

ISSN2078-144X (print)
ISSN 2664-1844 (on-line)

VISNYK | **ВІСНИК**
OF THE LVIV | ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY | УНІВЕРСИТЕТУ

Series Sociology | **Серія соціологічна**

Issue 16 | **Випуск 16**

Published 1–2 issues per year | Виходить 1–2 рази на рік

Published since 2008 | *Видається з 2008 року*

Ivan Franko National | Львівський національний
University of Lviv | університет імені Івана Франка

2022

Друкується за ухвалою Вченої ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Зареєстровано Міністерством Юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 14617-3588 Р від 30.10.2008 р.
Включено до Переліку наукових фахових видань України.
Категорія «Б». Наказ Міністерства освіти і науки України № 886
від 02.07.2020

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Abstracting and Indexing: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Зібрано статті з актуальних питань історії та теорії соціології, соціологічних досліджень посткомуністичних трансформацій у політичному та соціокультурному вимірах. Для науковців, викладачів, студентів.

The fifteenth issue consists of articles dealing with the problems of history and theory of sociology as well as with empirical studies on postcommunist transformations in political and socio-cultural dimensions. It is for scholars, teachers and students.

Редакція: *О. Б. Демків* головний редактор; *Калиняк О. Т.* заступник головного редактора; *Марусяк Т. С.* відповідальний редактор; *Кудринська Г. І.* відповідальний секретар редколегії.

Редакційна колегія: д-р соціол. наук, проф. Пачковський Ю. Ф. (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. Й. Черниш (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. В. Коваліско (Україна); д-р філос. наук, проф. Є. І. Головаха (Україна); д-р соціол. наук О. Б. Іванкова-Стецюк (Україна); д-р соціол. наук, проф. С. О. Макеєв (Україна); д-р соціол. наук, проф. В. В. Чепак (Україна); канд. соціол. наук, доц. А. М. Рябчук (Україна); д-р економічних наук Білан Ю. В. (Польща); д-р педагогіки Д. Аліфанов'єне (Литва); д-р іст. наук П. Грата (Польща); д-р соціології Г. Котарські (Польща); д-р економічних наук М. Мороз (Польща); д-р психології О. Маланчук (США); д-р соціології, проф. М. Кеннеді (США); д-р соціальних наук К. Рейман (Польща); д-р соціологічних наук М. Срочинська (Польща); д-р соціологічних наук М. Дембішкі (Польща).

Зареєстровано Міністерством Юстиції України.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 14617-3588 Р від 30.10.2008 р.

Перереєстровано як фахове видання України (Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.).

Реєстрацію поновлено (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 528 від 12 травня 2015). Включено до Переліку наукових фахових видань України. Категорія «Б».

Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials, Directory; CrossRef; Google Scholar.

Редактор М. Михалюк

Комп'ютерне верстання О. Демків

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені
Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів,
Україна, 79000. Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК №3059 від
13.12.2007 р.

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. Тираж 100
прим. Зам.

© Львівський національний університет імені
Івана Франка, 2022

ПОВЕРНЕННЯ ДО ДжЕРЕЛ

УДК [316.2:27]:001.89(477.83-25)»18/19»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.01>

ХРИСТИЯНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ І СУСПІЛЬНІ ВИКЛИКИ К.ХІХ-ПОЧ ХХ ст.: НА ПРИКЛАДІ АКАДЕМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВОВА

Ю. Ф. Пачковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
yuriy.pachkovskyy@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-6076-055X>*

Т. Д. Лапан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
tetyana.lapan@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>*

Статтю присвячено вивченню процесу розбудови соціології від регіонального до загальнонаціонального рівня. У статті зазначено, що соціологічні напрацювання учених та викладання соціології у різних регіонах України у різні часові періоди залишаються здебільшого невідомими або маловідомими, а тому і не запитуваними. Особливу увагу приділено розгляду та аналізу розбудови соціології в Університеті Яна Казимира та Богословської Академії у Львові, де відбувалося викладання та наукові дослідження в межах соціології. У статті висвітлено діяльність науковців, які працювали у цьому дослідницькому полі. Проаналізовано діяльність соціолога Б. Лімановського, який у 1923 р. отримав серед інших науковців звання Doctor honoris causa Львівського університету. Окреслено діяльність Анджєя Митковича економіста, доктора суспільних наук, професора (1925), який упродовж 1932-1937 рр. очолював інститут соціології відділу теології і викладав соціологію на теологічному факультеті Львівського університету. Розкрито діяльність Миколи Конрада, який з 1930 р. на запрошення митрополита Андрея Шептицького, розпочав викладати історію філософії та соціологію у Львівській греко-католицькій богословській академії. Звернено увагу на особливості дослідницьких напрямів соціології у цей час, а саме

© Ю. Ф. Пачковський, Т. Д. Лапан, 2022

розвитку християнської соціології. Здійснено спробу пояснити особливості розвитку саме цього напрямку через призму соціально-політичного, релігійного, економічного середовища і суспільних викликів того часу. Зазначено, що християнська соціологія становить підрозділ морального богослов'я, як його прикладна, практична складова, яка мала обмежити вплив науки на суспільні проблеми. Однак релігійний розгляд суспільних проблем так чи інакше не зміг заперечити їх науковий аналіз. Значна кількість суспільних проблем, озвучених в енцикліках пап та релігійними діячами, у подальшому з'явилися у полі аналізу науки, зокрема, і соціології. Представлено розвиток соціології (а саме, напрямку позитивізму) у міжвоєнний період через призму суміжних дослідницьких напрямів, а саме діяльність львівсько-варшавської філософської школи та львівської антропологічної школи в Університеті Яна Казимира. У статті окреслено перелік значної кількості перекладної та оригінальної літератури з соціології, опублікованої в тому часі, яка зберігається сьогодні у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника.

Ключові слова: соціологія в академічних установах Львова, християнська соціологія, соціологічна діяльність Б. Лімоновського, А. Митковича і М. Конрада, перекладна література з соціології у міжвоєнний період; міждисциплінарність соціології та антропології, соціології і філософії.

Постановка проблеми. Сучасні українські дослідники добре обізнані з історією зарубіжної соціології та працями сучасних вітчизняних та закордонних соціологів, однак досить побіжно і неглибоко ознайомлені з діяльністю своїх попередників, і їх соціологічними напрацюваннями на локальному/регіональному рівні. Наукові доробки учених у певних регіонах залишаються невідомими або маловідомими. З цієї причини ще раз хотіли б привернути увагу до проблеми накопичення знань у суспільних науках, яка, втім, завжди була і залишається гострою. Без сумніву, щоб відбулася інституціоналізація соціології як науки, так чи інакше, раніше чи пізніше, має відбутися пошук її традицій. В останні десятиліття подібна ситуація яскраво виражена і в українській соціології. У цій розвідці ми не можемо дати відповідь на усі поставлені масштабні запитання традицій спадковості соціологічних знань на українських землях загалом, але певні концептуальні контури щодо розвитку соціології у Львові міжвоєнного періоду маємо намір запропонувати. Вітчизняні фахівці, на нашу думку, працюють у галузі історії та теорії не так успішно і не так інтенсивно, як це відбувалося у період 90-х рр. XX ст., коли були здійснені спроби достатньо широко та глибоко, до того ж критично, освоїти тодішній досвід української та західної соціології. Сьогодні переважно повторюються попередньо зроблені висновки, втрачається, на жаль, найсуттєвіше – новизна досліджень. На нашу думку, робота над історичним контекстом розбудови соціології від рівня

регіонального до рівня загальноукраїнського/загальнонаціонального лише починає отримувати розвиток. Характеристика персоналій та аналіз робіт дослідників, які працювали в межах соціології у різних частинах українських земель у зазначений період (на прикладі аналізу академічних установ м. Львова), у подальшому надасть можливість поступово зобразити цілісну та комплексну картину середовища, у якому відбувалася розбудова соціології на українських землях в к. ХІХ - на поч. ХХ ст.

Аналіз наукової літератури. Знайомство зі соціологічними напрацюваннями у Львові міжвоєнного періоду здійснюється на основі архівних та історіографічних джерел. Зокрема, основою для статті стали видання відповідного періоду зі соціологічної проблематики, які зберігаються до сьогодні у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника; енциклопедії Львівського Університету, а також інших монографічних видань, де системно зібрані персоналії викладачів та науковців, які працювали з соціологічною проблематикою і здійснювали викладання цієї дисципліни; джерельної та історіографічної літератури про діяльність Богословської Академії у Львові (1929-1939 рр.). Серед викладачів і науковців Львівського університету виокремлено діяльність Болеслава Лімоновського та Анджея Митковича. У Богословській Академії проаналізовано науково-викладацьку діяльність Миколи Конрада. Нас цікавитимуть лише соціологічні напрацювання зазначених персоналій, а також їхня викладацька діяльність у рамках соціології у зазначених львівських навчальних закладах. Серед досить значної кількості перекладної та оригінальної соціологічної літератури, до сьогодні збереженої в бібліотеці, насамперед відзначимо праці А. Ушенічника [37], Й. Бідерляка [23], С. Грабського [10-12], Л. Каро [1-8], О. Катрайна [27], А. Шиманського [18-22], Б. Лімановського [14-16], А. Митковича [17], М. Конрада [29] та ін.

Виклад основного матеріалу. Контівський задум конструювання науки про суспільство включав в себе три взаємообумовлені моменти: розроблення поняття «чистої», «істинної» науковості на базі якої і повинна була створюватися нова наука про суспільство; побудова системи позитивних наук і визначення в ній місця нової науки, предметом розгляду якої є суспільство, закони його функціонування і розвитку; визначення змісту соціології – її предмету, структури, функцій та методів. Очевидно, що різні наукові галузі (дослідники) потрапили під вплив ідей Конта та під вплив позитивізму у др. пол. ХІХ ст. Не винятком з правила було інтелектуальне середовище Львова. Соціальне та культурне середовище Львова міжвоєнного періоду заслуговує на окрему увагу, оскільки воно певним чином сформувало початки соціологічної думки в Галичині. Однак, на наше переконання, цьому процесу передувала автономія, надана за часів Австро-Угорської монархії, яка забезпечувала умови для розвитку Львова як важливого центру політичного, культурного та наукового життя в Галичині та Людомерії. Радикальні зміни в структурі, методах і

спрямуванні відбулися в результаті реформаторської діяльності імператора Йосифа II. Йосифінські реформи були класичним проявом філософських та політичних ідей епохи Просвітництва, які схвалювали лише те, що відповідало критеріям раціональності й корисності, а отже, певних антиклерикальних настроїв. У політичному плані Просвітництво було пов'язано з освіченим абсолютизмом. Реформуючи організаційну структуру для потреб нового університету у Львові, австрійські чиновники робили ставку, насамперед на тих професорів, котрі схвалювали реформаторський курс Йосифа II [26, С.33-34].

Після розпаду Австро-Угорської імперії та поразки українців у польсько-українській війні 1918-1919 рр. Східна Галичина підпала під владу відновленої польської держави – Другої Речі Посполитої. Уже 18 листопада 1918 р. Міністерство віровизнань та освіти спеціальним розпорядженням оголосило, що бере Львівський університет під свою опіку, а 22 листопада 1919 р. йому було надано ім'я польського короля Яна Казимира. У перші роки існування Університет Яна Казимира у Львові складався з чотирьох факультетів: юридичного (згодом - права), філософського, медичного і теологічного [9. С. 54-55]. Згодом за розпорядженням Міністерства віровизнань та освіти від 31 жовтня 1924 р. філософський факультет розділено на гуманістичний та математично-природничий. У складі цих п'яти факультетів Львівський університет проіснував до 1939 р.

Аналіз розвитку навчально-наукових напрямів на факультетах Львівського університету крізь призму їх професорсько-викладацького складу засвідчив, що факультети, спрямовані на забезпечення потреб суспільства, розвивалися шляхом зміцнення своєї структури завдяки збільшенню кількості доцентур, відтак – професорських кафедр. Саме завдяки цьому розвивалися вже існуючі навчально-наукові напрями та виникали нові.

У 1923 р. звання Doctor honoris causa Львівського університету отримав серед інших соціолог Б. Лімановський [9, С. 87]. Його біографія є достатньо непростюю. Відомо, що він записався на філософський факультет Львівського університету, де в 1875 р. здобув учений ступінь доктора філософії (диплом має дату 17.03.1876 р.) на підставі роботи «Соціологія Огюста Конта», яку видав у Львові в 1875 р. У 1919 р. Б. Лімановський видав роботу «Соціологія» [15-16]. Зміст роботи є цікавий, оскільки дослідник робить порівняльний аналіз соціології з іншими дисциплінами – фізикою, хімією, біологією, психологією, що є характерною особливістю серед дослідників-соціологів цього часу. Аналізує еволюційні процеси груп/спільнот як окремих організмів. Увагу автор приділяє математичним методам дослідження в соціології. Цікавим є погляд автора на взаємовідносини і взаємовпливи релігії, філософії і соціології. Тобто, автор розвиває свої ідеї в межах позитивізму та натуралізму.

У міжвоєнний період в Університеті Яна Казимира у Львові сформувалася львівсько-варшавська філософська школа, до наукових інтересів якої належали епістемологія, філософія мови, філософія логіки, математична логіка і логічна семантика, психологія, педагогіка. Львівсько-варшавська філософська школа опиралася на ідеї позитивізму та аналітичної філософії [9, С.73]. Припускаємо, що науковці школи були знайомі з соціологією – новою наукою, яка опиралася, у першу чергу, на позитивізм та натуралізм.

У першій третині ХХ ст. одним з провідних антропологічних центрів Європи був Львівський університет, де, зокрема, сформувалася львівська антропологічна школа професора Яна Чекановського. Він викладав у Львівському університеті з 1913 р., представляв погляди, згідно з якими антропологія як природнича наука разом із, так званими, соціологічними науками (етнографією, етнологією та преісторичною археологією) становила групу антропологічних наук. В останній чверті ХІХ ст. Едвард Тайлор (британський антрополог) назвав «антропологією» свою, за Я. Чекановським, історію культури (за його ж словами, під впливом Е. Тайлора у науці розпочалося змішання антропології та описової соціології). На початку 20-х рр. ХХ ст. львівський професор також зазначав, що впродовж декількох останніх десятиліть антропологія зосередилася на дослідженні людського роду як біологічної основи соціологічних явищ, хоча до того антропологами були винятково анатоми та лікарі, не обізнані зі соціологічними науками (до них Я. Чекановський зачислює описову соціологію, етнографію, етнологію, преісторичну археологію, історію, мовознавчі науки) [37, С. 462].

Відразу ж після створення кафедри Я. Чекановський (1913 р. відкрито кафедру антропології та етнології) організував при ній Антропологічно-етнологічний інститут (заклад) – підрозділ науково-навчального характеру. У др. пол. 20-х – у 30-х рр. ХХ ст. учений Б. Росінський (учень Я. Чекановського) опублікував статті, присвячені антропологічно-соціальній проблематиці («Спостереження з пограниччя антропології та соціології»/«Spostrzeżenia z pogranicza antropologii i socjologii»), антропологічним особливостям емігрантів до Сполучених Штатів Америки («Поляки в Техасі»/«Polacy w Texasie», «Американці польського походження в Техасі»/«The American People of Polish Origin in Texas», «Польська еміграція в Сполучених Штатах Америки з погляду антропології»/«Emigracja polska w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej pod względem antropologicznym», «Європейська еміграція до Сполучених Штатів Америки з погляду антропології»/ «Emigracje europejskie do Stanów Zjednoczonych A.P. pod względem antropologicznym») [36, С. 20].

У структурі Університету Яна Казимира, так само як і Богословській Академії у Львові того часу, достатньо сильні позиції займав напрям – християнської

соціології. Звичайно, розвиткові саме цього напрямку соціології були певні передумови та причини, які спробуємо проаналізувати.

Теологічні науки в Університеті Яна Казимира репрезентували п'ять кафедр, дві кафедри забезпечували викладання біблійних наук; історичні науки проводили три кафедри. На теологічному факультеті діяла у той час кафедра християнської соціології, ліквідована згідно з реформами в освіті 1933 р. У міжвоєнний період на факультеті відбувалася підготовка студентів на відділенні «моральна теологія, канонічне право та соціологія» [9, С. 72].

Серед наукових напрямів у 30-ті рр. ХХ ст. на теологічному факультеті можна назвати християнську соціологію (засновником напрямку був А. Миткович) [9, С. 72]. Анджей Миткович (Mytkowicz) економіст, доктор суспільних наук, професор (1925). У 1927-1928 рр. А. Миткович був деканом теологічного факультету Львівського університету. Протягом 1932-1937 рр. директором інституту соціології відділу теології [13, С.66]. Викладав на теологічному факультеті Львівського університету соціологію. Після усталення радянської влади в Західній Україні та реорганізації Львівського університету теологічний факультет було ліквідовано.

Розвиток Богословського Академії подібно відбувався на тлі політичної, економічної, релігійної ситуації, яка склалася у Східній Галичині, окупованій на той час польською державою. Провідні українські діячі шукали виходу зі складної ситуації. Як відомо, серед українців тогочасна наука відіграла виняткову роль у національному відродженні. У ситуації, яка склалася, коли українська наука і культура обмежувалася адміністративними заборонами польської держави, українська греко-католицька церква користувалася дещо більшою свободою та певними матеріальними засобами. У таких умовах народилася ідея заснування спеціалізованого науково-навчального центру. Заснування такої інституції стало можливим, завдячуючи митрополитові Андрєєві Шептицькому. Необхідність створення богословського центру було викликано не тільки духовними міркуваннями, але й бажаннями практичного характеру. Актуалізувалися проблеми насамперед зміни світогляду тогочасної людини.

Митрополит Андрей Шептицький з перших років своєї праці на митрополитому престолі розпочав здійснювати заходи, щоб організувати вищу школу для молоді. Перша світова війна припинила здійснення його планів. Після війни польський уряд не схвалював рішення і не надавав дозволу про запровадження українського університету. Терором, арештами й переслідуванням професорів та студентів зліквідували Український Таємний Університет [9, с.81]. Після укладення конкордату Польщі з Апостольською Столицею ситуація змінилася. Митрополит використав своє історичне право і вирішив створити Богословську Академію [34, С. 41]. Богословське знання було не тільки одною з умовин священничого покликання,

але входило у його суть. Професорська колегія філософського відділу складалася з кафедр логіки, онтології, космології й соціології та історії філософії, (5) церковно-слов'янської, грецької і латинської мови, (6) археології та історії мистецтва [34, С.65-66].

У 1930 р. на запрошення митрополита Андрея Шептицького, отець Микола Конрад розпочав викладати історію філософії та соціологію у Львівській греко-католицькій богословській академії. Філософські й богословські студії закінчив у Римі, захистивши докторську дисертацію. У 1936 р. здобув учене звання надзвичайного професора філософського факультету. Згодом звичайного (1937) професора історії філософії та соціології. «На засіданні Професорської Колегії 2 червня 1936 р. о. проф. д-р Я. Левицький прочитав рецензію на нову працю о. д-ра Конрада: «Основні напрями новітньої соціології» і поставив внесення запропонувати до зарахування о. д-ра Конрада звичайним професором. Професорська колегія прийняла внесення о. проф. Я. Левицького і Митрополит Андрей 31 березня 1937 р. затвердив номінацію о. д-ра М. Конрада звичайним професором історії філософії та соціології» [34, С. 153-154]. У Богословській Академії о. проф. М. Конрад працював аж до початку Другої світової війни як професор, а також як декан філософського відділу.

Показником праці Богословської Академії була наукова спадщина не лише її професорів, але й праці студентів, виконані в поодиноких семінарах. З перших років існування Богословської Академії її ректор звернув велику увагу на роботу семінарів і в своїх річних звітах подавав точно відомості про їхню роботу. Завданням Богословської Академії було виробити широкий погляд студента на богословські питання, поглибити його знання і підготувати до самостійної наукової праці. Серед низки семінарів діяв соціологічний, що його провадив о. д-р М. Конрад. Асистентом о. д-ра Конрада був магістр суспільних наук Лювенського університету – Богдан Казимира [34, С. 355].

Микола Конрад є автором праць із філософії та соціології. Найважливішими серед опублікованих праць є “Молодіжна ментальність”, “Католицизм”, “Основні напрями новітньої соціології. Лібералізм”, “Націоналізм і католицизм” [29]. Писав статті і рецензії в “Ниві”, “Меті” і “Богословіі”.

Отже, напрямок, який розвивався спільно у тогочасному Університеті та Богословській Академії – християнська соціологія. Для розвитку саме цього напрямку було декілька причин і передумов, які пов'язані з певними зовнішніми впливами інституту церкви на інститут науки (віри і науки), а також із зміною самої парадигми католицизму у напрямку до соціальних проблем і питань, які на той час з'явилися. Християнська соціологія відрізнялася від позитивістської соціології тим, що вона визнавала існування Бога, визнавала можливість спілкування з ним та функцію

релігії бачила у забезпеченні потреби спілкування та зв'язку людини з Богом. Предметом же сучасної соціології релігії є дії людей, які вірять у бога. Релігійна/християнська ж соціологія, на відміну від соціології релігії, звеличує роль релігії у суспільстві, значення релігійних чинників у соціальному процесі. Тобто, згідно з християнською соціологією, все, що відбувається у соціальному/суспільному житті, так чи інакше має узгоджуватися або підпорядковуватися Божій волі. Тобто, згадуючи класичну тезу Е. Дюркгайма «суспільство – це Бог», у християнській соціології можна було б однозначно стверджувати «Бог є над суспільством». Християнська соціологія існувала на той час всередині загальної соціології поряд з іншими школами та напрямками. Найважливіше завдання християнських соціологів полягало в тому, щоб не протиставляти Бога і суспільство, віру і науку.

Історичний транзит людського суспільства від теологічної до метафізичної, а потім до позитивістської фази, здійснений О. Контом, як у дзеркалі, відображає заміну теології та метафізики новою наукою – соціологією (наукою, яка у найширшому трактуванні здійснювала аналіз суспільства). Пророцтво О. Конта успішно сповнювалося: уже у XIX ст. та на поч. XX ст. соціологія стала експертом із суспільних проблем у світі, підірвавши кредит довіри громадськості до інших сфер знання – насамперед, до філософії та теології. Таким чином, секуляристське коріння соціології, очевидне. Аналіз старої дилеми “віра vs розум” вимагало виходу за межі або розширення меж епістемологічного та пояснювального контексту як такого. Отже, неможливим є розуміння дослідницьких напрямів у соціології, без аналізу соціального конструкту того часу. Окрім того, не слід забувати про те, що українська громадськість/група/спільнота того часу була досить традиційною в своєму суспільному укладі. Тому наслідком стало виникнення такого напрямку як християнська соціологія, а не розширення меж та глибшого аналізу позитивістського/натуралістичного чи антипозитивістського напрямів у соціології, хоча вони були не менш відомими для інтелектуального середовища Львова .

Індустріальна революція, перехід від традиційного до індустріального суспільства, спричинили драматичні соціальні та економічні зміни в Європі у XIX ст. Ці зміни відобразилися на житті церкви. Наприкінці XIX ст. в офіційно-моральному вченні Вселенської Церкви з'явився новий напрямок: соціальні енцикліки пап. Папи намагалися давати відповіді на цілу низку нагальних соціальних, політичних та економічних питань того часу. У загальному переході від феодалізму до капіталізму, від клерикалізму до секуляризації та соціалізму, та, врешті, від абсолютизму до демократії, Церква стикалася з безпрецедентними питаннями про її роль і значення у суспільстві. Оскільки ці процеси проходили різними темпами у різних європейських державах, папське соціальне вчення від самих початків вимагало щораз більшого рівня практичної інтерпретації та контекстуального застосування єпископатами

помісних Церков. Виникнення папського соціального вчення не було ізольованим явищем, бо паралельно розвинулося також місцеве посередництво єпископів, яке приймало завдання застосовувати загальне, вселенське вчення до своїх специфічних соціальних середовищ. Одним із таких середовищ була Галичина, на терені якої існувала Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Єдність УГКЦ з Римом створила умови для широких контактів із Заходом, та це, в свою чергу, дало можливість підвищити рівень освіти, зокрема, богословської [32, С. VIII].

«Церква потребує не лише святих, але й учених священників. Богословське знання є не тільки одною з умовин священничого покликання, але входить у його суть. Папа Лев XIII хвалив тих священників, що з самопожертвуванням плекають науку, щоб тим успішніше боронити правд віри» [34, С. 54].

З енцикліки Лева XIII *Rerum novarum* (1891) бере свій початок сучасна католицька соціальна доктрина. Ця енцикліка була революційною на той час і представила вчення Церкви в радикально інший спосіб. Енцикліка папи Лева XIII для греко-католицького духовництва мала велике значення. «...Вона дає свідчення про науку, підносить повагу докторату і вимагає основніших студій. До католицьких університетів поставлено вимоги такі самі, які поставлено і в світських, державних високих школах. Це, очевидно, причиниться і до поглиблення релігійних пересвідчень і до наукового утвердження віри, Енцикліка має на увазі, крім богословських, також і світські виділи та світські науки. Для вироблення і поширення релігійного світогляду серед безбожницького духа нинішніх часів та піднесення авторитету Церкви це, безумовно, сильна підпора і великий крок вперед. Тому й не диво, що вже нині загально надають їй переломового значення» [34, С.102].

Засновником соціального вчення церкви як окремої богословської науки став папа Лев XIII (1879–1903 рр.) Спираючись на догмати Першого Ватиканського собору про непомильність папи і визнання природного розуму здатним пізнати буття Бога та його вимоги до людства, Лев XIII намагався накреслити позитивний християнський ідеал розвитку того устрою, який він вважав природним. Потреба в такому викладі соціальної етики виникла через ідеї соціалізму як устрою, що мав ліквідувати приватну власність і соціальну стратифікацію. В енцикліці “*Rerum novarum*” папа наголошує на тому, що запровадження соціалістичного устрою суперечило б природному порядку речей, оскільки особа і родина є пріоритетними реальностями щодо держави. Приватна власність на землю, а також на засоби виробництва і капітал, встановлена згідно із природним законом і дарованим Богом порядком. Джерелом капіталу є праця над природно даними ресурсами, і протиприродне регулювання економіки соціалістичною державою мало б катастрофічні наслідки. Засоби до покращення становища робітників тре-

ба шукати не в соціальній революції, а у справедливій оплаті праці. Папа визнає право робітників на об'єднання в профспілки та мирну боротьбу за власні права. Згадані тут енцикліки, а також інші документи папи Лева XIII, були спрямовані на захист ієрархізованого суспільства. Різні верстви з їхніми правами й обов'язками сприяють загальному благу, а християнство забезпечує відносини справжнього братерства [33, С. 66]. В енцикліці засуджуються ліберальний капіталізм і соціалізм як устрої, що ведуть до зубожіння. На думку папи, ліберальний капіталізм прирікає робітників на «рабство» та низький рівень життя, але соціалісти пропонують бунт, який завершиться ще більшою бідністю. Соціалістичний проект як пропозиція устрою загальної рівності заперечується як протиприродний для людини. Отже, замість встановлення соціалізму папа пропонує реформувати капіталістичний устрій, спрямовуючи його розвиток до соціальної гармонії та справедливості. Головною цінністю для визначення оптимального устрою є справедливість, яка має бути доповнена любов'ю [33, С. 66].

Папські енцикліки неодноразово наголошували на тому, що християнське соціальне вчення пропонує не якийсь «середній» «третій шлях», не є проектом конвергенції капіталізму та соціалізму. Це певний моральний ідеал, що пропонує принципи реформації капіталізму як природного устрою, а також принципово критикує соціалізм (комунізм). У 1901 р. папа Лев XIII видав енцикліку про християнську демократію, в якій визнав її можливість як морального, а не політичного руху. Але загалом папа залишався прихильником державного ладу, який враховує необхідність церковного проводу і прокатолицької політики в релігійній сфері. Лев XIII вважав, що суспільство не може обійтися без моральних принципів, які пропонуються церквою, адже сама людина має обмежений горизонт пізнання, а совість її може бути спотворена пристрастями. Отже, соціальне вчення церкви у викладі папи стає всеохопним вченням про норми соціального життя, що мають статус етики, є пропозицією системи цінностей для соціуму й особистості. Втілення в життя таких норм і цінностей соціальним вченням церкви покладено на свободу й ініціативу окремих національних суспільств і віруючих [33, С. 67].

Папа замислюється над тими ж суспільними і соціальними питаннями, які цікавили і тогочасних соціологів. Ідея Папи – звернутися до соціального контексту під Божим проводом/керівництвом як природним шляхом розвитку людства. Ідея ж соціологів полягала в науковому аналізі (за чіткими методами дослідження та зрозумілими критеріями) соціального контексту життя людства. Спільність ідей церкви і науки полягали у тому, щоб покращити становище людства. Інститут церкви та інститут науки здійснюють аналіз однакових проблем того часу, однак протиставляються одне одному. У той час християнська соціологія виникає з причин обмежити вплив позитивізму на різні сфери життя людства, і на науки, зокрема.

Таким чином, папа Лев XIII, з одного боку, є папою, який привертає увагу до нового соціального контексту життя людства, намагаючись абсолютно інноваційно глянути на окреслені проблеми, з іншого, наслідком стають подальше протиставлення релігії і науки, віри (у/над) суспільства.

За часів понтифікату пап Пія X (1903–1914 рр.) та Пія XI (1922–1939 рр.) соціальне вчення набуло консервативного тлумачення. Здебільшого це пов'язано з тим, що папа Пій X розгорнув широку кампанію критики ідеалів Просвітництва, засудив модернізм у церкві та суспільстві, намагався створити ідейне підґрунтя для формування «нового Середньовіччя». Відповідні ідеї вплинули на нове покоління католиків (а також греко-католиків) [33, С.67].

Висновки. Отже, за такого соціально-історичного та релігійного контексту, відбувається становлення і розвиток саме християнської соціології. Християнська соціологія становить підрозділ морального богослов'я, як його прикладна, практична складова, яка мала обмежити вплив науки на суспільні проблеми, про що свідчить функціонування соціології насамперед на теологічних факультетах Університету і Богословської академії. Не можемо заперечити факту ознайомлення викладачів Університету та Богословської академії зі соціологією як новою наукою, яка лише на той час розпочинала свій шлях інституціоналізації в Європі та Америці. Відповідно дослідницькі напрями, навчальні курси, спеціалізації та соціологічні інституції були створені в зазначених освітніх закладах Львова, однак, на жаль, не отримали широкої підтримки серед викладачів та науковців того часу. Більшою мірою, процес академізації виглядав як обізнаність невеликої кількості викладачів з новітнім соціологічним знанням на рівні новаторського захоплення дисципліною. Ця думка може бути підтверджена тим фактом, що так і не було створено, окремої кафедри з відповідно соціологічним науковим спрямуванням. Хоча, М. Конрад і отримав звання професора з філософії та соціології, але кафедри так і не було створено (очевидно, через зміну парадигми соціальної доктрини/вчення церкви, а згодом початком Другої світової війни). Однак релігійний розгляд суспільних проблем, так чи інакше не зміг заперечити їх науковий аналіз. Велика кількість суспільних проблем, озвучених в енцикліках пап та релігійними діячами, у подальшому, так чи інакше, з'явилися у науковому полі аналізу дослідників. Зокрема, у межах позитивістського і натуралістичного напрямку соціологія, була затребувана на філософському факультеті та у дослідницьких межах антропології та етнології. Отже, у той чи інший спосіб, соціологічні ідеї проникали в інші дисципліни, де отримували свій подальший розвиток. На основі проаналізованих матеріалів, достатньо складно вести мову про спадковість знань чи розвиток відповідно школи у межах саме соціологічної проблематики. Однак, для прикладу, філософія як навчальна дисципліна була представлена у навчальному процесі від заснування

Львівського університету, проте у досліджуваній період к. XIX-поч. XX ст. маємо відчутні зміни у її викладанні, пов'язані, у першу чергу, з поста-тями викладачів А. Скурського та В. Дзедушицького [28, С. 329, С. 330, С. 331, С. 335]. Курси, які вони викладали студентам, мали здебільшого проблем-ний характер й охоплювали, крім власне філософії, соціологічну проблематику. Так, особливістю цього періоду був тісний зв'язок між науками.

У статті також запропоновано перелік та здійснено лише початковий аналіз незначної частини з великої кількості опублікованих, але ще неопра-цьованих соціологічних джерел (оригінальної та перекладної літератури), яка до сьогодні зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника. Запропонована стаття є першою спробою реконструкції розбудови соціології на теренах Львова у к. XIX-поч. XX ст., і у подальшому вимагає більш значної науково-пошукової та аналітичної роботи.

Використані джерела та література:

1. Caro L. Etyka w zyciu publicznem: Odczyt miany w Klubie Narodowym w Krakowie w styczniu 1914 r. Kraków, 1914. 19 s.
2. Caro L. Prawo ekonomiczne, a socjologiczne. Lwów, 1935. 51 s.
3. Caro L. Reformy gospodarsze I społeczne faszyzmu. Warszawa. 1933. 23 s.
4. Caro L. Socyologia. T.1. Wstep do socyologii. Cz.1. Lwów. 1912. 143 s.
5. Caro L. Sołidaryzm, jego zasady, dzieje i zastosowania. Lwów. 1931. 423 s.
6. Caro L. Studya społeczne. Kraków. 1906. 404 s.
7. Caro L. Zasady nauki ekonomii społecznej. Lwów. 1926. 543 s.
8. Caro L. Zmierzch kapitalizmu. Poznań, 1932. 303 s.
9. ENCYCLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Фран-ка. У 2 т. Т. I: А–К. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 716 с.
10. Grabski St. Ekonomia społeczna. Socjologiczne podstawy ekonomij. Lwów. 100 s.
11. Grabski St. Krzysz mżśli państwowej. Lwów-Warszawa. 1937. 174 s.
12. Grabski St. Naród a państwo. Lwów : Nakł. Spółki wyd. "Słowa polskiego". 1922. 54 s.
13. Leopoldis Scientifica. Наука у Львові до середини XX століття. Частина I. Наукові осередки : збірник наукових праць / за заг. ред. О.Петрука. Львів : Артос, 2020. 336 с.
14. Limanowski B. Naród i Państwo : Studium socyologiczne. Kraków: Nakł. T-wa Wydawnictw Ludowych, 1906. 99 s.
15. Limanowski B. Socjologia. Cz. 1 Kraków i. : Gebethner i sp. i. 1919. 295 s.

18. Szymański Ks. A. Akcja katolicka a działalność gospodarczo- społeczna. Poznań. 1930. 50 s.
19. Szymański Ks. A. Ekonomia i etyka. Lublin. 1926. 84 s.
20. Szymański Ks. A. Mussolini i korporacyjna przebudowa Włoch. Lublin, 1927. 113 s.
21. Szymański Ks. A. Zagadnienie społeczne / Antoni Szymański. Wydanie 2-ic, na nowo opracowane. Lublin. 1929. 468 s.
22. Szymański Ks. A. Społeczne znaczenie rozwodów / Antoni Szymański. Lublin : Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej. 1931. 88 s.
23. Бідерляк Й. Суспільне питання, переклад з VII нім. видання. Львів. 1910. 145 с.
24. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (Rerum Novarum) // Агенство стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. URL: <http://sd.net.ua/2010/01/11/> (дата звернення: 10.11.2022)
25. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева; Український Католицький Університет; Центр досліджень визвольного руху. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. 384 с.
26. Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія / за редакцією Леоніда Зашкільняка та Павла Серженги. Львів : ПАІС, 2015. 412 с. URL: <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/31b941a9-5ab0-46b4-9ba6-2b9149ddee63/content> (дата звернення: 15.10.2022)
27. Катрайн О.В. Від атеїзму до анархізму. Львів. 1909. 155 с.
28. Качмар В. Львівський університет у 1784–1918 роках: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 531 с. + 24 вкл. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kachmar_Volodymyr/Lvivskiy_universytet_u_17841918_rokakh_orhanizatsiini_osvitno-naukovi_ta_natsionalni_transformatsii.pdf? (дата звернення: 15.11.2022)
29. Конрад М. Основні напрямки новітньої соціології. 1 ч. Лібералізм. Львів : “Богословія”, 1936. 76 с.
30. Лоштин Н. Т. «Правильник» 1934 року бібліотеки Греко-католицької духовної семінарії у Львові (за документами ЦДДА України, м. Львів) // Архіви України. Київ, 2018. Випуск 1 (312). С. 226-233. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/15.pdf> (дата звернення: 15.12.2022)
31. Мизак Н. Діяльність богословського наукового товариства української греко-католицької церкви у 1923 – 1939 рр. Релігія та Соціум. 2013. №3-4 (11-12). URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4\(11-12\)/15.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4(11-12)/15.pdf) (дата звернення: 21.12.2022)
32. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944 / Упоряд. О. Гайова, А. Кравчук. Т. 2. Кн. 1 Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність. Львів, 1995-1998. 572 с.
33. Подорожній Ю. А. Формування християнського вчення про партнер-

ство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму// Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 19. С.66-69. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11510?show=full> (дата звернення: 5.12.2022)

34. Світильник істини: джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944. Ч. 3 /зібрав і опрацював П. Сениця. Торонто-Чикаго, 1983. 960 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/svitylnyk-istyny-dzherela-do-istoriyi-ukrayinskoyi-katolyczkoyi-bogoslovskoyi-akademiyi-u-lvovi-1928-1929-1944-ch-3/> (дата звернення: 3.12.2022)

35. Тарнавський Р. Антропологічно-етнологічний інститут Львівського університету як основа формування наукової школи Яна Чекановського/ Народознавчі зошити. № 1 (115), 2014. С.18-28. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/94390> (дата звернення: 3.01.2023)

36. Тарнавський Р. Особливості викладання антропології у Львівському університеті наприкінці XIX- в першій третині XX ст. / Народознавчі зошити. № 2 (164), 2022. С. 460-472. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2022-2/19.pdf> (дата звернення: 3.01.2023)

37. Ушенічник А. Основи соціології, укр. переклад о. М. Фіракав. Львів. 1927р. 148 с.

References:

1. Caro, L. (1914) Ethics in public life: titer reading at the National Club in Krakow in January 1914. Krakow. 19 p. [In Polish]
2. Caro, L. (1935) Economic and sociological law. Lviv. 51 p. [In Polish]
3. Caro, L. (1933) Economic and social reforms of fascism. Warsaw. 23 p. [In Polish]
4. Caro, L. (1912) Sociology. T.1. Introduction to sociology. Part 1. Lviv. 143 p. [In Polish]
5. Caro, L. (1931) Solidarism, its principles, history and applications. Lviv. 423 p. [In Polish]
6. Caro, L. (1906) Social Studies. Krakow. 404 p. [In Polish]
7. Caro, L. (1926) Principles of the science of social economy. Lviv. 543 p. [In Polish]
8. Caro, L. (1932) The Twilight of Capitalism. Poznań. 303 p. [In Polish]
9. ENCYCLOPEDIA. (2011) Lviv Ivan Franko National University. In 2 vol. Vol. 1: A–K. Lviv: LNU named after I. Franka. 716 p. [In Ukrainian]
10. Grabski, St. Social economy. Sociological foundations of economics. Lviv. 100 p. [In Polish]
11. Grabski, St. (1937) The crisis of the state mind. Lviv-Warsaw. 174 p. [In Polish]
12. Grabski, St. (1922) Nation and state. Lviv: Nakl. Companies published “Polish words”. 54 p. [In Polish]
13. Leopoldis Scientifica (2020) Science in Lviv until the middle of the 20th century. Part I. Scientific centers: a collection of scientific works / by General. ed. O. Petruk. Lviv: Artos. 336 p. [In Ukrainian]
14. Limanowski, B. (1906) Nation and State : Sociological Study Krakow : Nakł. T-wa Wydawnictwa Ludowych. 99 p. [In Polish]
15. Limanowski, B. (1919) Sociology. Vol. 1 Krakow i. : Gebethner i sp. i. 295 p. [In

Polish]

16. Limanowski, B. (1919) *Sociology*. Vol. 2 Kraków i. : Gebethner i sp. i. 155 p. [In Polish]
17. Mytkowicz, A. (1917) *Origin and development of seasonal emigration* Kraków: Nakł. Economic Institute N. K. N. 167 p. [In Polish]
18. Szymanski, Fr. A. (1930) *Catholic action and economic and social activity*. Poznań. 50 p. [In Polish]
19. Szymanski, Fr. A. (1926) *Economics and ethics*. Lublin. 84 p. [In Polish]
20. Szymanski, Fr. A. (1927) *Mussolini and the corporate reconstruction of Italy*. Lublin. 113 p. [In Polish]
21. Szymanski, Fr. A. (1929) *Social issues / Antoni Szymański*. 2nd edition, reworked. Lublin. 468 p. Szymanski, Fr. A. (1931) *Social significance of divorces* Lublin: Society of Christian Knowledge. 88 c. [In Polish]
23. Biederlyak, J. (1910) *Social question*, translated from VII German. edition. Lviv. 145 p. [In Ukrainian] Encyclical of Pope Leo XIII “New things” (Rerum Novarum) // Strategic Research Agency [Electronic resource]. Available at: <http://sd.net.ua/2010/01/11/> [In Ukrainian]
25. Zaitsev, O., Begen, O., Stefaniv, V. (2011) *Nationalism and religion: the Greek Catholic Church and the Ukrainian nationalist movement in Galicia (1920s–1930s)* / Zag. ed. O. Zaitseva; Ukrainian Catholic University; Liberation Movement Research Center. Lviv: Publishing House of the Ukrainian Catholic University. 384 p. [In Ukrainian]
26. *History and historians at Lviv University (2015): traditions and modernity (to the 75th anniversary of the history faculty): collective monograph / edited by Leonid Zashkilnyak and Pavel Serzhenga*. Lviv: PAIS. 412 p. Available at: <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/31b941a9-5ab0-46b4-9ba6-2b9149ddee63/content> [In Ukrainian]
27. Katrain, O. (1909) *From atheism to anarchism*. Lviv. 155 p. [In Ukrainian]
28. Kachmar, V. (2021) *Lviv University in 1784–1918: organizational, educational, scientific and national transformations: monograph*. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 531 c. + 24 incl. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kachmar_Volodymyr/Lvivskiy_universytet_u_17841918_rokakh_orhanizatsini_osvitno-naukovi_ta_natsionalni_transformatsii.pdf [In Ukrainian]
29. Konrad, M. (1936) *Main directions of modern sociology*. Part 1. Liberalism. Lviv. “Theology”. 76 p. [In Ukrainian]
30. Loshtyn, N. (2018) “The Ruler” of 1934 of the library of the Greek-Catholic Theological Seminary in Lviv (according to the documents of the Central Institute of Ukraine, Lviv) // *Archives of Ukraine*. Kyiv. Issue 1 (312). P. 226-233 Available at: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/15.pdf> [In Ukrainian]
31. Myzak, N. (2013) *Activities of the Theological Scientific Society of the Ukrainian*

[www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4\(11-12\)/15.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4(11-12)/15.pdf) [In Ukrainian]

32. Metropolitan Andrey Sheptytskyi (1995-1998): life and activity. Documents and materials 1899-1944 / Editor. O. Gaiova, A. Kravchuk. T. 2. Book. 1 Church and social issue. Pastoral teaching and activity. Lviv. 572 p. [In Ukrainian]

33. Podorozhnyi, Y. (2017) Formation of the Christian teaching on the partnership of the church and society in the social doctrine of Catholicism// Actual problems of philosophy and sociology.. Issue 19. P.66-69. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11510?show=full> [In Ukrainian]

34. Lamp of truth (1983): sources for the history of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv, 1928–1929–1944. Part 3 / collected and processed by P. Senytsia. Toronto; Chicago. 960 p. Available at: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/svitylnyk-istyny-dzherela-do-istoriyi-ukrayinskoyi-katolyckoyi-bogoslovskoyi-akademiyi-u-lvovi-1928-1929-1944-ch-3/> [In Ukrainian]

35. Tarnavsky, R. (2014) Lviv Universitarian institute of Anthropology and Ethnology as the basis of Yan Chekanovski's scientific school/ Ethnological notebooks. No. 1 (115). P.18-28. Available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/94390> [In Ukrainian]

36. Tarnavsky, R. (2022) Peculiarities of teaching anthropology at Lviv University at the end of the 19th and the first third of the 20th centuries. / Ethnological notebooks. No. 2 (164). P. 460-472. Available at: <https://nz.lviv.ua/archiv/2022-2/19.pdf> [In Ukrainian]

37. Ushenichnyk, A. (1927) Fundamentals of Sociology, Ukrainian. translation of M. Firakav. Lviv. 148 p. [In Ukrainian]

**CHRISTIAN SOCIOLOGY AND SOCIAL CHALLENGES
OF THE END OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES:
ON THE EXAMPLE OF THE ACADEMIC ENVIRONMENT OF LVIV**

Pachkovskyy Y. F.

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., Lviv, 79000,
yuriy.pachkovskyy@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-6076-055X>*

Lapan T. D.

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., Lviv, 79000,
tetyana.lapan@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>*

The article is devoted to the study of the process of development of sociology from the regional to the national level. The article states that the sociological achievements of scientists and the teaching of sociology in different regions of Ukraine in different time periods remain largely unknown or little known, and therefore, not asked. Particular attention is paid to the consideration and analysis of the development of sociology at Jan Kazimierz University and the Theological Academy in Lviv, where teaching and scientific research within sociology took place. The article highlights the activities of scientists who worked in the research field of sociology. The activity of sociologist B. Limanovsky, who in 1923 received among other scientists the title of Doctor honoris causa of Lviv University, is analyzed. The activity of Andrzej Mytkowicz, economist, doctor of social sciences, professor (1925), who during 1932-1937 headed the Institute of Sociology of the Department of Theology and taught sociology at the Theological Faculty of Lviv University, is outlined. The activities of Mykola Konrad, who in 1930 at the invitation of Metropolitan Andrey Sheptytskyi, began to teach the history of philosophy and sociology at the Lviv Greek-Catholic Theological Academy, were revealed. The article emphasizes the peculiarities of the research directions of sociology at this time, namely the development of Christian sociology. An attempt was made to explain the specifics of the development of this direction through the prism of the socio-political, religious, economic environment and social challenges of Lviv at that time. It is noted that Christian sociology is a subdivision of moral theology, as its applied, practical component, which was supposed to limit the influence of science on social problems. However, the religious consideration of social problems, one way or another, could not deny their scientific analysis. A significant number of social problems voiced in the encyclicals of popes and religious figures later, one way or another, appeared in the field of analysis of science, including sociology. The development of

sociology at Jan Kazimierz University and the Theological Academy in Lviv, where teaching and scientific research within sociology took place. The article highlights the activities of scientists who worked in the research field of sociology. The activity of sociologist B. Limanovsky, who in 1923 received among other scientists the title of Doctor honoris causa of Lviv University, is analyzed. The activity of Andrzej Mytkowicz, economist, doctor of social sciences, professor (1925), who during 1932-1937 headed the Institute of Sociology of the Department of Theology and taught sociology at the Theological Faculty of Lviv University, is outlined. The activities of Mykola Konrad, who in 1930 at the invitation of Metropolitan Andrey Sheptytskyi, began to teach the history of philosophy and sociology at the Lviv Greek-Catholic Theological Academy, were revealed. The article emphasizes the peculiarities of the research directions of sociology at this time, namely the development of Christian sociology. An attempt was made to explain the specifics of the development of this direction through the prism of the socio-political, religious, economic environment and social challenges of Lviv at that time. It is noted that Christian sociology is a subdivision of moral theology, as its applied, practical component, which was supposed to limit the influence of science on social problems. However, the religious consideration of social problems, one way or another, could not deny their scientific analysis. A significant number of social problems voiced in the encyclicals of popes and religious figures later, one way or another, appeared in the field of analysis of science, including sociology. The development of sociology (namely, the direction of positivism) in the interwar period is presented through the prism of related research directions, namely the activities of the Lviv-Warsaw philosophical school and the Lviv anthropological school at the Jan Kazimierz University. The article outlines a list of a significant amount of translated and original literature on sociology published at that time, which is still stored in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Key words: sociology in academic institutions of Lviv, Christian sociology, sociological activities of B. Limonovskyi, A. Mytkovich and M. Konrad, translated literature on sociology in the interwar period; interdisciplinary nature of sociology and anthropology, sociology and philosophy.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2022

Прийнята до друку 15.10.2022

УДК 316.44

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.02>

ХРОНІКИ ВІЙНИ

Триваюча активна фаза російсько-української війни зумовила багатьох людей переглянути свою систему цінностей, визначити власні та державні пріоритети у розвитку своєї Вітчизни. Війна ще більше згуртувала нас, зробила нас політичною нацією, яка виборює не лише власне майбутнє, але й право усього цивілізованого світу жити у вільному демократичному геополітичному просторі, позбавленого волюнтаризму, імперських амбіцій, прагнення домінувати і насаджувати усім «власне» бачення світопорядку. росія сьогодні – це відголосок, тінь не так далекого нашого минулого, коли в межах союзнао держави під назвою СРСР, все українське переслідувалося, виключалося з побуту, мистецтва, культури, науки. Молоде покоління нашої держави – це покоління Незалежності, яке прагне будувати власне майбутнє власною працею, життям у координатах правових відносин, без корупції, в середовищі поваги до особистості. Саме молоде покоління українців сьогодні на передньому фронті у боротьбі з російським загарбником. Саме молоді люди, як ніхто інший, відчувають усі наслідки війни... Саме молоді люди, як ніхто інший, по-особливному, у своєму первинному сприйнятті, описують війну як життя до і після, як шанс для нашої країни очиститися від усього негативу, стати на інноваційний шлях розвитку.

Для нас, професійних соціологів, молоді люди є актуальним об'єктом наукового дослідження, адже їхнє сприйняття війни, особисті переживання і соціальні рефлексії є неоціненним джерелом у пізнанні опірних механізмів психіки, самоорганізації людини у її творенні нових соціальних порядків, вміння впоратися з різновекторною палітрою емоцій тощо. Їхні думки, переживання, рефлексії – це сьогодні неоціненне джерело інформації, яке потрібно зафіксувати, узагальнити, адже з плином часу усе «відходить», «забувається».

Пропонуємо читачеві ознайомитися з окремими нотатками (щоденниками), які підготували студенти (бакалаври, магістри), які навчаються на спеціальності «Соціологія» у Львівському національному університеті імені Івана Франка. До написання власних спостережень студентів спонукала передусім їхня особиста та участь кафедри соціології Львівського університету як партнера у дослідницькому проєкті «SOR-WAR Project. Resilience of Social Order during War in Ukraine. Ukrainian and Polish experiences» разом з польськими колегами-соціологами з Вроцлавського університету (Польща) за фінансової підтримки NAWA – Польської національної агенції з питань академічного обміну. Студентські спостереження (щоденники) охоплюють найскладніший період у житті кожного українця, а саме часовий період від початку війни до кінця травня 2022 р., коли важко було передбачити розвиток подій на військовому театрі дій. Проте в українському суспільстві ні на хвилину не згас

ла віра у перемогу та віра у наші Збройні сили, владу, громадські та волонтерські ініціативи. Так, це був надто складний період для кожного українця, який кожен з нас пройшов з гідністю та стійкістю, незважаючи на втрати, руйнування, поламани долі, мільйони біженців...

Рубрика «Хроніки війни» увібрала також дописи викладачів кафедри соціології до польсько-українського бюлетеня. Ініціатива цього електронного видання йде від дистанційної зустрічі соціологів Львівського та Вроцлавського університетів за участю представників низки інших соціогуманітарних підрозділів обох університетів, яка відбулася 5 березня 2022 р. Результатом зустрічі стали налагодження не тільки регулярних випусків бюлетенів українською, польською та англійською мовами, їх оприлюднення на сайті Вроцлавського університету, а також обмін рефлексіями стосовно тих тем соціальних емпіричних досліджень, які стосуються модифікації (розширення) сучасного соціологічного знання щодо військової проблематики. Загалом протягом 2022 року викладачами й аспірантами кафедри соціології було підготовлено 7 бюлетенів. Завідувач кафедри проф. Пачковський Ю.Ф. готував один з перших бюлетенів; проф. Черниш Н.Й., якій належала сама ідея такого формату співпраці, підготувала 4 випуски (один спільно з аспіранткою Приходько Т. О.); до цієї роботи були залучені також проф. Коваліско Н. В., доцент Лапан Т. Д., к.с.н., асист. Химович О. С. У розділі «Хроніки війни» ми публікуємо окремі матеріали, подані викладачами кафедри соціології.

За сприянням польської сторони випуски бюлетенів англійською мовою були оприлюднені на сайті Європейської соціологічної асоціації (ESA) і викликали широкий міжнародний резонанс. Одним із вагомих наслідків зростаючого міжнародного інтересу до візії львівських соціологів стосовно російсько-української війни було запрошення до публікації їх статей у виданні Міжнародної асоціації соціологів (ISA) «Global Dialogue». Зазначимо, що Міжнародна соціологічна асоціація як неприбуткова організація була заснована ще в 1949 році під егідою ЮНЕСКО. Метою Асоціації є популяризація неупереджених, незаідеологізованих соціологічних знань, ідей, наукових підходів у всьому світі. До Асоціації сьогодні входять представники соціологічної спільноти із 126 країн. «Global Dialogue» є цифровим інформаційним бюлетенем Асоціації, що публікується 17 мовами, в т. ч. українською та виходить з періодичністю три рази у рік. Видання спрямоване на відкритий діалог й освітлює актуальні події нашого сьогодення, до обговорення яких долучені провідні соціологи світу з різних країн. Це радше форум ідей, різних точок зору, що покликані популяризувати соціологічну точку зору на резонансні події, серед яких російсько-українська війна виявилася найобговорюванішою. Відтак, в останньому третьому цьогорічному номері з'явилися публікації проф. Пачковського Ю. Ф. і проф. Черниш Н. Й. (<https://globaldialogue.isa-sociology.org/>)

що засвідчило зростаючий інтерес зарубіжних колег-соціологів до проблематики та викликів російсько-української війни, а також створило підґрунтя для перегляду і осучаснення існуючого соціологічного канону війни як такого, що потребує свого подальшого розвитку у нових умовах глобалізованого світу.

Запроваджуючи рубрику «Хроніки війни», для нас, редакційної колегії Вісника, є важливим донести неупереджений соціологічний погляд на те, чим сьогодні живе українське суспільство, перед якими викликами воно стоїть не лише історичного, військового, економічного, але й суспільного спрямування.

Редакційна колегія

Студенти-соціологи про свій досвід перших днів повномасштабного вторгнення

Дар'я Калиновська

Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

Пережиття, описані у цьому файлі – приблизно 10% від усього, що відбувалося в реальності. Проте навіть тоді, коли я згадую цю невелику частину й записую текст, стає погано, трусяться руки і серце б'ється вдвічі частіше. Я вирішила, що моє здоров'я важливіше, тож краще написати менше. Сподіваюся, що колись ця травма перейде і я зможу пригадати і написати ці нотатки пережиття війни у Харкові (де я була тільки 2 тижні) більш детально.

Початок. Після 24 лютого життя кожного українця розділилося на «до» та «після». Хоч про можливий повномасштабний наступ з боку РФ й говорили усі українські та зарубіжні ЗМІ ще за місяць до нього, практично кожен не вірив, що таке може статися у 21 столітті. У тому числі і я, вважала, що це черговий «тонус» для суспільства, мовляв, аби не розслаблялись, адже вже декілька років ЗМІ та влада намагалися тримати нас у інформаційній напрузі. Отже, за декілька тижнів «до» я заспокоювала усіх родичів і казала, що все буде добре, паралельно із цим мала багато навчальних та робочих завдань, життя кипіло й у його вирі не хотілося думати, що може статися «щось».

Увечері 23 лютого, після робочого дня, я, як і завжди, записувала у блокнот усі справи, які маю виконати завтра, їх на правду було багато і я хвилювалася, як же встигнути усе заплановане, адже дедлайни не чекають. Лягала спати, як і кожен харків'янин, без жодної думки, що прокинуся під звуки війни.

У цю ніч я була вдома тільки з бабусею, якій 77 років, та песиком, мої батьки у цю ніч були на роботі. Цікаво, що у цю ніч мій песик вночі прийшов спати до мене, можливо, щось відчував. О 3:55 я прокинулася від того, що пес почав дуже гавкати і побіг до дверей, разом із тим пролунала низка дивних звуків, схожих на те, що хтось сильно гримає у двері. Я подумала, що хтось рветься до нас до хати і злякалась, адже не знала, як захистити себе і бабусю. Проте через декілька хвилин стало зрозуміло, що нікого немає за дверима. Відкривши телефон, побачила відео з путіним, про початок «спецоперації», звернення нашого Президента про оголошення воєнного стану в країні, про те, що почалась війна.

© Калиновська Д., Чорній С., Стефанів О., Панькевич А., Гетьманський В., Пігичин А., Кобзарєва І., Кухарєць В., Красуля К., Грень І., Лопатовська В., Яновська К., Богославець Д., Оліферчук М., 2022

Серце закалатало, мозок відмовлявся вірити, повітря не вистачало, вибухи були все голосніше. Відразу почали приходити повідомлення від друзів, усі зрозуміли, що «почалось». Я почала дзвонити до батьків, вони мали холодний розум і сказали, зібрати речі і сходити в магазин по воду. Головним моїм завданням на той момент було заспокоїти бабусю.

Я почала дуже швидко збирати валізи, паралельно читаючи новини у фейсбуці. Збір тривожної валізи я ігнорувала до того моменту. Мільйон думок у голові заважали зрозуміти, що справді треба поставити у валізу, тому я ставила усе, що треба і не треба. У такий момент ти розумієш, що не можеш без кожної речі у своїй хаті, проте, на жаль, вона не вміщається у тривожну валізу. Отже, я подивилась у гуглі вміст валізи, збрала медикаменти, документи.

У цей час сонце вже почало сходити над Харковом, вибухи на якийсь час припинились і ми подумали, що, можливо, все закінчилось. Наївно. У магазинчику коло нашого будинку продавець, якого я знаю змалку, як і кожен ранок, був на робочому місці. Поки він діставав з полицки пляшки з водою, я запитала його: «Вам страшно?», а він відповів: «Це не та війна, коли будуть стріляти по мирних будинках і людях». Я повірила. Не знаю, де він і зараз.

Піднесення і згуртованість. Вибухи посилювались із кожним днем, сльози лилися, руйнування поширювались містом. Почали бити по історичному центрі Харкова. Жахливе відчуття, коли по телебаченню на всю країну показують такі рідні місця, де ми гуляли з мамою, ходили на каву з подружкою, але не у всій красі, а розбомблені і без вікон.

Ми почали думати, чим ми можемо допомогти. По телебаченню влада і ЗМІ підтримували бойових дух, що було напрочуд правильним рішенням. Було приємно чути, що все більше окупантів і їх техніки винищується героїчними ЗСУ. Проте, тверезо і раціонально оцінюючи технічні можливості України і переважаючи кількісно сили окупантів, кожен українець розумів, що без нашої спільної допомоги і згуртованості такі новини довго не проіснують. Усі масово почали скидати гроші у благодійні фонди («Повернись живим», «Фонд Сергія Притули»), особисто я ще не встигла витратити «ковідну тисячу» і зраділа цьому, адже змогла відправити її на підтримку армії. У перші дні не знаю, що було приємніше – дивитися на кількість знищених окупантів, чи на то, як українці збирають мільйони гривень із своїх заощаджень для армії. Цікавим є момент, коли Приватбанк дав можливість переводити кошти із картки Бонус+ на ЗСУ – там була невелика кількість гривень кожного, проте разом вийшло більше мільйона за один день. Така згуртованість всієї України відчувалася чи не вперше у житті. У стрічці Фейсбуку майоріли синьо-жовті прапори навіть у тих осіб, які ніколи не висловлювали свою політичну позицію (або висловлювали у протилежний бік). Перші справжні Дні Єднання, ще

тоді ми не знали, що ця війна буде показувати наскільки українці справді єдині і як вона виявить «ділення» на «схід» і «захід» протягом століття.

Страх, який ріс із кожним днем. Високий рівень стресу, недоспані ночі. Кожен пройшов через це. Усі хотіли б бути в безпеці, але її годі й шукати. Коли виїжджаєш із міста, здається, що стане легше, але легше не стає. Вокзал, купа жінок і дітей. Чоловіків не пропускають. Поїзди заповнені, у одному купе на чотирьох тепер 12 людей. Гавкають песики, кричать діти. Люди сплять у проходах вагону й у тамборі. Страх опановує. Кожен ставить собі запитання: «Коли це закінчиться і чи закінчиться взагалі?».

17.05.2022 р.

Софія Чорній

Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
перший рік навчання

Напевно, варто почати з того, що до 24 лютого я не вірила у можливість початку повномасштабної війни. З моменту появи чуток про скупчення військових і техніки на кордонах я була впевнена, що все це – не більше, аніж гра м'язами. У розмовах з родичами та друзями я всіяко намагалася переконати їх у неможливості нападу з боку росії. Швидше всього, така моя впевненість була обумовлена наївною вірою в силу міжнародних законів і конвенцій. Знаковими були й події 23 лютого. Наукове товариство історичного факультету організувало перегляд фільму «Зима у вогні» з Олегом Дудяком. Кінокартина є документальною, розповідає про події Революції Гідності. Коли Олег Анатолійович почав говорити про швидку війну, то я не сприйняла ці слова всерйоз. Закінчення вечора я провела з друзями та, пізніше, з сім'єю, що перші тижні гріло і не дозволяло падати духом.

24 лютого, близько 07:30. Прокинулася я від того, що мама намагалася пояснити сестрі, що від сьогодні в школу вже надовго ніхто не піде. На нас напали. Бомблять Київ, Хмельницький, Харків, Одесу, Івано-Франківськ, Золочів. Опісля її слів чую сирену, зовсім не розумію, що відбувається. Намагаюся заземлитися, рахую кількість лампочок в домі. Розуміючи, що не виходить, вмикаю телефон, пишу друзям, пробую знайти хоч якийсь пояснення.

24 лютого, близько 08:00. Мама збирається йти по продукти. Якщо не знати мою маму, можна подумати, що це паніка, але для неї – це спосіб заспокоїтися і відволіктися. Коли мама щось купує, вона відключається від зовнішнього світу, тому я не можу їй заборонити знайти спокій.

Вона йде, а я тиняюся домом без якогось особливого сенсу, просто не знаю куди себе діти. Тата викликали на роботу, сестра досі сонна, бабуся з дідусем, які живуть в іншій частині будинку, дзвонять до родичів і заспокоюють їх і себе. Я починаю збирати тривожну валізу. У першу чергу беру теплі речі, ліки, документи вже поклала мама. Одягаюся сама, змушую одягтися сестру. В одязі я буду спати наступні 8 днів. Одягаюся дуже тепло. Ставлю на підзарядку всі павербанки, телефон не буде відключатися від живлення наступні 2-3 дні. Моніторю новини через ноутбук. Мені часто телефонує мама, радиться щодо покупок. Щоб відволіктися, готую семінари.

24 лютого, близько 11:30

Дідусь декілька разів виходить до мами, щоб забрати продукти, я переглядаю покупки. Багато хліба, води, консервів, олії, макаронів та каш. Коли дідусь приносить мішок з 3,5 кілограмами бубликів, починаю сміятися. Схоже, мама не змогла відключитися від світу і зберегти спокій. Коли вона приходить додому, то каже, що зняла в банкоматі половину грошей, які мала на карті.

24 лютого, 12:00

У нас запланована зум-зустріч з Науковим товариством. Я приєднуюсь, говоримо, звісно, не про науку. Думаємо, чим можемо допомогти зараз. Ця зустріч стає певним каталізатором. Я бачу людей, які робили моє життя буденним, але самі вони змінилися. Замість веселих й ініціативних студентів сидять сумні, мовчазні обличчя. У деяких з них родичі на небезпечних територіях. Їм нема чого казати чи обговорювати. Прощаємось швидко і сухо, бажаючи один одному безпеки. Я починаю усвідомлювати масштаби трагедії, починаю розуміти, що моє життя тепер зовсім інше.

Наступну годину я мало пам'ятаю, тільки те, що дуже хотілося тиші. Приходити до тяти я починаю надворі, коли шукаю номер мами. Телефоную їй, пояснюю свій стан, тим самим намагаючись зрозуміти що сталося. Ми говорили 20-30 хвилин, допоки вона не прийшла додому. Ми разом заходимо в будинок, я питаю сестри, чого вона вимкнула телевізор, який був включений з самого ранку. Сестра дивиться на мене недовіжливо і каже, що це я його вимкнула.

24 лютого, близько 14:00

Мама каже пройтися і відволіктися, заодно купити шампунь догляд за волоссям. По дорозі бачу чергу по хліб, в якій стоять 50-60 людей старшого віку. В магазинах не працюють термінали, розраховуватися можна тільки готівкою. У мене гроші тільки на карті, тому я просто розглядаю полиці. По дорозі додому вирішую зайти в церкву. Я не є дуже віруючою, але, коли мені треба тиші і спокою, щоб щось обдумати, можу піти в храм або на територію духовної семінарії. У церкві священник править молебень за мир, в приміщенні людей 10.

Я встаю скраю і намагаюся прислухатися до молитви. Збоку стояла жінка, яка була дуже зосереджена на молебні. В якийсь момент вона починає плакати, і тихий плач перетворюється в ридання. На неї обертаються прихожани, священник збивається з молитви. Я швидко виходжу, бо істерика жінки швидко поширюється на мене. Знову дзвоню до мами, розмовляємо про побутові речі.

24 лютого, близько 16:00

У Києві оголошується повітряна тривога. Після приходу додому і до кінця вечора сиджу в ноутбучі, читаю кожну новину. Виписую адреси найближчих бомбосховищ, хоча розумію, що сенсу йти в до них мало — на Сихові будинки старі, звичайні панельки. Домовляємося у випадку тривоги залишатися вдома. Швидко лягаю спати, бо раннє пробудження дає про себе знати.

25 лютого, близько 03:00

Прокидаюся від шуму літаків і поїздів. Я живу поблизу станції і колій, часто їздять вантажні та пасажирські поїзди, але таких важких не їхало, певно, ніколи. Знову вмикаю ноутбук, але новин небагато. Швидко перечитую їх і йду на кухню. Вмикаю телевізор і розумію, що останній раз їла перед засіданням Наукового товариства. Слухаю телемарафон і п'ю чай разом з купленими вранці бубликами. Світло не вмикаю, тільки настільну лампу. Ближче до 04:00 приходять бабуся, яка теж прокинулася через шум. Сидимо, дивимося відео з передової, декілька разів переглядаємо відео з Херсона, де жінка радить російським військовим покласти в кишені насіння. Втома бере своє і ми розходимося спати.

25 лютого, 06:53

У Львові тривога. Нас збудила бабуся, яка так і не змогла заснути. Кожен бере свою ковдру і йде в коридор — тут стіни із залізобетону, вікон нема і близько до виходу. Бабуся починає дзвонити до свого сина, мого дядька. Він з дружиною та 6-річною дочкою живуть біля аеропорту. Бабуся просить їх приїхати до нас, бодай на декілька днів. Дядько не хоче, але тітка починає панікувати і починає збирати речі. Вони приїжджають після тривоги. Сьогодні на пари не підключаюся, бо в мене підіймається тиск, який ніяк не хоче падати.

25 лютого — 4 березня

Ми реагуємо на кожну тривогу. Тітка під час сирен починає плакати, а от двоюрідна сестричка завжди спокійна. Смішно і водночас лячно бачити як шестирічна дитина, чуючи тривогу, одягає курточку, бере свою ковдру та планшет і йде в коридор, де для неї виділене місце. Взагалі в період найстрашніших перших днів війни вона була для мене розрадою, бо при ній я не могла впадати в паніку чи розстроюватися.

5 березня

З самого ранку до нас приїхали родичі з Кривого Рогу. По місту пішов слух, що можливий напад, тому троє жінок з дітьми вирішили виїхати швидше. Того ж вечора

вони поїхали в Польщу.

8 березня – 18 березня

Після перших родичів приїхали інші, але другі залишилися на довше. Це жінка Марина з 14-річним сином. Її батьки знаходяться в окупації, у Мелітополі. Тато – доктор історичних та політичних наук, тому йому сидіти вдома склавши руки було чи не найважче. У Мелітополі часто пропадав зв'язок, тому Марина телефонувала їм постійно, намагаючись зловити момент. Загалом разом нам було весело: хлопець відсвяткував з нами своє 14-річчя, ми постійно грали в карти, щоб відволіктися, багато співали. Навіть було шкода з ними прощатися, але давно хотілося побути тільки з сім'єю.

26 березня

Вибухи у Львові були й до того, але це були перші, які я відчула. Я сиділа і робила манікюр, коли почалися перші удари по нафтобазі. Їх я чула дуже віддалено, але чітко. Вибухи на бронетанковому заводі чула вже дуже добре. Найстрашнішим для мене було те, що я вже не боялася. Наче перші ракетні удари в моєму житті, але емоцій було нуль. Я просто неохоче пішла в коридор і сиділа з іншими. Моя сім'я була дуже налякана. Львівський бронетанковий завод знаходиться в 2-3 кілометрах від нас.

3 травня

Це другі вибухи, який я почула, і перші, який побачила. Була гарна погода, я вийшла надвір посидіти на свіжому повітрі, коли на мої очач була збита ракета. Виглядає як феєрверк – в момент удару в небі починають сипатися золоті іскри. Видовище можна було б навіть назвати гарним, якби воно насправді не було таким страшним. І я знову навіть не поворухнулася.

15 травня

Позавчора мені виповнилося 18. Сьогодні моїй двоюрідній сестричці 7, ми здобули перемогу на Євробаченні і Яворівський полігон постраждав від ракетного удару. У мене закінчується навчальний семестр, але передчуття щастя нема. Взагалі будь-які відчуття атрофувалися. Коли відбувається щось хороше, ти думаєш, що справжню радість тобі принесе тільки перемога України. Якщо трапляється щось погане, розумієш, що з тобою ще все дуже добре, бо ти в безпеці. Таке враження, що я зараз в якомусь анабіозі, в очікуванні сприятливих умов для існування. Тому в моїй голові досі кінець лютого, тому фільм «Зима у вогні» я дивилася ніби декілька днів тому.

Єдине відчуття, яке не зникло, а навпаки, розгорілося дуже сильно, це ненависть. Я не можу і не хочу пробачити нічого й нікому, я не вірю, що винна у всьому тільки влада. Мені не шкода ані російських військових, ані промитих пропагандою людей, ані псевдо лібералів. Мені шкода тільки людей з Бучі, Охтирки, Гостомеля,

Харкова, Херсона, Маріуполя, Одеси, Мелітополя, Ізюма, Краматорська, Чернігова, Рубіжного. Мені шкода кожного українця. Мені шкода свою сім'ю і себе.

Я думала, для мене біль початку війни пройшов. Я часто згадувала 24 лютого, обговорювала з родичами і друзями. Але коли я записувала ці нотатки, то мусила щоречення зупинятися, аби перевести подих і заспокоїтися. Напевно, це наймасштабніша колективна психологічна травма з початку ХХІ століття. Тішить тільки одне – кожна травма має в собі ресурс для виходу з неї. І ми цим ресурсом скористаємось.

Слава Україні!

17.05.2022 р.

Олександра Стефанів

Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

24 лютого 2022 р. Перший день. Вчора я приїхала у батьківську хату до сестри і випадково залишилась довше, бо не встигла завершити усі справи. А зараз – це єдине, що мене рятує від зриву, бо у Львові я була одна і у Жидачеві – вона – теж одна. Страшно. Я просто не вірила, все обірвалось в одну мить. Ще вчора ми планували наше життя так весело і натхненно.. Ще вчора я придбала квитки на літак у Відень на міжнародну конференцію від Інституту Роберта Шумана, на яку була делегована, спланувала весняний відпочинок в Амстердамі, у всесвітньо відомій долині тюльпанів, а зараз вже всі плани обірвано, всі рейси скасовано. Україна в огні... Я комунікую з усією родиною, друзями, близькими, підтримую себе і їх і ми пробуємо зрозуміти, як це можливо у ХХІ столітті, але відповіді так і не знаходять ніхто. Я виїжджаю по бабцю у село, спокійніше було, щоб вона була поруч. Радію останній вчасній заправці до повного баку (здавалось би, щось таке просте). Ми усі провели у новинах увесь день. Як і найближчі наступні.

День 2-7. Усю ніч ми з сестрою практично не спали, переживали проспати повітряну тривогу. Увімкнули радіо, щоб почути сирену, коли буде, речі вже були підготовлені і стояли у коридорі. Спати просто не виходило, страх охоплював щоразу, коли з'являлось бажання заснути. З самісінького ранку невиспана я виходжу у прямий ефір албанського центрального телеканалу (на який друзі з Албанії мене запросили), розповідаю про реалії України, не стримую сліз. Бабця нагадує, що треба поїсти, вчора, та й сьогодні якось не до того, але ми сідаємо снідати. Весь

день я комунікую із усіма міжнародними партнерами, розповідаю про нові реалії, прошу підтримки і заодно думаю про подальшу участь у конференції, яка через декілька днів. Варіантів не їхати у мене не було. Для мене розповісти про ситуацію в Україні на міжнародному рівні, поруч з політиками представниками Угорщини, Австрії, Сербії, Нідерландів, Боснії і Герцоговини, Білорусі, Косово, Албанії, Чорногорії і Лівану було життєво необхідно. Я морально налаштовую себе, що я не можу не поїхати, у мене просто немає вибору, чого б це мені не коштувало. Я завершую базові справи в Україні, паралельно пробую купити квитки за кордон, це було ще тим викликом, квитки розлітатись масово і щосекундно. Десь на день 3-4 мені вдається купити квиток, ціни на які ростуть з такою ж інтенсивністю, як і попит. Відвожу бабцю додому, у село і шукаю усі варіанти, як не залишати сестру, а відправити також за кордон, бо після усіх новин я ще вірю, що стріляють тільки по стратегічних об'єктах, об'єктах інфраструктури. Їду додому з розумінням, що моя львівська квартира знаходиться між двома об'єктами, страшно, але автобус за кордон зі Львова. Ми проїжджаємо декілька КПП, при в'їзді у Львів застаємо сирену. На автовокзалі укриття немає, найближче - далеко, додому ближче, стою чекаю у відносно безпечному місці і дивуюсь, як усі люди, що навколо, вдають, що тривоги немає. Вдома пакую невеличку валізу на тиждень, час від часу спускаюсь у підвал, ховаючись від ракетних ударів, про які повідомлялось під час оголошення тривоги. З сусідами спокійніше, ніж самій у квартирі. Цієї ночі ми спали по черзі, повідомляючи з друзями, якщо є якась тривога. Під 5 ранку вже всі заснули, а так як мені було страшно спати, поки ніхто не контролює тривоги, я знімаю стрес прибиранням. Зрання я не встигаю в магазин у спішці на автобус і сідаю лише з водою. Сестра виїжджає пізніше, тому й приїжджає до Львова тоді, коли я вже виїжджаю. Ми ще не розуміли, що нас чекає на кордоні. Ми їдемо у різні точки, я – у Будапешт, сестра – у Краків, тому й кордони у нас різні. На заправці на кордоні я вже нарешті їм, стараюсь корисне, але сам факт того, що я їм тішить, бо за попередні дні я вже встигла втратити декілька кілограмів, я не могла нічого їсти ніяк. Ми стоїмо на кордоні 13 годин. Як мені здавалось, це ціла вічність... Я приїжджаю у Будапешт, через запізнення пропускаю автобус у Відень, сідаю у перший-ліпший новий і їду. Загалом дорога тривала 26 годин. Психологічно легше, фізично – важко дуже.

Конференція за кордоном. Перший тиждень я практично не сплю і не сміюсь. Мій настрій залежить від подій в Україні, навчальну частину я слухаю слабо. Натомість з усіма я розмовляю про Україну, та й блок у нас про безпеку, без України ніяк. Одна з лекцій у нас в офісі ООН, перед їхньою розмовою про Україну. Але виходячи з риторики спікера, видно, що він не може нічого порадити і нічим допомогти. Він знову говорить сумні речі. А я знаю, що він – неправий. Мене тішила підтримка Боснії і Герцоговини. Вони самі відносно недавно переживали цей

досвід. І це єдине, що мене заспокоювало. Порада, яку я запам'ятала на все життя: «підтримка – добре. Але завжди розраховуйте тільки на себе». Перші спікери розповідають про те, що Київ скоро капітулює, я сперечаюсь, наводжу аргументи, але старих закордонних політиків не переконати. Але мене підтримують делегати усіх країн, так якось спокійніше. Так як я була єдиним представником України, для мене це було важливо. Під час однієї з моїх безсонних ночей постраждала Львівщина. Я ніби відчувала, не спала завжди, коли повітряна сирена вдома. Розмовляю з австрійцями і вони говорять розумну річ: «Інколи можна за кордоном бути кориснішим для своєї країни більше, ніж вдома». Я зважую свій психологічний стан і готовність повернутись додому і розумію, що все, що мені потрібно – допомагати. І приймаю рішення залишатись. Так почались моя діяльність у гуманітарному штабі у Відні. Ми роздавали гуманітарну допомогу біженцям, годували їх, надавали одяг. Старались допомогти кожному. Така робота дуже виснажує, і важко постійно ходити постійно у респіраторі, тому я думаю, як ще бути корисною, паралельно поєднуючи. Так ми з сім'єю дійшли до потреби закуповувати необхідну амуніцію для військових. Потреби нам були відомі, єдине – що стримувало – фінансова складова. Спершу ми закривали потреби власними силами, виділяли частину зарплати і на цю суму закуповували амуніцію. Згодом розпочали збір, контактували зі знайомими меценатами і шукали їм те, що потрібно. Онлайн, оффлайн, передачі, посилки, інформаційне висвітлення новин. Я писала усім, кого знала і хто мені просто колись писав серед іноземців про необхідність допомогти з посиланням на Фонд Притули. Так ми закривали ще потреби.

Знову вдома. Додому хотілось з шаленим бажанням. Але по приїзді я не могла взятись до жодної роботи, переживала за повітряну тривогу, знала, що додаток голосний, але все одно якось боялась. Всі вже якось звикли, змирились, а мені якось не по собі. І знову першу повітряну тривогу у сховищі я провела сама, без сестри, із якою повернулась. Сусіди вже облаштували підвал, тепер він з великою кількістю ковдр, килимків, столиків і крісел, тут затишно, навіть провели Інтернет і принесли обігрівач. Хтось працює, хтось говорить, хтось просто гортає новини. Діти бавляться у підвалі, радіють. Як же я надіюсь, що вони ніколи не будуть переживати ці жахіття так, як діти з Маріуполя, Бучі чи Гостомеля. Але з часом все звикається. По-трохи, звісно.. Спершу я наважилась сходити у магазин недалеко. Згодом - поїхати у центр, систематично шукаючи якісь укриття.. Згодом – у волонтерські центри. Чесно, складно, не знаю, як буде далі. Але знаю точно, що далі буде перемога. Єдине питання – коли.

15.05.2022 р.

Анастасія Панькевич

Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
третій рік навчання

24 лютого. Я прокидаюсь від шуму сусідів, злюся. Вони часто не сплять до ранку і для мене це не було чимсь дивним. Але прислухавшись я відчула, що щось не так. Зайшла у телеграм-чат нашої компанії сусідів та близьких друзів і прочитала повідомлення від колишньої співжительки з Одеси про бомбардування міста. Це було о 7 ранку. На той час я ще не прокинулась і на всі ці панічні повідомлення від учасників чату відповіла «та не, норм всьо буде». Наступні 40 хвилин я лежала у ліжку, читаючи новини з усієї України і повторювала подумки «та не, норм всьо буде». О 7.44 у Львові вперше пролунала повітряна тривога. Я підскочила з ліжка і вибігла в коридор до сусідів. На моєму лиці застигла гримаса нервової усмішки, а тіло пройняв тремор.

Потім я здзвонилася з батьком. Він сказав, щоб за повтору сирени я почала збиратись, а якщо через деякий час вона прозвучить втретє, то щоб виходила і йшла до батьків. Вони живуть у 40 хв ходьби від мого дому. Сирени не заставили довго на себе чекати, тому вже о 8.20 я вийшла з будинку, де живу, в напрямку дому батьків. Захисна реакція у вигляді дурнуватої посмішки все ще була на моєму обличчі. Я вирішила, що коли вже почався такий ***, то я дозволю собі дорогуше лате із закладу поблизу. Жаль, каву там робити починали о 9 ранку. Наступною зупинкою був міні-маркет в 20 хвилинах ходьби. По дорозі я спостерігала за поведінкою людей. Бачила багацько народу з рюкзакками (не знаю, чи то були саме «тривожні», чи люди по інших справах прямували). Іти вулицею під звуки сирен було дуже дивно – я почувалась героїнею одного з тих фільмів-катастроф, які любила дивитись. Моя психіка добре захищалась, тому я не відчувала паніки чи бодай знервованості. Паралельно весь час гортала новини і чати в Телеграмі. У бесіді соціологів університету побачила ініціативу однієї зі студенток про поширення відео для російських громадян. Записала його, надіслала. Також я вже кілька місяців знаходилась у чаті психологічної підтримки для людей із таким же діагнозом, що й у мене. Там були й українці й росіяни. Весь час ми спілкувались на різні теми, ділились тим, про що думаємо і як проходять наші дні. Я добре закомунікувала з однією дівчиною з Петербурга. Вона ще розповіла, що дуже їй подобається українська, кожного разу коментувала про своє зачарування мовою, коли я щось писала чи записувала голосові повідомлення (там я спілкувалась і українською, і російською). Я згадала про цей чат і надіслала кілька відео туди також, вони стосувались заклику виходити на мітинги. За декілька днів пасивність російського населення і бажання відгородитись від того, що відбувається, мені втомилася і я вирішила обірвати зв'язок з цими людьми, вийшла з чату.

Тож, повернімось до моєї «прогулянки» під звуки повітряної тривоги. Я зна-

ла, куди йти і що робити, тривожний рюкзак був на плечах, а у вищезгаданому міні-маркеті я придбала «Пепсі» і «Снікерс» – потребу в глюкозі (і бодай чомусь приємному) було закрито. В 10 хвилих від пункту призначення згадала, що саме в той день випила останні таблетки моїх регулярних ліків. Довелось вистояти величезну чергу в аптеку, щоб зрештою саме перед моєю покупкою фармацевтам подзвонили і сказали відімкнути термінал. З готівки я мала гривень 50 і цього було, очевидно, недостатньо.

До квартири батьків на 8 поверсі я піднімалась по сходах. Тато застеріг не користуватись ліфтом. Я не була впевнена, що це справді обов'язково, але мої надирники фонтанували адреналіном і було неважко.

Удома була мама, вона була напрочуд спокійною. Перше, що я зробила – зайшла у кімнату і витягнула з рюкзака улюблену поетичну збірку «П'ятикнижжя» Грицька Чубая, щоб висловити емоції у голос читаючи поему «Вертеп». Я планувала це зробити. І мені допомогло. Я записала себе на відео і тепер воно слугує точкою відліку у моїй галереї. Пізніше я повернулась до свого дому і ввечері разом з сусідами вийшла за продуктами для тривожних валізок. Мої емоції все ще були заховані під товстим шаром захисних реакцій.

Перший тиждень. Емоцій все ще не було. Сіра тривожна субстанція з періодичним нервовим хіхіканням та вигуками про ненависть до росіян – ось чим я була в ті дні. Гостра психосоматична реакція заявила про себе вперше за років, мабуть, зо п'ять. У мене щодня боліли голова та живіт, я не могла плакати, не могла сумувати, не могла що-небудь відчувати. Вдалось проронити кілька сліз, коли лежала на колінах в сусіда з жахливим болем в живості і він спитав чи можна погладити мене по голові. Це мені дуже допомогло відчути долю безпеки...

В робочому чаті ГО, де я працюю, ми перепитували одна одну чи все окей і як почуваємось. Одна з колежанок була на той час в Харкові. Коли ми зідзвонились у Зумі, вона періодично казала, що чує вибухи. Ми переживали за неї і весь час тримали зв'язок до її повернення до Львова.

Весь час удома я проводила разом з сусідами, залишатись наодинці було нестерпно. Після розмови з батьком про те, що є ймовірність його мобілізації, я весь вечір проридала на ліжку. Мені й до того було лячно за нього, бо він працює у військовій частині і я щоразу боялась, що котрась із ракет влучить туди.

Тієї ночі я вперше за 2 роки зіткнулась з панічною атакою. Наступного ранку вона повторилась. Панічні атаки траплялись зі мною не раз і я навчилась за роки впізнавати їх та позбуватись в зачатку. Однак того разу я, немов уперше, не розуміла, що коїться. Сусідка нагадала про існування панічок і я заспокоїлась, згадавши старі добрі механізми самозаспокоєння. Того ж вечора, 26 лютого, ми із сусідами домовились тепер ночувати утрюх в їхній кімнаті. Варто згадати, що орендуємо ми квартиру в п'яťох, але інші хлопець і дівчина незадовго до цього поїхали на уїк-енд до матері дівчини в інше місто. Там вони й залишались до кінця березня. Але вже 25 лютого до нас приїхали двоє знайомих із Києва, привезли своїх домашніх тварин.

Загалом з кінця березня і до 20 травня нас проживало 8 осіб у квартирі і 4 домашніх улюбленця гостей-переселенців.

Другий тиждень. Ми з сусідами все ще не відійшли від колективного шоку, але більше не лежали тривожними картоплинами, гортаючи безперестанку новини. Звісно, новини ми все ще продовжували гортати, але й ділом зайнялись. Разом з сусідом почали активно «досити» рускі сайти. Також втрьох перекинули невеликі суми – що дозволяв бюджет – на фонд «Повернись живим». Нам хотілось допомагати, але було складно організувати що-небудь взагалі. Я зовсім припинила готувати і перебивалась якимись снеками та солодощами. Через кілька днів пішли волонтерити на плетіння сіток. Це заспокоювало, я відчувала, що роблю щось для спільної перемоги. Навчатись не було сил. Працювати – також. Набралась сил, зокрема завдяки волонтерству, ми з сусідами почали облаштовувати кімнати – підсувати величезні совкові шафи під вікна, та коридор – постелили пледи, набрали води, винесли тривожні рюкзаки. Моя кімната виглядала надто гнітюче, тож я продовжила жити в сусідній. Постійне часопроведення разом допомогло пережити цей етап.

Ось, що я записала 15 березня:

«Я відчуваю, що стою перед доленосним вибором, спровокованим конфліктом ідентичностей. Я мрію про життя в безпечному та приємному середовищі, заняття тілесними практиками, обожнюю танцювати, соціологію та психологію. Мрію про роботу в цих областях та диплом психолога як другу вищу. У мене були грандіозні плани, вони от-от вибудувались, життя набуло стабільності і раптом (знаю, що з історичної точки зору та ретроспективної оцінки, це не раптово, але зараз мислю з точки зору людини в цілому) почалася війна. Я можу поїхати майже у будь-яку європейську країну, можу почати нове життя там, у мене є всі перспективи та ресурси для цього. Але водночас я відчуваю, що не повинна робити цього як громадянка України. Наче таким чином я зраджу життя мільйонів людей, що залишилися тут відвойовувати цю державу і не дозволити росії втілити задумане. Ніби якщо я зроблю це, то не пробачу собі ніколи і завжди відчуватиму цю провину та сором, наче сама себе зраджу. Але я так в біса втомилася відчувати цей тиск зобов'язань. Структури, інститути, символи та мільйони інтерпретацій, що шар за шаром накручуються на живу творчу енергію відчуваються, наче ланцюги. Я просто хочу жити в мирі і злагоді, з любові творити, любити людей і природу, я не можу робити усе це із зобов'язання. Мабуть, тому й переживаю цей болісний конфлікт – я таки люблю цю країну, не менше, ніж саму себе, інакше було б простіше. Тим не менш, я не засуджую тих, хто обрали такий варіант».

Третій тиждень. Весь цей час мене мучило відчуття провини за те, що я не маю сил робити більше, ніж роблю. З дитинства я стикаюсь із періодичними нападами депресії, давно про це знаю, тож відсутність будь-яких сил щось робити і почуття

провини мені, здавалося б, були знайомі, я навчилася жити з цим. Але ті почуття, що з'явилися за час війни, мали інші відтінки. Я відчувала відповідальність перед величезною кількістю людей, і я відчувала, що зраджую їх тим, що почувуюсь погано в той час, як у країні війна.

Але за день-два я змогла вийти з цього стану і зібратись. Прибрала кімнату, що встигла набути апокаліптичного вигляду, приготувала собі їжу і почала складати план подальших дій. До початку повномасштабної війни я вже рік працювала у громадській організації «Феміністична майстерня» як менеджерка по роботі з підлітками – координувала підлітковий клуб, організовувала та проводила події для учасниць. Протягом всього часу існування організація, в якій я працюю, взаємодіє зі спільнотою активісток, що утворилась на базі діяльності самої ГО. Після подій 24 лютого у спільному чаті працівниці та активістки домовились зібратись вживу для того, щоб розробити подальший план дій. Ми зустрілись в офісі, обмінялись думками і настроями, та почали спільно обдумувати варіанти організації роботи, генерувати ідеї. На зустрічі сформували кілька напрямків волонтерської роботи, призначили відповідальних, зафіксували це все в документах і оглянули стан бункеру в будинку.

Четвертий тиждень. Вирішила врешті організувати роботу. Сконтактувала з нашою новою учасницею ГО – активісткою з Харкова, котра вже вдруге втікала від війни. Домовились співпрацювати. Далі я придумала та описала програму проєкту підтримки бабусь, колежанка зробила допис в соцмережах і почався перший етап роботи програми – збір волонтерок. На цьому етапі я зіткнулась із ситуацією, коли люди, що самі написали нам з бажанням волонтерити не відповідали. З усіх, хто зголосились допомагати, відповіли лише половина. Коли дійшла справа до зустрічі, відсіялась ще третина людей. Це було демотивуюче, але коли відбулась перша координаційна зустріч з волонтерками, я була щаслива. Це був перший досвід координаторства волонтерської групи в моєму житті. Перший список пенсіонерів ми отримали через голову ОСББ в одному з районів міста. Гуманітарну допомогу передали хороші знайомі – анархістська мистецька спільнота, котра займалась поставкою гуманітарної допомоги з Польщі на фронт, для переселенців та потребуючих.

П'ятий-шостий тижні. В один із днів ми зібрались в нашому офісі, допакували продукти та поїхали до бабусь. Це був перший подібний досвід у моєму житті. Я почувалась спокійно, коли організовувала процеси і писала програму, але самі зустрічі з бабусями примушували мене ніяковіти. Моя рідна бабця померла, коли мені було 5 років, тож я не мала досвіду неформального спілкування зі старенькими. Але ми (нас було 4-ро дівчат) розділились на пари і заходили до квартир удвох. Бабусі реагували по різному. Частина радо приймала і дякувала, інші казали, що вони можуть обійтись і згадували про переселенців та воїнів, а був і такий випадок, коли бабця сказала нам, що ми придбали нездале масло. Ще одна літня пара виявилась узагалі не потребує

чою, хоч від пакунку й не відмовились. Після цього візиту я відчувала суперечливі емоції. Переключившись на робочий режим вирішила змінити тактику. Подумала, що голови ОСББ можуть не знати про рівень достатку і життя тих пенсіонерів, контакти яких надають, тож нам краще ретельніше підшукувати людей іншими шляхами, аби ті бабусі, котрим справді ми потрібні, не залишилися без уваги. У суспільстві нерівномірно розподілених ресурсів особи із вразливих груп можуть залишатись непоміченими, а ціллю нашої програми було бодай трохи це змінити.

Тому я зв'язалась з ГО «Тарілка» і запитала у них контакти потребуючих жінок літнього віку. Так у нас з'явився наступний список бабусь.

Поряд з тим моє ментальне здоров'я все ще бажало кращого. Незадовго до 24 лютого я відновила консультації з психологом, бо відчувала, що знаходжусь на межі чергової депресії. З початку повномасштабного вторгнення мене, з одного боку, менше хвилювати особисті проблеми, а з іншого, сильніше штормило емоційно від будь-якого тригера. Водночас цей емоційний шторм залишався десь глибоко під залізним куполом, я його відчувала, але не могла виплеснути. Я просто не вважала доцільним робити це в той момент. Відчувати спокій мені також допомогли домашні ритуали – я дуже люблю вирощувати кімнатні рослини і зайнялась їх пересадкою, кілька разів зробила перестановку меблів. Щоранкова кава як улюблений ритуал дня зі мною вже років сім, тому ці миті були для мене таким собі острівком безпеки, що допомагав знайти спокій для проживання ще одного дня. Крім того, я все ще продовжувала займатись роботою з підлітками. Я давно вивчаю психологію – це одна з моїх пристрасей, а також проходжу психотерапію, тому маю в голові окрему полицю з набором технік для самозаспокоєння, боротьби з тривогою, заземлення та підтримки. Це мені дуже згодилося у роботі. Я написала учасникам клубу в особисті повідомлення, щоб поцікавитись, як зараз живуть підлітки і якого впливу зазнали з початку масштабного вторгнення. Деякі з них перебували в жахливому ментальному стані, тому я поділилась особистим досвідом і практиками, контактами безоплатної психологічної підтримки.

Шостий тиждень. Я також почала активно брати участь в опитуваннях від соціологічних центрів. Однієї із львівських соціологинь протягом 2 тижнів надсилала свої нотатки щодо дослідження про життя містян. Завдяки моему тривалому перебуванню в спільноті фем-активісток Львова, я дізнавалась корисну інформацію з нашого чату. Ця соціологиня, про яку згадувала вище, допомогла мені дістати потрібні мені ліки, котрих на той момент не завозили в аптеки, або різко збільшили вартість. Цей чат і спільнота загалом також допомогли мені пережити цей важкий період. Все ж таки відчуття приналежності до групи, цінності якої розділяєш, суттєво впливає на якість життя. Одногрупники підтримували одне одного в чаті, викладачі також проявляли розуміння і підтримку, але це не стимулювало мене на-

вчатись. Проте я втратила будь-яку мотивацію до навчання в межах університету. Це здавалось мені чимось несправжнім. Я хотіла діяти, практикувати.

Травень 2022 р. У мене загострилась депресія, я не можу знайти крихти мотивації продовжувати робити те, що роблю і просто примушую себе. Зараз я читаю книгу про психологічну травму насильства, де порівнюються ПТСР ветеранів та жертв інших видів насилля. Поряд з тим, думаю про близьку мені людину, котра зараз у Києві і вирішує, чи податись добровольцем, чи ні. Я не хочу нічого, фоном постійно відчуваю розпач і втому. Не знаю, як завершити навчання і чи варто взагалі продовжувати рухатись у тому напрямку, в якому рухалась останні два роки. Хочеться покинути все та втекти у ліс, усамітнитись і забути про існування людської цивілізації. Я продовжую працювати, займаюсь спортом, виходжу на вечірні прогулянки, усміхнено бесідую зранку з сусідами, але все це здається чимось остогидлим і несправжнім. Бідкатись про власне самопочуття в той час, коли АзовСталь, Маріуполь, Херсон, Харків, Ірпінь, Буча... здається чимось аморальним. Коротше кажучи, мене розриває від внутрішнього конфлікту.

Також в кінці травня я на тиждень поїхала до Києва в гості до партнера. Ми познайомились із ним у Львові у квітні 2022 р. Тиждень спілкувались вживу і три тижні онлайн, коли він повернувся до столиці. Це було важко, але ще важче було дізнатись, що з початку червня він поїде під Херсон допомагати виборювати перемогу. Коли я дізналась про це, то відчула себе героїнею якогось із романів 20 сторіччя. Я не романтизувала такі сюжети навіть у підлітковому віці і не мріяла проживати їх, але розумію, що деякі події в житті стаються не з нашої волі. Зараз 26 травня і я все ще в гостях у партнера. Я виконую свою роботу дистанційно, роблю завдання в університет. Я не знаю, наскільки важко буде впоратись з довгою розлукою і переживанням за нього, але знаю, що впораюсь.

29.05.2022 р.

Віталій Гетманський

Магістрант-соціолог,
перший рік навчання

Події кінця лютого 2022 р. були справжнім жахіттям для всього українського суспільства. Усі роздуми про напад чи ненапад, дискусії щодо політики та внутрішньодержавні плєбісцити розбились об реальний військовий конфлікт, кінцевою ціллю якого, як в головах українців, так і в головах людей, що піддалися пропаганді, була повна окупація України. Я особисто бачив цей наратив, коли прокинувся невідомо чому дуже рано, і застав пряме включення із бункера путіна, де він оголосив про початок проведення спеціальної воєнної операції. Буквально через кілька хвилин в інформаційному полі з'явилися новини, які почали перемішуватись із вкидами та фейками – саме цей час був найбільше насичений невизначеністю. Принаймні серед людей. На відміну від інших користувачів інтернету, я швидко зметував що відбувається, і моє інформаційне оточення в той день звільнилось на третину – це були телеграм-канали, які копіювали новини з інших ресурсів, які, вочевидь, представляли далеко не проукраїнську позицію, а саме в цей момент, під соусом прозорості, продати аудиторії заяви про захоплення Києва в кільце тощо.

Це були жакливі моменти, які зараз залишились лише важким спогадом. Зрештою, відносно багатьох людей та сімей, я ще легко обійшовся. Дякувати Богу, більшість свого часу я проживав в регіоні, що не зазнав дуже потужних обстрілів, проте ніколи не забуду першу сирену сповіщення про повітряну тривогу близько 07:10 ранку 24 лютого 2022 року. Я відчинив вікно у внутрішній дворик, і бачив увесь спектр реакцій людей на це – хтось вийшов на балкон спостерігати за метушнею інших людей, хтось цією метушнею займався, тремтячими руками, набираючи працівника ОСББ аби той підказав де знаходиться укриття, хтось збирав тривожний рюкзак, аби із ним поїхати куди очі бачать, хтось просто спокійно одягав рюкзак і йшов у військкомат. Дехто, як стверджував в перший день повномасштабного вторгнення росії в Україну про початок третьої світової війни, а також другої холодної війни. Зрештою, в цих словах багато істини, оскільки ми й справді бачимо конфронтацію двох світів, проте в дещо іншому форматі. Цей формат передбачає боротьбу не політичних ідей чи сфер впливу, а боротьбу способів існування суспільств – автократії та демократії. І це підтверджується багатьма тенденціями та моїми спостереженнями в подальші дні війни. В перший день я зібрав тривожний рюкзак і відправився в село біля польського кордону з Україною. Там я знаходився перші кілька днів, оговтуючись від того, що відбулось, і аналізуючи умови, в яких все сталося. Це була перша хвиля ступору. Друга ж хвиля сталася тоді, коли я, після усвідомлення ситуації, зрозумів свою бездіяльність. Тоді я розпочав організацію збору коштів та перетворення їх на продовольство, яке ми відправляли через гуманітарний штаб в селищі. Там серед волонтерів я знайшов розраду – вони розповідали, що порівнюючи ситуацію із 2014 роком набагато більше

людей зголосились хоча б якимось чином допомагати нашій армії і не опускати руки. Тепер, коли ця тенденція є загальнодержавною, можна провести порівняння суспільств – нашого, що самотужки організовує на місці величезну допомогу захисникам, і суспільства-агресора.

Якщо говорити про прогнози, які формувались в перші три дні війни, то вони були надзвичайно невпевненими. Тим не менш, ближче до перших чисел березня, масові смерті підказували мені все більше і більше песимістичні настрої. Тим не менш, реакція верхівки державної влади змушувала мене переконуватись, що вона – єдиний айсберг правди у цьому світі. Вочевидь, у повітрі знаходилось відчуття фатальності, а голова моделювала найстрашніші сценарії розвитку подій. Звісно ж я намагався їх приборкати, але розумів, що такі ж переживання відчуваю зараз не тільки я, а й більшість людей навколо. Дивно було потім згадувати новини, що були у відносно «мирний час»: попри всі заспокоєння громадськості, ще в грудні 2021 року розвідка США публікувала у відкритий доступ російський план наступу на Україну після військових навчань. Це мотивувало мене стояти твердіше на ногах та знаходитись на своєму місці: якщо цю інформацію знала українська влада, і не пішла на поступки в перші дні, зайнявши тверду позицію, то означає, що шанси виграти цю війну є, й існує тільки одна умова – консолідація українців навколо проблеми, і консолідація світу навколо України.

Я не є військовим, проте у мене є свій фронт – інформаційний. І за останні роки я переконався, що війна - це не тільки воєнна сфера, а й економічна, культурна, і в тому числі інформаційна. Україна зробила величезні напрацювання та отримала потужний досвід у боротьбі з інформаційним тероризмом, тому я зрозумів, що один із факторів нормалізації мого ментального здоров'я буде допомагати у боротьбі там, де я можу. Тому при будь-якій нагоді я намагався поширити правдиву інформацію про ситуацію в Україні, про жорстокість російських солдат, яка проявлялась у вбивстві цивільних людей, які не мали навіть можливості захиститись. Згадуючи причини викриття істини крізь пропагандистські шаблони та нав'язані неправдиві стереотипи, хочеться застосувати тільки одну емоцію в рефлексії на події – лють. Попри цю лють до російського імперіалізму в мені панує відчуття даності – багато людей, яких я до війни не до кінця розумів, стверджували одну причину неспроможності протягом понад 30 років побудувати демократичне суспільство, подолати корупцію, та ін. – наша незалежність не була окроплена кров'ю. І на цьому моменті у мене до війни визрівало питання: «Це означає, що наше суспільство приречене або до кривавого розколу, або до вічної розгубленості і бідності?». Як зявилося, війна росії проти України і є тим процесом, коли ми виборюємо не формальну незалежність, не ту яку нам в 1991 році принесли на блюдці, а справжню свободу, справжню декомунізацію і дерусифікацію. Поряд із

цим, для росії це є процес агонізації її імперських формальностей, вигорання ідеї та народження нової росії. Дуже багато питань залишається відкритими, але те якою буде Україна в недалекому майбутньому потрохи оформлює свою відповідь.

18.05.2022 р.

Анастасія Пігічин
Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
третій рік навчання

Варто почати з того, що, мабуть, за 3-4 місяці до початку повномасштабної війни моя мама день в день повторювала, що от-от почнеться війна. Купувала продукти у два рази більше, ніж зазвичай, доручила мені зробити запас води, яку регулярно змінювали... Також усім сусідам і родичам розповідала про те, що буде війна. Звичайно, що тоді ніхто цього всерйоз не сприймав, і дивились на маму як на дивачку, і я не була винятком. Адаже важко уявити, що таке активне життя, яке щойно відновилось після коронавірусу може в один момент обірватись. Кожного разу я повторювала «мам, ми живемо в XXI столітті, яка війна», але тривога все-таки була, бо розуміла, що техніку і військових під кордоном збирають не просто так.

Окрім мами, про близький початок війни мені розказував наречений. Не було дня, коли б ми не говорили про війну, часто мене це виводило з себе, бо він сіяв паніку, і мені доводилось його заспокоювати, пояснювати, що нічого не буде, навіть, коли вже й сама не вірила в це. Але так було до пори до часу... Не зважаючи на те, що мене ці розмови дуже злили, вони все-таки мали результат, бо ще до початку повномасштабної війни ми обговорили всі деталі. Я знала, що я маю робити, якщо почнеться війна, знала якою дорогою йти і куди, щоб зустрітись... Тому в принципі морально я була більш-менш підготовлена, якщо так можна сказати, бо як не готуйся, але до війни бути готовим неможливо.

21 лютого зранку я прокинулась з думкою, що моєму нареченому необхідно зробити запас продуктів. Тому після завершення пар ми поїхали на закупи, і зрозуміли, що ми такі не одні, по кількості людей та відсутності товарів. Попри складність знайти залишки потрібних продуктів ми все-таки виконали кожен пункт з мого списку. Насправді дуже складно передати те, що я відчувала в цей день, я була сама не своя. Відчай, страх, тривога... І тоді ми помінялись місцями, вже не я заспокоювала, а мене. Останньою краплею були вечірні новини, в яких було сказано, що путін підписав указ про «незалежність лднр», тоді я вже була впевнена, що буде війна, хоча до останнього вірила, що ні.

За декілька днів до початку я завершила телефонне опитування в одному з міст на Сході. Це опитування було доволі тривалим, і я мала нагоду поспілкуватись з багатьма людьми. Часто вони не лише відповідали на мої запитання, але й розказували про своє життя, потреби, тому загальне і дещо поверхнєве розуміння про цих людей у мене склалось. Цю передісторію я розповідаю неспроста, адже 24 лютого о 06:46 я прокинулась від телефонного дзвінка з невідомого номера. Тут постараюсь дослівно передати телефонну розмову:

- Почалось – сказав чоловік, який біг десь на вулиці
- Що!?
- Стріляють, зриви
- Ви про що?
- Війна почалась

... і на цьому зв'язок обірвався. Тоді ж я й зрозуміла, що це дзвонив чоловік, з яким я декілька днів тому проводила телефонне опитування. Звичайно, що такі навини спросоння мали значно сильніший ефект, ніж найміцніша кава. Зразу ж відкрила новини, і не могла повірити, що це реальність. Сталось те, чого всі найбільше боялись. З цього моменту почався марафон 24/7 з новинами. Дійшло навіть до того, що батьки пробували забрати телефон, щоб я відволіклась, давали багато хатньої роботи, але це не допомагало.

Ми готувались до найгіршого, але сподівались на найкраще. З самого ранку наречений попереджав, що може бути таке, що не буде світла і мережі, щоб я не панікувала, і залишалась вдома, щоб він знав, що я в безпеці, але ці розмови тільки підсилювали паніку. Ми шукали програми, через які можна спілкуватись без Інтернету, весь час під заряджали телефони, щоб заряду було не менше, ніж 95%. Коли вже моя паніка досягла максимального рівня я переконувала нареченого, що нам потрібно поїхати за кордон, він звичайно ж заспокоював, пояснював, що все буде добре, але я тоді цього не чула, в мене в голові було одне – треба втікати. Коли мені все-таки вдалось його переконати, і він знайшов транспорт, щоб це реалізувати, я повідомила про це батькам, які нікуди мене не випустили. Зараз я розумію, що добре, що залишилась, і що жаліла б, що поїхала, але тоді для мене це було великою образою.

Перша ніч була чи не найстрашнішою. Через неймовірний стрес почалось безсоння, моніторила весь час новини, не знала що робити, була паніка. Близько третьої ночі над хатою пролетіло три винищувачі. Це був настільки гучний, тяжкий і затяжний звук, що поки вони пролетіли здавалось, що пройшла ціла вічність. З цього моменту моя паніка подвоїлась. Разом з цим пропав мій азарт до навчання. Якщо раніше ніщо не могло відволікти мене від навчання, то тут я просто не хотіла нічого відкривати і вчити. Так, як вчитись я не могла, а розуміла, що відволікатись від новин якось потрібно, я почала в'язати, а коли в'язання надоїло почала вишивати рушник. Декілька днів без нормального сну і харчування, сповнених страху і паніки призвели до виснаження. І тоді я зрозуміла, що таким чином я нікому не допоможу, і почала шукати де і чим я буду корисною.

Першого березня зранку я з нареченим поїхала в ЦНАП, де він отримав перепустку і став учасником територіальної оборони. Паралельно з цим я спілкувалась з директором народного дому і організовувала людей для плетіння сітки. І тоді

день в день зранку до вечора ми збирались і плели сітки. Пізніше підготували в народному місці спальні місця і поселили переселенців.

В перших числах березня до нас приїхала сім'я з Бородянки. Це люди, які за один день втратили все. Після довгої розмови з ними моя паніка кудись зникла. Бо сім'я, яка приїхала з-під обстрілів була абсолютно спокійною і раділи тому, що живі, а я будучи в безпеці панікувала. Хоча й про повне заспокоєння мова не йшла, бо все одно продовжувала моніторити новини. Найголовніше питання, яке в мене було, і є це «для чого?!», за що гинуть діти, які ще життя не бачили, за них дуже болить серце. Також у нас жила подруга моєї сестри з Волновахи. Ми намагались її підтримувати, бо її вся сім'я залишилась у Волновасі, і зв'язок з ними часто пропадав на 3-4 дні, було й таке, що на 2 тижні. Перебувати поруч з нею було дуже емоційно складно, бо проявляти паніку не можна було, а навпаки заспокоювати її. Але ми добре зжились, і зараз батьки кажуть, що це їхня ще одна дитина.

Не пам'ятаю коли і як це сталося, бо всі дні змішались, але в один момент я перестала читати новини. В мене була відраза від них. Про все, що відбувалось, я дізнавалась від батьків і нареченого. Надзвичайно важко було повірити, що в 21 столітті люди можуть воювати. Такі звірства я читала лише в підручниках історії, але ж для чого це повторювати.

Пізніше почалось навчання, до якого я довго не могла звикнути, сама собі пояснювала, що треба вчитись. Для мене найгірше навчання – це вчитись, бо мусиш, але бувають моменти, коли потрібно себе пересилити. Зрештою через якийсь час ми влились в навчання. Потрібно віддати належне нашим викладачам, які переживають за нас, та на кожній парі запитують чи всі в безпеці і як в кого справи.

Ще одним стресовим моментом був ракетний удар по Яворівському полігоні. Не знаю чому, але день перед цим в мене було відчуття, що щось має статись, і я до цього морально готувалась. На превеликий жаль, не обійшлося без жертв... Декілька разів, коли були ракетні удари по Львову я чула вибухи, також чула ППО. Важко описати, що я відчувала в ці моменти, але я просто молилась, щоб обійшлося без жертв і не гинули невинні діти. Окрім цього, в нас дуже часто літають вертольоти, в перший час я їх дуже лякалась, зараз це вже звична річ. З часом все ніби повернулось до звичного життя, але мучить те, що ми тут можемо продовжувати життя, ходити на роботу, вчитись, а там люди в підвалах помирають від голоду і холоду, дітки народжуються в бомбосховищах, а комусь так і не судилось появи-тись на цей світ... Ці страшні події зачепили не лише кожного українця, але й весь світ. Ми знову і знову повинні боротись за те, щоб зватись українцями. Але ми незламні, і ця війна нас ще більше об'єднала. За нами правда – за нами перемога. Вистіймо до кінця. Слава Україні!

19.05.2022 р.

Ярина Кобзарєва

Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

Рідна хата пахне пирогами з вишнями із печі
Снилось, як світив фарами ближніми вночі
І бачив: баба з дідом в хаті крутили калачі
От би зараз діда постукать би по плечі...

KALUSH, Skofka – «Додому»

«До». Зараз мені складно зрозуміти, як ми жили до 24.02.2022 р. без страху, що одного дня на нас нападе орда орків. За день до того, у мене в гостях був найкращий друг, і ми думали: їхати йому до Києва, чи залишатися вдома, бо ситуація не була однозначною. Нас тоді ще запросили погуляти, але ми відмовилися, бо була погана погода, і краще було залишитися вдома. Словом, з друзями ми зібралися вперше через 2 місяці з початку війни.

24.02.2022 р. О 6 ранку мене і маму розбудила моя молодша сестра, бо їй здалося, що щось летить у небі і десь гукає. Я не була в захваті від такого раннього пробудження, бо на роботу мені аж на 9:00, але ми увімкнули телевізор, і зрозуміли, що у путіна інші плани. Так ми дізналися, що на нас напали, що підірвали аеродром на виїзді з мого міста, що у наших знайомих від цього вибило вікно вдома, і ще раз переконалися що путін -ла ла ла ла.

Перший страх – зняти готівку і докупити продуктів, бо я розуміла, що у людей буде дуже сильна паніка, і це створить штучний тимчасовий дефіцит. До слова, готівку знімали цілий день, бо в кожному банкоматі поки чекали чергу, вона закінчувалась.

25.02.2022 р. Перший раз дали повітряну тривогу, і по телевізору сказали, що потрібно перейти до укриття. Я живу у приватному будинку, у нас є невеличкий (зовсім крихітний) підвал, але, на жаль, він не підходить за технічними вимогами, тому ми з сестрою і мамою зібралися йти в комунальне укриття, але нас запросили до себе наші сусіди (мої куми). Це близько, і разом було не так страшно. Моєму похреснику 6 років, і коли я бачу, що він не хвилюється і не плаче, я не можу дати собі волю хвилюватися. Але страшно. Коли ми вперше спустилися у підвал, то зрозуміли, що документи зібрали не всі, і тривожна валіза наша – зовсім не тривожна. Тому, коли ми вийшли після відбою, я почала збирати усе: документи на будинок, книжечки на комунальні платежі і в цілому все, що виглядає як документ. Надіюся, це не згодиться.

24.02 - 3.03. Я не бачусь зі своїми друзями, бо боюся, що мене застане повітряна тривога на вулиці. Немає апетиту, не можу спати і весь час в одязі, щоб бігти в укриття. Хвилююся, бо бачу, яка розгублена моя мама і налякана моя сестра. Намагаюся підтримувати вдома бойовий дух. Працюю, робота відволікає.

Якийсь із днів

– Хресна, ти знаєш, буде так шкода собаку, якщо у неї попаде бомба!

– Не переживай, ніяка бомба не попаде.

– Але може ж! Війна!

(Лук'ян. 6 років)

14.03.2022 р. У мого похресника день народження, а ми п'яту годину підряд сидимо в укритті через повітряну тривогу. Страшно було застудитися і захворіти, бо лікуватися у війну – таке собі задоволення: зайві витрати на ліки, постільний режим і т. д. Довелось пояснювати імениннику, чому його ніхто не вітає у підвалі, й обіцяти, що День народження точно відбудеться.

24.03.2022 р. Мені 22. Свій день народження зустрічаю з найближчими друзями. Тривога у цей день не було. русня дала трохи спокою. Не знаю, чи можу радіти і святкувати, поки в деяких містах орки знущаються з Українців.

Буча, Ірпінь. Надіюся, усіх знайдуть і покарають за все те, що відчували бідні люди. Ніколи не знала, що вмію так сильно ненавидіти.

21.05.2022 р. Ми перемогли на Євробаченні. Сміливість – кричати зі сцени «Save Ukraine, Mariupol. Save Azovstal' right now». Сміливість – це частина генокоду кожного Українця. Перемогли піснею, переможемо і русню. Добре, що люди в такий час пишуть пісні, це гарний консолідуючий чинник.

Епілог. Точно знаю, що у цього документа буде частина «після». У цій частині не буде жодного слова про путінську орду. Буде тільки щастя, бо Україна перемогла і відбудувалася. І вулицями Маріуполя, Харкова, Донецька, Луганська, Криму і кожного міста, містечка, села України ходять щасливі люди, будують плани, мріють, кохають, розвиваються. Бо це – риса, яка відрізняє вільну людину від поневоленої.

Слава Україні!

Слава ЗСУ!

22.05.2022 р.

Вікторія Кухарець
Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
четвертий рік навчання

З часом дедалі важче пам'ятати, як і що відчувалось на початку війни. Можливо, це механізм захисту свідомості чи просто короткочасність людської пам'яті, але все ж основні моменти лишаються, як рубці від шрамів на шкірі.

До 24.02. Я не вірила в те, що можуть бути якісь дуже активні бойові дії чи що на нас нападуть. Чомусь була впевнена, що це лише залякування, і все минеться. Повномасштабна війна в нашій країні здавалась можливою лише в спогадах старшого покоління про Другу світову чи в книжках.

24.02. Я одна з тих людей, яким пощастило прокинутись все ж не від новини про наступ. У мене був будильник на 6:25 ранку, я мала йти ставити прання в пральну машинку в гуртожитку. Тут задзвонив телефон моєї сусідки Ані і почали голосно стукати в двері блоку. Дуже дивним були такий ранній дзвінок до людини, яка пізно лягає і так само пізно зазвичай встає, та ранні гості. Вона прокинулась від другого дзвінка, і сказала відчинити двері, але вже перестали стукати. Прокинулась ще одна моя сусідка, Крістіна, і Аня сказала, що Росія напала на Харків. Першими словами, які ми змогли вимовити, були нецензурні. Я все-таки пішла ставити прання, бо нічого краще, ніж це не спало на думку. Аня пішла знімати гроші, а Крістіна збиралась додому, щоб бути з сім'єю (вона з Мукачєва). Я мала дзвонити своїм рідним, але без сліз не могла. Трохи заспокоївшись, все ж зателефонувала. Мама сказала, що все добре, хоча насправді вже в 3-й ночі вона чула вибухи на військовому аеродромі, який від нас за 5 кілометрів (про це я дізналась пізніше). Відстояла марно чергу в один банкомат, потім з більшим успіхом в інший, після цього в аптеку з Анею, і з нею ж купили трохи продуктів. Спакували «тривожні» рюкзаки і спустились під час тривоги на цокольний поверх (а живу я на 12-му поверсі).

Перші дні. Відомо, що є певні реакції на стрес. Моєю було «завми». Я боялась, що щось трапиться. Просила маму і сестру приїхати у Львів, де було б безпечніше, ніж вдома, між бронетанковим заводом та вже згадуваним аеродромом. Спускалась під час тривоги в укриття на цокольний поверх і гасила світло коли казали. Ноутбук лежав у рюкзаку, і я боялась його звідти діставати. Виходити кудись теж не хотіла, бо переживала, що почнеться тривога, а я не зможу сховатись. Коли ми вперше з Анею вийшли, так і сталося – правда, ми недалеко відійшли. Віддала два коцики для переселенців. І дуже дивувалась настирливості моєї родини в плані мого вступу на магістратуру – для них це була ніби точка опори в цей час, а я не могла планувати нічого далі, ніж найближчі дні. Ходила на перший поверх допомагати плести сітки і шукала відео для інформаційного волонтерства подруги.

01.03. «Мої дівчата», тобто мама і сестра приїхали у Львів. Правда, я надіялась, що їх можна буде поселити до мене в гуртожиток, але ні, не можна було. Тут нам дуже допомогла моя одногрупниця, яка місцева і живе в приватному будинку. Вона в перший день написала, що за можливості маємо триматись разом і допомагати один одному, тож я в неї спитала, а вона погодилась прийняти моїх рідних в себе, ще й наполегливо кликала мене, аби були вкупі. Так я вже третій місяць живу не в гуртожитку, і ховатись в підвал стало ближче.

Наступні дні. Жити в сім'ї, де до тривоги ставляться відносно спокійно і поруч твої рідні емоційно легше, ніж коли може серед ночі працювати пожежна сигналізація (з допомогою цієї системи та гучномовця на весь гуртожиток всіх підіймали для того, аби прямували в укриття). Все далі і далі ставало спокійніше, або лише так здавалось.

Перший раз з початку березня я плакала через історію про хлопчика, який не розумів, чому ж йому так боляче, якщо він себе добре поводить. До цього я трималась і намагалась все менше жити новинами, ніж в перші дні. Внутрішні занепокоєння, тривоги та переживання все більше витісняли переживання за жертв, яким не могла допомогти. Ще досі частково я в тому стані «завмерти», по мінімуму планую майбутнє, хоча й радять діяти по-іншому. «Я не думаю про це», – трохи перефразована цитата Скарлет О'Гара, яка описує мій спосіб відійти від проблем і поганих думок.

Загальний стан та ставлення.

Перші місяці 2 точно було відчуття, що це просто неможливо, це страшний і просто дуже реалістичний сон. Ну як можна так підступно і безглуздо вчинити – напасти на сусідню країну, і цим топити її і своїх громадян в крові та сльозах? І досі я до кінця не можу цього збагнути. Можливо, справа у вродженому частковому пацифізмі. Але все більше дереалізація змінюється, на жаль, звичкою.

Моя сестра, яка повернулась додому, помітила різницю у відчутті того, що відбувається. У Львові це не так сильно, як ближче до Сходу. Так, це не применшене переживань та зусиль, але сама атмосфера інша.

Вийшла трохи суб'єктивна інтроспекція, але, як в інколи занадто емоційної людини, мій внутрішній соціолог згорнувся клубочком і ліниво щось намагається робити, в той час як активувався стан дівчинки, для якої коцик – найкращий захист.

17.05.2022 р.

Катерина Красуля
Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

24 лютого 2022 р. Відверто кажучи, я не думала що буду знати, що таке війна не з сторінок книжок історії. Для мене все почалося ще 23 лютого, коли я розмовляла з батьками і просила їх зібрати тривожні валізи про всяк випадок. 24 лютого о 6 годині ранку мене розбудив телефонний дзвінок брата і слова «Обстрілюють військову частину. Все горить.... Горять склади.... Снаряди летять над головою.... Ми виїхали за межі населеного пункту – наберу потім, бо поганий зв'язок». Після цього зв'язок обірвався. Не можу, навіть, описати що я відчувала в той момент... А ще й відсутність зв'язку з моєю родиною не давала мені спокою... В той же день почалась масова паніка та істерія: кілометрові черги до банкоматів, автоматів з водою та пусті полицки в магазинах, відсутність банального знеболюючого та ліків від тиску в аптеках.

25 лютого - 30 лютого 2022 р. Перший тиждень я майже не спала... Мені було важко сконцентруватись, навіть, на побутових справах. В перші повітряні тривоги в мене була паніка та великий страх. А ще усвідомлення того, що у Львові нічого критичного не відбувається... і я не знаю, що таке вибухи та ночівля в холодному підвалі. І це ще більше лякало... Я часто не мала зв'язку з рідними, адже військова частина або ж глушила мобільний зв'язок, або ж його просто не було. В той період я почула фразу від мами, яка щось надломилася в мені: «Як добре, що тебе тут немає... Як добре що ти далеко». В цей період, я буквально моніторила кожну новину... Поступово страх замінила ненависть та злість до росії та її населення (до речі, вона присутня і досі). Щоб хоч якось виплеснути свої емоції не на людей, які мене оточують – я почала вести свою інформаційну війну. До речі, це дуже заспокоює, коли ти відповідаєш на коментарі прихильників «руськава міра»...

Березень 2022 р... Перший місяць війни був дуже складним для мене. Я дійсно картала себе за те, що не поїхала додому раніше запланованого і, що я не там. І можливо б мені було легше... В цей місяць я зрозуміла, що всі мої проблеми – ніщо. Я вирішила почати робити хоч щось... Шок та страх поступово почали проходити. Я зібралась з силами і почала хоч трішки діяти: віднесла речі для переселенців, речі на сітки (всі мої нові та не нові речі, які підходили для сіток – стали частиною маскувальної сітки), донатила на армію. Я старалась повернутись до «нормального» життя... хоча й змінилось поняття та усвідомлення «нормальності» але якось треба було спробувати жити по новому. Квітень 2022 – а в душі ще досі лютий... Буча... Гостомель... Ірпінь... – зламали мене... Перший раз із початку війни я плакала. Відбулось усвідомлення того, що все життя якесь лотерея.... Якихось 120 - 130

кілометрів відстані здатні зберегти життя. Так, село, з якого я родом, знаходиться у 120 кілометрів від подій пекла. Якихось дві-дві з половиною години їзди. В той період батьки розказували, що на вулиці вночі чути постріли з автомату... що часто вночі хтось ходить та їздить по вулицях... Що під'їжджає машина до блок-постів, зупиняється за 100 м і розстрілюють людей на ньому. Моя ненависть стає ще більшою, але недостатньою.... Жити потрібно далі... Пошук роботи... Для мене робота була завжди способом задовольнити своє «хочу». Зараз я усвідомлюю, що тепер я маю бути готовою стати фінансовою опорою для своїх рідних, якою вони завжди були для мене. В період війни побудувалась нова реальність навіть на ринку праці. Я безпосередньо маю до нього відношення, адже працюю HR-менеджером та рекрутером і знайома з усіма подіями. Так, до прикладу, деякі компанії звільнили в такий час своїх працівників, які проживають у Львові та багато років співпрацюють з ними. Натомість, почали приймати на роботу переселенців, адже держава за це виплачувала певні кошти. Відповідно, так кожного місяця мінялись кадри... Не скажу, що мене це здивувало... Просто в даних реаліях це виходить за поняття «норми», хоча... не думаю, що вона ще існує...

Травень 2022 р... Війна стає чимось буденним... мене це лякає... Загалом, війна поділила моє життя та й життя кожного з нас на «до» та «після»... Проте, перемога поділить його ще раз... і все буде добре...

20.05.2022 р.

Ірина Грень

Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

Незважаючи на те, що всі розвідки світу говорили про скупчення російських військовослужбовців та техніки на українських кордонах, незважаючи на масову евакуацію дипломатів з Києва та інші провісники війни, багато хто з простих громадян і в тому числі я сподівались, що все-таки вторгнення не відбудеться. Проте на жаль...

Перші дні. 22 лютого одна надійна знайома повідомила нам, що вторгнення може статися протягом 60 годин. І, на жаль, її інформація виявилася достовірною. На сьомий день Україна, якщо це можна назвати життя, пережила справжні жахиття. У ці дні всі говорили майже те саме – дивились репортажі з поля бою, швидко збиралися, бігли до сховища, йшли додому і читали новини. Я щаслива, що мої

рідні у відносній безпеці, дякую Богу і нашим захисникам. Львів не такий, як Харків, Маріуполь, Херсон, Суми, Охтирка, Буча, Гостомель, ці бідні міста руйнують російські фашисти і досі. Це викликає в моїй душі великий жаль та смуток за такими прекрасними містами. Зараз, як ніколи, я все переоцінюю. В принципі воно все починається зі ставлення до президента, родичів і знайомих, а закінчується ставленням до різних дій і подій. Ось деякі з них. Я не голосувала за Зеленського. Усі мої упередження щодо цієї людини дуже змінилися. Він справді ефективний президент нашої держави і за час війни став ще більшим пітріотом своєї країни. Всі пишаються ним.

Складність пристосування до подій. Минув ще тиждень. Другий нескінченний тиждень війни. Це для нас. Для росіян – другий тиждень «військової спеціальної операції» із «визволення українців від «неонацистів», «демлітаризації» та «денацифікації» України». Деякі міста майже зникли з лиця землі, багато втратили світло, тепло, воду та комунікації, багато мирних жителів було вбито або поранено.

У чомусь усі дні тижня подібні до першого тижня: часті тривоги, хороші та сумні новини, деякі сум'яття та сподівання на швидке закінчення війни. Кожен день у чомусь особливий. Довгі черги в магазинах та аптеках, які спостерігалися на початку війни, зменшилися на другий тиждень, як правило, через прострочені товари. І, на жаль, не схоже, що запаси повернуться найближчим часом. Купувати борщ і молочні продукти ставало все складніше і дорожче. Втома наростає щодня – від страху, беспорядності, сумнівів у майбутньому. Здавалося б, сиджу дома, багато вільного часу. А виявляється, щоб вільний час приносив задоволення (читання художньої літератури, рукоділля тощо), потрібна і вільна голова.

А в голові думки про плани путіна, який, якщо не доб'ється повного знищення інфраструктури в Україні, не дістане сухопутного коридору до Придністров'я, не залишить Україну ще й без Азовського моря, без Кримського каналу, без Донецької та Луганської областей в повному обсязі, і ще без багато чого, доти не заспокоїться.

18-й день широкомасштабної війни росії проти України. Ворог втратив вже понад 11 тисяч вбитими. Поранили ще більше. Незважаючи на те, що ні США, ні НАТО, ні Велика Британія не хочуть допомогти Україні закрити небо, наша армія робить це самотужки. Ми вже збили 48 гелікоптерів та 44 літаки. Кількість знищених танків взагалі наближається до 300. Гордість за наших воїнів немає меж!

Друг пізнається в біді. Повномасштабна війна росії проти України показала, хто наш справжній друг, а хто ним лише здавався. Влада Грузії, яка є партнером України по Асоційованому тріо (куди входить ще й Молдова, бо три наші країни мають Угоду про асоціацію з ЄС), вдає, що це не її війна. Ну, а росія натомість раптово вирішила зняти санкції на експорт грузинського продовольства. Молдова теж як води в рот набрала. Хоча, коли Євросоюз прийняв до розгляду нашу заяву

на членство, Грузія і Молдова теж кинулися апелювати на вступ до ЄС.

Третій раунд переговорів української та російської делегації може відбутися вже в понеділок, 7 березня. Принаймні цю дату запропонував Київ. Місце збору поки що невідоме. Україна говоритиме про припинення вогню. Росія ж уже почала вкидувати меседжі про те, що хоче домогтися від Києва ратифікації якогось документа. Вочевидь про капітуляцію. Україна на це ніколи не погодиться. Наше військо це демонструє вже 20 днів. Найболісніші за всю історію санкції проти росії (а таких не вводили навіть проти СРСР) вже б'ють по російській економіці. Проте, за словами старшого наукового працівника Європейської ради зовнішніх відносин Густава Гресселя, треба багато часу, поки економічне болото засмокче путіна.

Наш календар історії вже поповнився однією жахливою датою – 24 лютого 2022 року, але хочеться сподіватися, що й інша – дата нашої перемоги – теж десь на підході. І на останок. Не знаю, і не тільки я, гадаю, ніхто не знає, як довго триватиме цей кошмар під назвою «російський світ». Але я точно знаю, якщо вони прийдуть за західну частину України, жоден українець цьому радуватись не буде і, що буде точно, так це потужна відповідь в сторону росії. Але поки що, на щастя, наші професіонали справляються. А тому, Велика Слава їм!

17.05.2022 р.

Віра Лопатовська
Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
другий рік навчання

22.04.2022 р. – це був вівторок. путін оголосив на окупованих територіях Донбасу і Луганську, так звані «днр» і «лнр». Після цих новин, всі розуміли, що повномасштабна війна буде і її не оминуть. А я не вірила, або ж не хотіла вірити. Я не могла зрозуміти для чого йти вбивати людей в чужу країну, якщо в своїй проблем повно, в чому причина? ДЛЯ ЧОГО??? У середу, був звичний день для мене: пари, хатня робота, завтра мав бути вихідний. Я планувала погуляти з другом, з подружкою обговорювали, що подарувати іншій подрузі на її день народження. Тоді ми ще не знали, що свої 20 років, вона проведе в підвалі, а не у нашій компанії.

24.02.2022 р. день почався з фрази тата «Віра, вставай почалась війна». На годиннику тоді була 07:41, але у інших ранок почався набагато швидше, коли я зайшла в соцмережі, подруги були налякані. Ми не знали, що робити, як буде далі, я дуже не хотіла, щоб ця війна нас роз'єднала. Тато поїхав по продукти, я збирала документи та тривожну сумку, а сестра пішла на роботу. Всі були налякані. По відчуттях ранок був таким, ніби померла рідна людина і я йду на похорон. Я дуже емоційна людина, в своїй голові я прокручувала страшні сценарії і не могла заспокоїтись, поки їх не побачила вдома. До нас прийшла тітка та молодша двоюрідна сестра, бо разом прожити це було легше. Друга ніч війни для мене була найстрашніша, тому що я живу недалеко від

аеропорту, а тоді всі казали, що будуть бомбити Львів. Коли я почула шум літака, вертольота чи що там було, то почалась паніка, я знову уявила як падають бомби та ракети, все горить і я нічого зробити не можу. На щастя це був наш літак. Наступну ніч ми провели в підвалі, бо я і молодша сестра, були налякані новинами і не могли спати нагорі.

В перші дні я боялась виходити на подвір'я, весь час моніторила новини. На третій день війни я вперше вийшла з дому і пішла з другом по хліб, черги в магазинах були великі, а полки з найнеобхіднішим товаром майже пусті. Мені було не зручно і страшно знаходитись на дворі, перед виходом в магазин Тато розказав, де в нас знаходяться бомбосховища, або ж підвали, щоб в разі чого, ми побігли туди і не виходили поки не закінчиться тривога.

Коли починалась тривога ми з подругами в чатах питали одне одного чи все добре, чи нічого не чути. Вдома постійно велись розмови, щоб тітка брала мене, старшу сестру і молодшу двоюрідну і їхали до Польщі, або ж в село. Я не могла слухати цих розмов, я не хочу і не буду їхати звідси. В голові постійно були думки, якщо я зараз поїду, то не зможу повернутись, не побачу тата, друг, що війна всіх роз'єднає і ми не зможемо знайти одне одного після неї.

Я відчула згуртування, всі стали одним цілим. Волонтери включились в справу, в школі плели сітки та допомагали біженцям. Я туди ходила, щоб розвантажитись, але думки, що повітряна тривога застане мене не дома, завжди переслідували. Ми з сім'єю чистили горіхи воїнам на батончики та жартували, як ми будемо святкувати смерть путіна і нашу перемогу, без жартів та підтримки, напевне я б досі боялась виходити на вулицю.

Через 2-3 тижні я навчилась жити з війською та будувати плани під неї. Тато з сестрою вийшли на роботу, а я на онлайн пари, хоча було не до навчання. Коли була повітряна тривога, всі йшли у підвал і я залишала всі свої справи та чекала на відбій, але згодом я і там могла писати домашнє завдання, читати, грати ігри, щоб не витратити час впусту. У підвалі всі сиділи в телефоні, хтось дивився новини, хтось спілкувався з друзями, нам дуже пощастило, що ловив інтернет. Коли вночі була тривога першою вставала я, потім йшла будити тата і сестру, брали ковдру, сумку та спустились вниз. Мені здавалось, якщо я їх не збуджу, а вони рідко самі чули тривогу, то станеться, щось страшне і в цьому буду винна я. Коли ми вже були у підвалі, я писала подругам, ми назвали це «перевірка зв'язку». З моєю подругою ми розробили план дій на випадок тривоги у ночі, якщо після її початку (10 хв) хтось з нас не вийшов на зв'язок, а ми вже в безпечному місці, то дзвонили на viber та будили інших.

Хоч було не до навчання, але якоюсь мірою мене воно відволікало, особливо групові проекти, де ми могли 20 хвилин обговорювати навчання, а решта часу балакати про все що завгодно. Через два місяці від початку війни, я вперше виїхала з дому, було трохи не по собі, але коли я побачила, що люди навіть не ховаються під час повітряної тривоги, то подумала, а може дійсно нічого страшного не станеться.

Другим переломним моментом у цій війні стали новини про згвалтування, катування та вбивства мирного населення на окупованих територіях. Про це потрібно знати кожному, але я не могла читати їх, мені важко уявити, що це

все насправді було, що таке можливо в 21 столітті. Одна справа читати про те як орки крадуть техніку, а друге як вони гвалтують дітей. Як це можливо? Що у них в голові, я не можу зрозуміти. Вони роблять звірства тут і будуть їх робити в себе вдома, бо їх за це ніхто не карас, ну але це поки, вони ще отримають своє. Мої плани починаються з фрази «Якщо все буде добре, то...». Зараз я знову навчилася мріяти, але не дає спокою, думка, про те, що тут я живу спокійно, гуляю, вчусь, а хтось зараз сидить під обстрілами в сирому підвалі без води та їжі. Я вчусь ловити момент та любити інших людей, бо хто знає чи буде в мене на це завтра час. Ця війна для мене показала, хто є хто. Я рада, що біля мене залишились друзі, мої друзі, які підтримають мене, ми частіше почали говорити, що відчуваємо, обговорюємо новини та плануємо поїхати до подруг в Польщу влітку на тиждень, але... якщо все буде добре»... Я не хочу зникати до війни. За два місяці дистанційки та 104 дні війни, я мрію про очне навчання, щоб нарешті всі зібрались в аудиторії і єдиною проблемою у нас був не вивчений семінар або велика черга в буфеті. Так і буде, але «якщо все буде добре»...

Слава Україні!

20.05.2022 р.

Ксенія Яновська
Студентка бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
перший рік навчання

Маю визнати, я людина досить емоційна, на додачу з багатою уявою, що часом ще більше прикрашає мої емоції- як позитивні, так і негативні. У випадку з війною, то все дуже яскраво уявлялося, що викликало, далеко не найкращі емоції. Оскільки для себе я вела певні періодичні нотатки, то можу представити тут певні фрагменти з них:

24.02.22 р.

Сьогодні почалась війна. Хоч вона вже і триває 8 років, але сьогодні почалися сильні вторгнення і атаки по всій Україні. Зранку мене збудила мама і сказала мені бути спокійною, збиратися, бо...почалась війна. Ми послухали звуки сирен з-за вікна і я побігла збиратися. А в моєму телефоні сипалися повідомлення «Ти як?» «Я дивлюсь новини, сподіваюся ви впорядку». За декілька днів до того, впродовж тижня, ми уже готувалися, було багато новин і попереджень, але ніхто не знав напевне. Наша сім'я була і є достатньо готовою. Я готувала документи, таблетки, гроші, записник та інші дрібні речі, які можуть знадобитися. Сьогодні я лише допаковувала цей рюкзак, одяг, пристрої та інше.

Сьогодні мав бути звичайний день, я мала прокинутись о 8:58, встати, помитися і зібратися до роботи, а перед тим послухати лекцію з універсу, який ще дистанційно. Проте мама збудила мене раніше приблизно на півгодини і це все сталося. Ми зібралися і просто чекали. Чекали, що буде далі, що буде наступної миті. Ми просто були зібрані і були напоготові. Ми обідали, прибирали, прали, збиралися, дивилися мультфільм. Ми, я та мої брати, сіли зіграти у «ферму» і потім різко увійшла мама і сказала нам швидко спускатися у підвал. Тоді я побігла по свій рюкзак, почала переживати як би то я не забула що і просто все тоді переверталось перед очима, а ще я злякалася за нашого кота, якого ми тоді лишили вдома. Я вибігла, швидко хоч і недобре взулася і накинула куртку і бігла вниз по сходах дуже швидко, дивлячись водночас у вікно чи нічого там часом не летить. Мені стало набагато спокійніше, коли я спустилася у підвал.

А ще, в цей день, сьогодні, була така гарна погода, світило сонце, а ввечері було видно зорі. Батьки вирішили, що безпечніше поки що буде за містом, тому ми поїхали в наше інше місце. Ми взяли з собою кота. Коли ми виходили з будинку мені так приємно було бачити вулицю. Але було таке відчуття незрозумілості, пустоти, шоку і не віри, і незрозуміння, що діється. Ми з братом пішли в магазин, і там не було хліба, який мене попросила купити мама. Полиця з випічкою була повністю пуста, окрім якихось 1-2 маленьких піц. Ми взяли хлібці нагомість. В інших магазинах хліба на той час уже теж не було і багато магазинів позачинялися раніше.

На заправках черги були у 10 машин як мінімум, це до ОККО. На WOG було менше, тож нам пощастило і ми заправилися. Але заправляють зараз лише не більше 20 літрів, оскільки потрібно приберегти пальне. Увечері заторів не було, проте зранку вул Зелена стояла, люди виїхали з міста. А ті, хто хочуть потрапити до Львова, досі не можуть доїхати. Я плачу кожен раз коли думаю що мені треба з кимось розлучитися або що я можу когось втратити..... я вірю, що це не так страшно, як у якомусь кіно, ми повинні це пережити. Я дуже люблю свою сім'ю і родину, попри всі негаразди і сварки. Я хочу, щоб всі ми були здорові і живі і, щоб ми були разом. Нехай усе буде добре. Я хочу жити!!!

26.02.2022 р.

Сьогодні уже пройшов 3 день. І на питання «який сьогодні день?» одразу йде відповідь у цифрі, а не у даті чи у дні тижня, у цифрі від початку цього всього. Таке враження наче тепер усе поділилося на до і після. Так само було і з карантином і ми вже от-от мали з ним закінчувати, але тепер сталася в рази гірша загроза. Думається, що це лише на декілька тижнів, ну місяців, і все вернеться в норму, але навряд чи це буде так швидко. Але я на це сподіваюся. Я хочу жити, у мене є плани, мрії. Я не хочу, щоб це зникло. Зараз усе добре, ми в певній безпеці. Тримаємось. Наша армія сильна, а ми її підтримуємо як можемо.

07.03.2022 р.

12 день війни. 7 березня. Тримаюся як можу. То на позитиві і щиро вірю в перемогу, то до мене приходять сум і розпач. Точніше я справді знаю, що ми виграємо, ну бо мені просто в голові не вкладається, щоб росія отак просто взяла і захопила нас, це я вже не знаю, що має статись. Я про те, що я ніяк сильно не можу вплинути на це. Я в армію піти не можу, тероборону теж, хіба волонтерити або помагати

онлайн, і то лише останнє, бо мама мене не пустить нікуди (тоді ще не пускала, це так, проте пізніше я таки змогла волонтерити наживо). Не знаю наскільки ефективна онлайн допомога, але можливо якщо половина українців зробить репост/комент, то нас помітять, та й уже помічають, тому це працює. Просто, коли робиш це один, то здається, що це безнадійно.

Я ніколи ще так не пишалася бути україною як зараз. Я хочу бути нею і представляти свій народ. І сподіваюся ми ніколи не скотимось вниз і мені не доведеться палити свій паспорт. Ми велика країна і в нас велике майбутнє. Я вже бачу як ми це все відбудуємо, встанемо на ноги, продовжимо свої справи, щось доведеться розпочати знову, але в нас вийде. Це звісно, дуже дорога ціна за це все, але це вже сталося. Чи мало так бути чи ні. Проте це дуже великий поштовх для нас і велика хвиля патріотизму і любові до країни, хоч і знову таки – дуже дорогою ціною. Це залишиться в нашій пам'яті, в пам'яті тих, хто це застав і усвідомив це і, хто не захоче такого знову. Ми усі захочемо ще кращого майбутнього для країни ніж було до, і ми будемо це робити. Ми робимо це вже зараз, борючись за неї. Я вірю, що на Україну ще будуть рівнятися, у нас буде класна економіка, армія, керівництво, народ, усе буде.

14.03.2022 р.

19 день війни. Я просто хочу щоб це скінчилося, я хочу жити так як до цього. Я не хочу чути вибухи і громи вночі. Я хочу спокійно спати. Я хочу знати, що можу поїхати в іншу країну лише в мандрівку, а не на невизначений термін.

Часом мені самотньо, навіть більшості часу можливо. Хоч я й зі сім'єю, але я просто хочу з кимось обійнятися та поговорити, я хочу побачитися з друзями, але мабуть зараз це занадто велика забаганка. Якби ж я просто могла перестати хотіти. Так, я рада що жива, чесно! Я б не хотіла опинитися в Києві, Харкові чи Маріуполі. Просто, пам'ятаючи життя яким воно було і може бути, я просто хочу плакати, мабуть я ще досі не змиралась із цим.

Це в сотні та тисячі разів гірше за той коронавірус, якщо ще там можна було якось пристосуватися, то це просто я не знаю що, це не зрівняти. Я боюсь, що можу померти, я не хочу помирати, я не хочу. І не хочу лишитися без батьків, без братів, без сестер. Чому взагалі не можна врятувати усіх? Є реальна і велика загроза життю.

24.03.2022 р.

Уже місяць триває війна. Ще досі триває. Так непомітно пройшов цілий місяць і уже скоро квітень. Усе доволі монотонне, немає надто цікавих та визначних подій в житті, але добре, що все спокійно. Зараз я дивлюсь на це все під новим кутом зору і по-різному. Усе відносно.

Навчання відновилося в онлайн режимі, вчуся як можу та й вимоги зараз трохи знизили, проте ми (студенти) все одно стараємось, якщо є така можливість. Я рада, що можу повчитися, бо ніби й не дуже можу ще чимось зайнятися, та і розумію, що мені потрібні знання, щоб потім щось робити в житті і заробляти та мабуть стати соціологом.

В сім'ї трохи напружена обстановка. Батьки трохи сваряться. Мама мені здається дуже знервована, бо багато свариться, і я переживаю, що це погано вплине на хлопців. Хоч тато теж, просто рідше на них кричить, але лише через те, що просто менше біля них буває. А взагалі мені дуже неприємно слухати ці всі сварки.

Мабуть, батькам важко, я це розумію, але я б так хотіла, щоб сім'я навпаки едналася в цей складний час, а не навпаки. Мені теж складно буває, і хочеться просто зникнути кудись, хочеться, щоб це все було нереальним. Але я розумію, що куди б не пішла і не поїхала – поки це не припиниться – це буде мене переслідувати і буде частиною мене, бо це вже стало мою реальністю. Не важливо де бути. Легко стане тоді, коли цьому прийде кінець. Взагалі, цей день був нормальним, я була дуже зайнята уроками, і робила інші речі. Тривоги вже не було два дні, що теж тішить. Завтра сподіваюся добре відповісти на парі. Хочу кінця війни, перемоги України і просто звичного життя. Добраніч.

06.04.2022р.

Не знаю, який день війни. Іноді я просто (думаю що) хочу померти, хоч насправді хочу жити і розумію цінність життя як ніколи, але це все так складно. Я просто хочу щоб це закінчилося, хочу закрити очі і прокинутись, коли все буде так як завжди. Я хочу робити, те що мала робити. Я хочу жити окремо, а я не можу цього досягти і мене це страшенно гнітить і просто вбиває, я просто хочу нормального життя. Мені від цього всього так зле, я розриваюся і хочу просто зникнути. Я не маю куди дітися і я постійно з сім'єю. Я не знаю, що я можу зараз зробити. Я навіть не дуже хочу, але можливо така жахлива ситуація заставить мене рухатись, проте навряд чи я зараз знайду якусь роботу, бо вона зараз потрібна всім, а місць мало, квартири мабуть дорогі та і в місті небезпечно, мені було б страшно жити зараз самій. Я просто хочу кричати, я плачу і страждаю. Мені так боляче, що я не можу це закінчити, а так хочеться, так хочеться!!! І в мене постійно одне питання – просто навіщо? Навіщо це все, навіщо це все сталося і навіщо це треба було.

20.04.2022 р.

56 день війни. Я відчуваю, що просто марную своє життя. Не сприймаю навчання як щось, що я роблю, оскільки воно онлайн, а все що за комп'ютером, то якое не асоціюється зі справжньою роботою, яка щось приносить. Тим паче, що поки мені це не дає результатів. Почуваюсь жахливо. Відчуваю кожен день життя, як він спливає і скорочується. Найгірше те, що я не можу жити як раніше. Можливо я і можу спробувати, але я про те, що життя зараз не таке як було.

02.05.2022 р.

68 день війни. Тільки на 68 день війни мені нарешті вийшло поїхати до Львова і заночувати там. Нарешті я знову сплю вдома. Я сумую за домом. Але дім це навіть не про місце, і не так про людей, а про те, хто і що зробило це

місце домом, що змусило почуватися так, що це «дім». Саме це у мене відібрали. І боляче через те, що я не можу це повернути, дуже хочу, і ще й не знаю коли зможе все стати на звичні місця, хоча б плюс-мінус.
29.05.2022 р.

Війна може заважати нам продовжувати наше життя, але нам потрібно шукати способи його продовжити. Пошук балансу між до і після – головна робота, яку я намагаюся зробити у своєму житті зараз, бо якимось чином потрібно об'єднати ці дві реальності в одне і усвідомити, що це все – одне ціле, одне життя, одна часова лінія. І навчитися в цьому жити.
31.05.2022 р.

Дмитро Богославець
Студент бакалаврату, спеціальність «Соціологія»,
другий рік навчання

Сьогодні рівно 100 днів після повномасштабного вторгнення росії в Україну, яке назавжди змінило світогляд, бажання, думки, пріоритети українців. Відбулося руйнування не тільки будинків, шкіл, лікарень інфраструктури, які будувались тяжкою працею і дорогою ціною під час постійної економічної кризи, а й руйнування людських доль через втрату рідних. Зміни торкнулись усього, від матеріальних явищ до духовних, від малих сіл до великих міст, від сходу до заходу, від суходолу до моря. Розмірковуючи на теми особистих переживань, а саме інтроспективного відчуття того, що відбувається навколо, хочу зупинитися на особистих спогляданнях і кількох рефлексіях, які виникли у мене в цей складний час для моєї країни.

Вступ. Протягом усього свого існування російська імперія мала шовіністично налаштовану зовнішню політику спрямовану на захоплення сусідніх територій, які їй не належать, а також винищення населення або виселення його в далекі регіони. Якщо асиміляція не була можливою, зробити викачку ресурсів, що були на новій, загарбаній території. Потім через роки починали кричати, що ці території завжди були російськими і з їхнім російським народом.

Ось хронологічний список воєн, які влаштувала, або в яких брала участь, росія з 1991 року: 1991-1993 – «громадянська війна в Грузії», 1991-1993 – війна в Абхазії, 1992 – придністровський конфлікт, 1992 – осетинсько-інгуський конфлікт, 1992-1997 – війна в Таджикистані, 1994-1996 – перша чеченська війна, 1999 – війна в Дагестані, 1999-2009 – друга чеченська війна, 2008 – російсько-грузинська війна 2009-2017 – збройний конфлікт на Північному Кавказі, 2014 – по сьогодні – російсько-українська війна, 2015 – по сьогодні – інтервенція росії в Сирію.

У 2014 році росія вторглась на територію України. Зробила 2 маріонеткові держави, для того щоб зробити ілюзію того, що це є конфлікт громадянський, а не міждержавний.

Американська розвідка ще в грудні 2021 року говорила про збільшення військ на кордоні з Україною. Зважаючи на все це лиш частина українського народу вбачала високу ймовірність нападу. За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 16-17 лютого 2022 року, лише 19% опитаних оцінювали ймовірність повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну як високу, 33% – як середню, 20% – як низьку, тоді як 25% вважали, що немає жодної загрози. Кількість опитаних, які не вбачають загрози, суттєво різнилася за регіонами: від 14% на Заході до 42% – на Сході країни.

Власний досвід. Щодо мого власного досвіду, то я чекав нападу росії вже давно. Я мав бажання навчатись на заході України, щоб тоді, коли відбудеться напад, я був якомога далі від сходу. Саме тому я подавав документи до Львівських вищих навчальних закладів, а вступив до Львівського національного університету імені Івана Франка.

Напередодні війни (23 лютого), я дивився документальний фільм «Winter in fife» про події на Майдані і Революцію гідності в молодіжному центрі «МолоДвіж». До нас був запрошений хлопець, який був на майдані з початку до кінця, сам він зі Львова, а після 2015 пішов до лав ЗСУ. Він розповідав, що робити якщо почнеться війна, наприклад як складати тривожну сумку, або чого робити не треба – стояти біля вікон і стін, що йдуть на вулицю. Тоді ще не знали, що війна розпочнеться так скоро.

Перші 24 години війни. Це був четвер. Я староста групи і мав нагоду всі пари з четверга і п'ятниці перенести на понеділок, вівторок та середу, тому я та моя група мали 4 вихідні дні. В четвер я завжди їхав до одноклубниці, щоб разом провести весь день. Зранку, о 6 годині. Зазвичай не маю звички одразу лізти в телефон і дивитись новини, також маю всі сповіщення від усіх програм і чатів вимкненими. Я не знав, що вже 2 години як ми відбиваємось від військ, які на нас наступають. О 7 годині я вже був на автобусній зупинці, зайшов подивитись в чат гуртожитку, в якому проживаю, хтось скинув відео, де військовий говорив, що ЗСУ успішно відбиває наступ і надалі по всій Україні будуть провокації і боти в телеграм каналах будуть писати різну нісенітницю, щоб народ більше боявся. Я спочатку подумав, що якраз таки це відео і є фейком, зроблене для паніки. Але скоро наткнувся на відео, де Зеленський чітко сказав: «Почалась війна». На той момент я вже був в автобусі, проїжджав повз Митну, їхати треба було на окраїну Львова – вирішив все ж їхати далі.

По всіх каналах, групах, чатах, почали кидати посилання на канали з новинами. Я на них переходив і бачив відео з ракетами, літаками, стовпами диму – лиш тоді я повірив. У перший день я підписався на 10 новинних каналів, так як до війни не був підписаним на жодний з них. Я підозрюю, що я не один такий.

Коли я вже виїжджав зі Львова, я помітив, що траса вся в машинах і

автобус стоїть в заторі. Багато людей їхало в сторону Польщі.

Я вже знав про те, що в Google Play можна завантажити програму і дивитись, що бачать камери по містах України і на кордонах. Одразу ж її завантажив і мав змогу бачити велику кількість людей і машин на кордоні з Польщею, а камери, на кордоні з росією – не працюють. Мабуть їх вимкнули або зламали.

Я приїхав до одноквартирної, яка вже була на нервах. Цілий день ми дивились відео і читали новини. Ввечері прийшов з роботи її тато, який не питав в мене чи буду я жити в них, а напрому сказав: «Дім, ти лишаєшся з нами і не їдеш в гуртожиток!». Мені було одночасно і приємно, що про мене піклуються і не зручно, бо цього я не очікував. Причиною цьому було те, що в гуртожитку, я живу на 11 поверсі, ліфта немає, та й не можна ним користуватись у разі повітряної тривоги, щоб спуститися. А в подруги був власний одноповерховий будинок з підвалом.

Перша ніч була довгою, кожна машина, що проїжджала повз будинок, вже була вертольотом або ракетою. Через це та постійних стрес було важко заснути.

На другий день війни будинок поповнився новими людьми: приїхали родичі одноквартирної. Цей день запам'ятавсь відсутністю хліба у великих магазинах як АТБ, Свій маркет. У Рукавичці не працювали каси, також не було грошей у банкоматах – люди боялись, що хакери зламують рахунки і вкрадуть всі гроші, тому знімали готівку. Не було круп і «мівіні», а сіль, олія, сірники, цигарки, цукор зникли теж. До магазину прийшов посеред дня. Коли люди приходили бачили пусті полиці і йшли купувати щось інше, або не купували нічого. Такий великий попит був через страх, що все скоро зникне, і буде голод. Забігаючи далеко наперед, з товарами все добре, дефіциту немає, полиці повні як і до війни, ціни збільшились, алкоголь не продають – заборонила влада. На полицях, де раніше стояв алкоголь, викладали дуже багато питної води. Цілий відділ в магазині з питною водою.

26 лютого. Вже був сформований і розповсюджений список телеграм каналів, які поширювали фейкову інформацію про стан військових сил України. Всіх користувачів закликали відписатися від них, не поширювати інформацію взятую звідти і обов'язково кидати скарги, щоб їх блокували, відтак багато було заблоковано.

У цей день війська окупантів зайшли в моє місто. Третій день війни, а вони досі з Сумської області не виїхали. Вони в місті не лишались, навіть не зупинялись в ньому – поспішали до Києва. Погромили декілька магазинів вночі на окраїні міста і в селах. Вони могли зламати замок, вкрати їжу, алкоголь, тютюн. Але вони спочатку крали, а потім ламали все, що ламалось. Я був радий, що вони не чіпають людей, оскільки переживав за рідних.

28 лютого. З самого ранку пішов до коменданта гуртожитку, щоб запитати чи є змога переселитись, принаймні тимчасово на нижчий поверх, щоб швидше спустатись в підвал і безпечніше себе почувати, ніж на одні

надцятому поверсі. Вона відповіла, що не може це зробити офіційно, але дозволяє домовитись із друзями і жити разом або подзвонити другу, який виїхав із гуртожитку і я міг би спати на його місці. Інших варіантів в мене не було. Зате було бажання робити хоч щось, для перемоги. Руки свербіли зайнятись якоюсь роботою і допомагати ЗСУ. Вже був готовий на навчання їти, але не читати кожен день новини. Пішов волонтерити. Я знав, що на першому поверсі гуртожитку у спортивному залі, де тренажери, плетуть сітки. Пішов туди разом зі своєю знайомою подругою, яка там вже плела, тобто мала досвід і навчала мене плести і через яку я власне дізнався, що туди потрібні будь-які вільні руки. Було дуже легко працювати і навчитись цьому може кожен. Також компанія волонтерів є дуже приємною, навіть просто слухати розмови інших людей вже заспокоювало, а коли плетеш і розмовляєш з подругою – то ще краще. У цей день подруга запропонувала мені жити на першому поверсі. Вона цю пропозицію робила не тільки мені. До цього запропонувала ще двом хлопцям і одній дівчині жити разом – спуститися з верхніх поверхів на перший, а всього нас було вже шестеро людей. Я відчув дружню компанію, оскільки ми разом готували їсти, разом жартували, увечері дивилися фільми, вдень гуляли в центрі Львова, разом ходили в укриття, грали на гітарі. Створювали атмосферу сім'ї, якщо потрібно була психологічна підтримка, то підтримували. Як наслідок, стало легше в ці важкі часи.

Волонтерство. Плів сітки я до 3 березня – кожен день. На той момент на вокзалі вже була організована волонтерська організація. Тому я пішов туди допомагати. В мене були друзі, які там вже волонтерили тривалий час, саме через розуміння того, що я там буду не сам, змотивувало піти. Робота там важка – потрібно через рельси переносити важкі коробки з гуманітарною допомогою та грузити їх на потяг, що їде на територію бойових дій або хоча б в той бік.

Одного вечора я помітив в чаті гуртожитку повідомлення в стилі «Потрібні волонтери в Фестрепаблік. Робити сендвічі. Оплата 600 грн в день». Я погодивсь і вже на наступний день пішов працювати. Робота легка, але однотипна. Я відчув як це працювати за конвеєром, коли ти робиш один рух, який мало дає вкладу у фінальний результат, але без якого виробництво тривало б довше. А виготовляли сендвічів і правда багато, і швидко. Команда з 20 людей робила в середньому за день (кожен день) із початку війни до 10 тисяч бутербродів. Я підрахував і зрозумів, що це 1 бутерброд в 4 секунди – неймовірно велика згуртованість. Всі сендвічі йшли на вокзал та безкоштовно роздавалися всім тим, хто потребував. Я волонтерив аж доки не розпочалась сесія – потрібно було багато часу приділяти написанню курсової та підготовки до екзаменів.

Пам'ятаю дуже цікаву історію, за якою спостерігав, але в якій не брав участь. У Львові є «Львівський муніципальний мистецький центр», який теж багато часу

приділяв волонтерству і одного дня їх попросили допомогти сім'ї, яка приїхала зі сходу як біженці – потрібно було знайти підгузки і не звичайні, а для трійнят. Три дні шукали всією організацією, по всьому Львову і онлайн і оффлайн. Аж доки власниця центру не схотіла дізнатись, що це за прохання і чим підгузки для трійнят відрізняються від звичних. І зрозуміла, що прохання надійшло через Інстаграм сторіс з позначкою центру. Хто робив ту сторіс не зрозуміло, бо акаунт був створений недавно, не мав друзів, підписників і фотографій. Виявилось, що цей акаунт був ботом, а інформація про сім'ю і трійнят – фейком. Саме так за допомогою простого фейку та Інстаграму змусили всю волонтерську організацію займатись не тим чим потрібно. Цікавим це випадок є тим, що точно не відомо скільки ще було таких випадків, коли цілу волонтерську організацію відволікали від роботи за допомогою інтернет прохань про допомогу.

Питання мови. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну користувачі кинулися вивчати українську мову. Освітня платформа з вивчення мов Duolingo підрахувала, що кількість користувачів, які почали вивчати українську, зростає на 577%. Звісно, що відсоткове значення здається великим, а кількісне, насправді, може бути нікчемно малим. Війна стала причиною, не тільки задуматись, якою мовою де говориш, а й почати діяти – вивчати і говорити. Люди готові вивчати і шукають можливості. Зараз державі, ЗМІ, лідерам громадської думки потрібно: підтримувати бажання на високому рівні тривалий час; розповсюджувати інформацію про можливості вивчення мови; висвітлювати інформацію про те, що більшість вже говорить українською. Щоб здобути україномовну Україну потрібно 3 покоління виховувати виключно в україномовному середовищі, навіть якщо це правда, то все рівно суті проблеми не змінює. Подальші реформи. В реформах, потрібно робити те, що треба, а не те, що хочеться. Війна стала нагодою ініціативним людям брати ситуацію в свої руки, проявляти себе як лідера, здобувати соціальний капітал, який після перемоги, можна використати у відбудові країни, відкритті бізнесу, оорганізації просвітницької діяльності. Війна стала нагодою, отримувати велику кількість допомоги, яку лиш треба правильно використати.

Питання корупції. Вона була завжди і буде завжди. Війна стала нагодою, виховати нове, особливо нетерпиме ставлення до корупції. Сьогодні є добра нагода зробити нормою, що корупція, це – мародерство і каратись має так само.

Підсумки. Війна принесла великі руйнування і втрати і безумовно є катастрофою, але одночасно з руйнуванням цінного, дорогого нам, вона руйнує і ті речі, які є непотрібними і шкідливими для суспільства. Як наслідок війна стає нагодою побудувати, відновити все, що для нас цінне і важливе, осучаснити потрібне і не допускати відновлення шкідливого.

04.06.2022

Марта Оліферчук
Магістрантка-соціолог,
перший рік навчання

Моє життя кардинально помінялось 24.02., коли російські війська вторглися в Україну і поставили під сумнів життя кожного українця. Я була шокована, і можливо досі, мозок не може освідомити всі події, що трапились протягом цих днів. Того пекельного ранку я проснулась від дзвінка подруги, вона приїхала 23.02. з Німеччини в гості, але вже зранку о 9 годині стояла на кордоні з Польщею. Ця війна зруйнувала плани, мрії, психіку і душі людей, але вона дала зрозуміти, що життя – це великий подарунок і матеріальні речі далеко не найголовніше. В пріоритеті стали прості обійми, час з рідними, розмови. Єдність і підтримка – це те, що тримає мене в тонусі і не дає загубитись в потоці інформації та шокуючих новин.

Вже в обід 24 числа ми відправили мою сестру з сином у Польщу до чоловіка. Ще з 2014 р. вони двоє були активними в плані бойових дій: Софія волонтерила і волонтерить зараз, Назар військовий доброволець, захищав нашу Неньку до 2017 року. Наша сім'я ще з часів майдану Незалежності відчула, що таке війна, адже вісім років ми не забували про військові дії, до певної міри ми чекали, коли наша Україна буде відвойовувати подаровану незалежність. Тепер ця війна зачепила нас ще більше, я кожного дня роздумую, що буде далі, та що нас чекає.

Перші три тижні війни я пам'ятаю дуже туманно, згадую, що кожного дня проливалася сльози і молилась за рідну землю, а ще я відволікала себе написанням віршів, малюванням і розмовами з сестрами, батьками і друзями. Я перестала сприймати російських виконавців пісень, я почала цінувати нашу культуру ще більше. В мене з'явилася не притаманна мені агресія до цілого народу...

В моєму оточенні дуже багато волонтерів, ЗСУ, ТРО та ППО, багато татів і братів готові віддати своє життя за майбутнє своїх і чужих дітей. Я знаходжу підтримку з моєму оточенні і стараюсь сама проявляти емпатію до чужих переживань. Також хочу розказати про біженців. Ми приймали вдома за весь час близько 10 людей, у двох квартирах, я чула багато історій, я бачила безліч зболених душ, але попри людей зі складними долями, є й такі, хто приїжджають у Львів мов на курорт, вони відносяться зухвало та не цінують нашу культуру, колорит мого міста зник, від цього мені сумно, але я надіюсь на повагу і розуміння.

Сьогодні я більше розумію людей, що рвуться додому. Я була в Польщі лише тиждень, але дуже скутила за татом, сестрою, хлопцем, друзями і собачкою, сумував за нашими вулицями, скверами і парками. Я зрозуміла, що краще сидіти під час сирени дома, ніж бути десь далеко і переживати як мої рідні.

Я дуже вірю в нашу ПЕРЕМОГУ! Я дуже надіюсь, що це пекло закінчиться і ми відбудуємо нову державу, нову єдність, ми перетворимо посттравматичний розлад у посттравматичне зростання. Все буде Україна!

27.05.2022

УДК 316.28

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.03>

МІСЯЦЬ У ВІЙНІ. КІЛЬКА РЕФЛЕКСІЙ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОЛОГА...

Пачковський Ю. Ф.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
yuriy.pachkovskyy@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-6076-055X>*

Вже як понад місяць триває героїчна боротьба українців і всього цивілізованого світу супроти російської навали. Це складний період в житті кожної людини, відданої ідеалам демократії, ідеям свободи та незалежності. Особливо значущими ці цінності є для кожного українця, який сприймає цю війну як загрозу втрати власної державності, власної ідентичності, свого місця у політичному просторі вільних держав і народів, позбавлених руйнівних впливів ідеології тоталітаризму та неприйняття «Іншости». Розмірковуючи на теми особистих переживань, а саме інтроспективного відчуття того, що відбувається навколо й породженого війною, хочу зупинитися на особистих спогляданнях і кількох рефлексіях, які виникли у мене в цей складний час для моєї країни.

Перші дні війни. Цій рефлексії передувало кілька тижнів до 24.02.2022 р., що були визначальними в розумінні навислої російської загрози над Україною. З одного боку, це інформаційна війна, яка набула масованого та неприкритого характеру на тлі олімпіади в Китаї й усвідомлення того, що неможливо й нелогічно вести бойові дії проти суверенної держави у час знакової спортивної події. З іншого, світова спільнота в особі американського президента визначала конкретні дати можливого вторгнення. Ця ситуація подвійної дії мала неоднозначний вплив на пересічного українця. Її окреслив як очікування неочікуваного, коли розум готувався до війни, але набутий життєвий, частково історичний досвід відмовлявся у це вірити, шукаючи з різних сторін пояснення причин нелогічності прямої масованої військової дії. Переламним пунктом у розумінні реальності військової загрози став емоційний виступ нашого президента на Мюнхенському безпековому форумі (MSC), який, як крик серед тиші, апелював до світової громади: «прокиньтесь», «зробіть щось», «забезпечте гарантії безпеки та миру». Проте сталося найгірше. Війна..., в яку повірили навіть крайні скептики та не повірили б наші померлі батьки та предки: «слов'янин пішов на слов'янина», «брат на брата», хоча в українсько-російських відносинах таке вже було, а, починаючи з 2014 року, анексія Криму та локальна війна на Сході вже мали місце.

Перший день війни. Ти, як і уся країна, прокинувся у новому вимірі. Для когось цей ранок став надто реальним, для когось віртуально-реальним. Коли мене запитують, що я запам'ятав того ранку, відповідаю: розгубленість, це неможливо, це не зі мною, шок. Притуплені емоції, нездатність на самому початку реагувати виважено та раціонально. Твої рухи сковані, але водночас твій розум штовхає до

© Пачковський Ю.Ф., 2022

певних дій, які б оберігали твою родину, забезпечували твій дім, хоча б питною водою на триваліший час. Уся увага поглинута новинами та прагненням охопити реальний стан загрози, яка нависла над країною. Пам'ятаю, не було паніки та панічних настроїв. Лишень непереборне відчуття тривоги, яке йшло десь із середини і не покидало тебе кілька днів. Того ж дня пішов до праці, до університету. Зустрівся з колегами. Усі мовчазні, мало слів, але працюють. Хтось завершує побіжні справи, хтось поглинутий навчальним процесом, хтось в особі вищого керівництва налаштовується на військові рейки, координуючи дії підрозділів, підлеглих тощо. Цей день у м. Львові запам'ятався чималими чергами, передусім, до банкоматів, аптек та небуденною наповненістю торговельних мереж, в яких можна було придбати усе необхідне з продуктів та речей. У чергах не було хаосу, усі поглинуті думками, мало спілкуються, зберігають порядок та якийсь внутрішній спокій. Зануреність у цей всезагальний спокій подекуди переривається дзвінками на твій мобільний телефон. Тоді особливу турботу відчув з боку своїх польських колег, з якими доводилося співпрацювати за різними науковими програмами та просто знайомих, друзів, які пропонували допомогу і висловлювали неабияку підтримку у цей складний час. Я ж, своєю чергою, телефонував до українських колег, передусім, київських та харківських соціологів, які опинилися на лінії фронту.

Другий і третій день війни. Розглядаю як дуже важливий і складний період для існування української державності, яка пройшла надскладний тест на витримку, вміння організуватися і дати відсіч тоді, коли здається увесь світ вже не вірив або зробив вигляд, що країна не виявиться справжнім бійцем у боротьбі з «титаном». Особисті переживання та сприйняття ситуації виявилися настільки загостреними, що твоя свідомість «працювала» вдень і вночі, усі двадцять чотири години. Вдень – це очікування переможних новин з українських фронтів, які стійко опиралися численним киданням російської військової армади, що наче як скажений пес не бачив ніякої загрози перед собою, налягав та налягав усім тілом із скаженим риком, який охоплював не лише землю, але й повітря. Вночі – це неспокійний сон або його відсутність і телефон завжди біля себе в очікуванні останніх новин. У моєму телефоні, з-поміж інших українських новинних додатків, інсталювана польська аплікація Interia, яка у той час виявилася чи не найголовнішим джерелом новин, адже вночі червоніла своїми промовистими заголовками, наче блискавками з останнім медійним контентом з України та світу. Вже минув місяць і ця звичка залишилася й особливо помічна у первинному орієнтуванні у ситуаціях виклику, для аналізу оцінки міжнародною, передусім європейською, спільнотою подій, що мають місце у моїй країні та навколо неї.

На моє переконання, відома тепер усьому світу історія з російським кораблем... на той час віддзеркалила презирливе ставлення українців до держави-агресора, показала незламність українського народу і його готовність йти до кінця, навіть ціною власного життя. Це знайшло своє продовження не лише в численних мемах, але й у народній творчості, піснях, акціях митців, а також у глибшому розумінні,

хто для нас є приязним, а хто ворогом (п'ятою колоною) в самому українському суспільстві. До чого було важко звикнути? Так це до порушення звичного ритму життя, сирен повітряної тривоги (ракет різного гатунку, зокрема заборонених), що й надалі пронизують наше вже немирне небо. До чого взагалі неможливо звикнути, так це до смерті, а по суті вбивства, українських дітей, цивільних українських громадян російськими бомбами та кулями, гуманітарних катастроф у Маріуполі, Харкові та багатьох інших українських містах, що опинилися під обстрілами та в блокаді, а також неправди з уст кремля та російських пропагандистів, їхньої ненависті до всього українського (що лише варте спалювання українських книжок у захоплених бібліотеках).

Перші три дні війни – Ми вистояли!!! Українська держава й далі у боротьбі за своє європейське майбутнє. Що зараз кидається в очі? В українському медійному просторі власні імена росія, путін подаються тільки з малої літери, як зневажливе ставлення українців до усього російського, з яким пов'язана смерть і вбивства мирного населення... Відбулася демітологізація російської армії, яка позицінувалася як друга армія світу, як непереможна й яка несе «мир» народам. Виявилася звичайнісінькою армією покидьків та мародерів, весь героїзм яких проявився у тотальному знищенні обкладених ними українських міст. Хоча не варто й недооцінювати її військові можливості, а саме очікуваної агонії та подальшого знищення усього живого, яке трапляється на її шляху. Тому для нас неголосливими є заклики до НАТО щодо «творення» над Україною мирного неба, надання сучасного військового озброєння. Сьогодні надзвичайно актуальною є гуманітарна проблема українських біженців та внутрішньопереміщених осіб, але про це трохи згодом, а також кидається у вічі неабияка самоорганізація українського суспільства, непохитність українських громадян на тимчасово окупованих територіях, адже «Херсон – це Україна!». Про що варто ще згадати. Це «зникнення» пандемії коронавірусу в Україні, з яким хіба що асоціюється кількість (зі знаком +) військових втрат агресора у щоденних зведеннях Міністерства оборони України.

Згуртоване суспільство. Єднання, розуміння один одного, кооперація, керованість, самоорганізація, патріотизм, взаємодопомога – це лишень невелика кількість слів, які характеризують теперішнє життя мільйонів українців, зокрема, тих, хто в силу різних обставин опинився за межами країни. Мою увагу сьогодні привертає те, що я колись казав й зараз нагадую своїм студентам, що така згуртованість є не випадковою, адже породжена низками революцій та боротьбою українців за свою Незалежність, за право бути господарем у своїй країні. Особливо після Революції Гідності та початку російсько-української війни у 2014 році українське суспільство вперше у новітній своїй історії зіштовхнулося з проблемою внутрішньо переміщених осіб, їхніми запитами та необхідністю об-

лаштувати своє життя в нових умовах незгасаючого військового конфлікту з росією на Сході країни. Життя у непевності лишилося на довгі роки українською реальністю. За ці роки українське суспільство «вчилася» стійкості, незважаючи на складні внутрішньополітичні процеси, подекуди недолуге реформування передусім судової системи, наявність ще значної кількості проросійських сил та агентури. Українське суспільство виявилася здатним йти на самопожертву заради високих цілей. Свідченням цього є високий рівень розвитку громадянського суспільства, здатного швидко мобілізуватися у час зовнішньої загрози. Створений народом з власної ініціативи соціальний інститут волонтаріату, який ще вісім року тому взяв на себе майже увесь тягар опору російському загарбництву, сьогодні у лічені дні відновився (ретранслювався) з новою силою, долучаючи до своїх лав усе більше й більше патріотів. Показовим є те, що до цього всенародного руху взаємодопомоги активно долучаються молоді люди й особливо студенти. Це кидається в очі повсюдно й надихає інших не здаватися, відкинути песимізм, вірити, боротися, не боятися ...

Повертаючись думками до перших днів війни, переді мною науковцем повстала дилема: бути «поглинутим війною», або щось робити та діяти у цій несправедливій війні. Говорячи про поглинутість війною, маю на увазі передусім пасивне споглядання подій. Вийти за межі споглядання – це бути соціальним актором, який своєю щоденною працею наближує звиягу, виходячи зі своїх можливостей та бачення власного місця у військовий час. Тим паче, як соціолог, розумію, що відбулося тотальне гуртування усього суспільства, в якому немає місця на пасивність чи неробство. У масовій свідомості пересічних українських громадян від початку війни відбувся своєрідний «тектонічний зсув» у виявах довіри президентській владній вертикалі та в абсолютній готовності відстоювати свою свободу та незалежність. Це не голослівно. Інакше кажучи, я б це окреслив як феномен «мобілізованої свідомості», що пронизує усю громадську думку, роблячи її монолітною та згуртовано-одностайною. Наш супротивник в особі російського суспільства теж виявив «мобілізаційні» можливості у підтримці своєї злочинної кремлівської верхівки. Проте, така «мобілізація» нагадує радше помилки та деформації провладної соціології, яка, видаючи абсолютні показники підтримки кремлівській верхівці, досягла вражаючого показника «наполегливості», коли із 50 опитуваних росіян у 31 випадку респондент кидав слухавку і не відповідав на поставлене запитання. Як висновок, у тоталітарній державі, як росія, не можна виміряти соціологію, а отже не можна говорити про об'єктивність.

Кожний на своєму робочому місці повинен робити все можливе й навіть неможливе для перемоги. В Україні сьогодні багато реальних історій згуртовано-го суспільства. Щоб перемагати, країна повинна працювати, забезпечувати себе

економічно. Багато підприємців з охопленою війною територією перенесли свої підприємства на захід країни. Активізувався рух соціальних підприємницьких ініціатив. IT-фахівці, включаючи студентів відповідних факультетів вищих навчальних закладів країни, активно долучилися до протидії кібер-наступам ворога. Навіть на прикладі свого підрозділу, кафедри соціології Львівського університету, який налічує лише десять викладачів, з перших днів війни абсолютна більшість долучилася до волонтерської роботи. Наш колега Олег Демків (O. Demkiv) вступив до лав територіальної оборони та прийняв присягу на вірність Україні. Особливий виклик – це приймання та розселення переміщених осіб і біженців. У цьому разі спрацьовує не лише просто людська, але й професійна солідарність, адже за помічню звертаються передусім наші колеги-соціологи, їхні родини з Харківського та Київського університетів, Інституту соціології НАН України, інших соціологічних центрів. Й таких прикладів, зокрема корпоративної солідарності, можна наводити безліч. З іншого боку, як роботу на перемогу розглядаємо інформування населення про актуальні виклики, які стоять перед нашим суспільством, адже соціологія, об'єктивна соціологія – це також зброя! Війна як ситуація виклику підняла роль соціології в українському суспільстві, що накладає на нас, соціологів, велику відповідальність у донесенні правдивої, неупередженої інформації, на основі якої будуть прийматися доленосні державницькі рішення.

Польські колеги. 2 березня 2022 р. одержав лист від професора Інституту соціології Вроцлавського університету Марціна Дембіцького (M. Dębicki), який озвучив ініціативу своїх колег з широкого спектру заходів: від гуманітарних до науково-освітніх. Це стало відліком нашої поглибленої співпраці, яка передбачає низку грантових проєктів із дослідження проблем біженців не лише в Україні, але й за її межами. Враховуючи, що сьогодні Польща є найбільшим реципієнтом українців, які потерпають від військових дій, а за окремими оцінками сьогодні тут перебуває близько 4,5 млн наших співвітчизників, включаючи трудових мігрантів, виникла необхідність у міжнародній кооперації наукових зусиль. Порівняльний зріз таких досліджень у майбутньому дасть змогу опрацювати низку практичних заходів з прискореної адаптації біженців, їхньої інтеграції у приймаюче суспільство, визначити міру опірності та стресостійкості до загрозливих життєвих ситуацій, накреслити шляхи у формуванні та реалізації дієвих механізмів з рееміграції чи реалізації міждержавних і волонтерських ініціатив. Хочу наголосити на вчасності таких зусиль з боку польських колег, адже в таких доленосних ситуаціях відчуваєш свою потрібність, можливість використати свій досвід та науковий потенціал, знаходячись тут в Україні, а також залучити наших, українських студентів до своєї, можливо першої, науково-дослідницької роботи, долучаючи до неї новітні соціологічні напрацювання в царині, зокрема якісних досліджень.

Війна дала змогу по-новому переосмислити досвід із формування соціального капіталу. У доленосній ситуації, в якій опинилося українське суспільство, його відтворення та реконструкція відбувається прискорено, адже немає часу зважувати на умовності, коли кожна хвилина в ціну людського життя. Останнім часом, працюючи над монографією, дотичною до аналізу соціального капіталу українських трудових мігрантів у Польщі, звернув увагу на окремі дослідження, в яких акцентується на необхідності «руйнування» бар'єрів інституційного порядку, для того щоб людина-мігрант у приймаючому суспільстві не відчувала дискримінації чи утисків. Польща сьогодні є взірцем для усього цивілізованого світу у знесенні бар'єрів не лише формальних, але й суто людських для українців, які шукають прихистку від війни та руйнацій. Сьогодні соціальний капітал є спільним надбанням і польського, і українського народів, які у своєму прагненні до свободи й боротьби з тоталітаризмом об'єднують свої зусилля на основі взаємної довіри, емоційного співпереживання й дієвої конструктивної підтримки. Наведу лише один приклад з власного досвіду, коли моє прохання про прихисток українських біженок з маленькою дитиною відгукнулося у серці родини мого давнього приятеля, соціолога з Університету ім. Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві д-ра Лешека Буллера (L. Buller). Відкинувши усі поточні справи, він та його родина оточила їх родинною турботою. Незважаючи на лінгвістичні бар'єри, зробила усе можливе у подоланні наслідків травмуючих подій, а також максимально сприяла у первинній адаптації українок у новому для них середовищі.

Перемога. Не викликає жодних сумнівів. Хоча, українці вже перемогли, адже зовнішній ворог в особі путіна прискорив націотворчі процеси не на етнічній, а на політичній основі. За висловом президента В. Зеленського, найбільшу шкоду російській мові в Україні завдав знову ж таки путін та його імперські амбіції. Православна церква України одержала шанс на зміцнення своїх позицій серед українських вірян, які дедалі у більшій кількості відходять від впливу московської православної церкви, яка не засудила війну. Українська армія виявилася тактично та професійно підготовленішою від агресора, хоча все ще потребує новітнього наступального озброєння. Україна змогла переконати світ та європейське суспільство у своєму прагненні відстоювати демократичні цінності й бути самодостатньою державою, яка прагне миру та відновлення територіальної цілісності на основі нових гарантій безпеки. Чого ще сьогодні потребує Україна? Одну з відповідей на це складне запитання я знайшов у словах своєї дружини Ірини: «МОЛИТВА. ВІРА. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ!!!».

28.03.2022 р.

УДК 355.01(47:477)»2022.02»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.04>

ПОЧАТОК РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ: СОЦІОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ

Черниш Н. Й.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
nataliya.chernysh@lnu.edu.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>*

Стаття написана на матеріалах, підготованих автором у межах співробітництва соціологів Львівського національного університету імені Івана Франка та Вроцлавського університету (Республіка Польща) одразу після початку широкомасштабної російської агресії в Україні. Проаналізовано результати перших загальнонаціональних опитувань щодо війни, здійснених провідними українськими соціологічними інституціями, а також зарубіжними соціологічними центрами. Окремі епізоди побудовані на критичному аналізі російських емпіричних даних, які засвідчили високий і неспадаючий рівень підтримки населенням росії агресії проти України. Аргументовано тезу про те, що соціологія також є зброєю в сучасній інформаційній війні. Наголошено на докорінній відмінності функцій української та російської соціологій у триваючій війні: в росії вона виступає знаряддям путінської пропаганди, в Україні – засобом вивчення громадської думки і пізнання нових соціальних реалій. Запропоновано нове розуміння сучасної війни в рамках соціології, побудоване на оприлюднених даних соціологічних опитувань. Акцентовано на тому, що головним наслідком російсько-української війни є формування новітньої української політичної нації з основою у громадянському суспільстві, прирощення соціального капіталу із зростанням рівнів довіри як всередині спільнот, так і стосовно владних структур, ЗСУ, волонтерів, високий рівень громадянської згуртованості та консолідації тощо.

Ключові слова: соціологія війни, соціологія нації, російська агресія проти України, мережецентрична війна, онлайн-війна.

24 лютого 2022 р. розпочалася перша за багато років повномасштабна війна в Європі, коли російські війська одразу з шести напрямів атакували Україну. Тому у соціологічних рефлексіях стосовно перебігу цієї війни ще не раз звучатиме слово «вперше». А це означає, що виникає гостра потреба осмислення нових соціальних реалій, перегляду класичного соціологічного канону, прирощення соціологічного знання в усіх його ділянках. Особливо це стосується тих випадків, коли нові явища і процеси воєнного часу ще не встигли стати предметом пильної уваги соціологів і тому в усьому комплексі соціологічного знання відсутні відповідні напрацювання як методологічного, так і методичного характеру.

© Черниш Н.Й., 2022

До честі українських соціологів слід зазначити, що вони дуже швидко усвідомили своє суспільне та наукове призначення і майже одразу розпочали емпіричні дослідження російської агресії і головних рис, обумовлених нею. Вже 1 березня 2022 р. соціологічною групою «Рейтинг» було проведено перше загальнонаціональне опитування стосовно розпочатої росією війни. З того часу практично всі провідні соціологічні центри країни долучилися до такого роду соціологічних опитувань; практично всі вони були афілійованими членами Соціологічної асоціації України (далі – САУ). Звичайно, головні їх результати хвилювали в першу чергу саме українське суспільство та наші владні структури, але не менш важливим було й ознайомлення ширшого європейського та світового загалу із громадською думкою народу, що зазнав потужного і нічим не виправданого збройного нападу своїх сусідів.

З огляду на це вже 5 березня 2022 р. було організовано перший віртуальний міст соціологів Львівського та Вроцлавського університетів, під час якого в жвавих обговореннях ми шукали шляхи співпраці у воєнні часи. Внаслідок такої дискусії та обміну думками соціологами Львівського університету ім. І. Франка було запропоновано випускати інформаційні бюлетені, в яких львівські соціологи давали б першу наукову реакцію на події російсько-української війни, стан українського суспільства та зміни в ньому, резонанс війни у світі. Протягом наступних чотирьох місяців нами було підготовано 7 таких бюлетенів, а наші польські колеги переклали їх польською та англійською мовами і розмістили на сайті Університету Вроцлава. Згодом ці бюлетені було надіслано до Європейської соціологічної асоціації (ESA), вони стали досить популярними в академічному соціологічному середовищі. Про це свідчить запрошення від часопису Міжнародної соціологічної асоціації (ISA) поділитися нашими спостереженнями стосовно триваючої війни на сторінках свого часопису “Global Dialogue” [5]. Таким чином з маленької ініціативи виростає поважна наукова співпраця із зарубіжними соціологами, яка триває донині.

Отож виникає потреба ознайомити широкий загал українських читачів із результатами нашої праці, з її початками. Оскільки йдеться про результати загальнонаціональних опитувань, було застосовано вторинний аналіз баз даних низки українських та зарубіжних соціологічних агенцій, зібраних за допомогою кількісної методики. Вже перші отримані в такий спосіб дані дали можливість переходу з нижнього рівня соціологічного знання до низки узагальнень в межах теоретичних побудов середнього рівня, таких як соціологія війни, соціологія нації, соціологія громадянського суспільства та ін. Новий статус російсько-української війни, який сформувався у 2022 р., дозволив розглядати її також у глобальному контексті, тобто здійснювати соціологічні рефлексії на рівні загальної соціологічної теорії. Мета статті полягає в тому, щоб за допомогою арсеналу макросоціології увиразнити стан українського суспільства в перші місяці російсько-української війни та провідні тенденції його трансформації. Це дозволяє проаналізувати прирощення соціологічного знання на всіх рівнях його

структури, починаючи від даних емпіричних досліджень і завершуючи глобальним рівнем. Підпорядкованими цілями було здійснення порівняльного аналізу думок українських та російських, українських та зарубіжних респондентів стосовно війни, її перебігу, ставлення до неї та рівня підтримки українського народу. У статті наведено матеріали перших бюлетенів, написаних автором і розбитих на окремі епізоди.

Епізод I. Соціологія - зброя війни

Насправді соціологія нині є одним з різновидів зброї, яку успішно використовували і використовують зараз у російській федерації (далі – рф) для виправдання злочинів путінського режиму. Про це свідчить отримана нами соціологічна інформація із джерел самих російських соціологів. Ще у 2014 р. опитування Агенції соціальних досліджень якраз після анексії Криму та утворення Окремих районів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) засвідчило, що внаслідок розгорнутої пропагандистської кампанії 56.8% респондентів-росіян підтримало введення військ рф в Україну і лише 19.6% були проти цього. Наступне питання торкалося того, чи росіяни були готові йти до війська самі або відправити на війну свою дитину; 52.0% респондентів відповіли схвально. Серед російських респондентів у 2014 р. було багато тих, хто вже тоді підтримав би введення військ для забезпечення інтересів рф, крім України, також до країн Прибалтики (Латвії, Литви, Естонії), і далі аж до США, Японії і навіть Ізраїлю. І, нарешті, вже тоді 50.4% опитаних росіян заявили, що вони готові до запровадження міжнародних санкцій у випадку активного використання росією своїх збройних сил, бо вони їх не лякали.

Таким чином, вже у 2014 р. після анексії Криму та загарбання значних територій на Донбасі близько половини респондентів підтримували агресію рф щодо України, були готовими йти далі, в інші країни і не боялися жодних санкцій як покарання за це. Наведені мною дані широко використовувалися у мас-медіа рф для ілюстрації нібито панівних настроїв серед російського населення на підтримку злочинів правлячого режиму.

І надалі такого гатунку пропагандистські гасла звучали у рф з наростаючою силою. Особливу активність в цьому плані відігравали офіційні російські соціологічні центри на кшталт Всеросійського центру досліджень громадської думки (далі – ВЦИОМ). Дані, які вони оприлюднювали, мали засвідчити дедалі зростаючу підтримку дій путіна з боку населення росії, а відтак забезпечували карт-бланш для реалізації його агресивної політики. Наведення таких цифр мало на меті переконати навіть тих, хто ще коливався чи сумнівався, що він не може стояти в стороні і має бути «разом зі всім народом». І це дало свої результати.

Коли путін 24 лютого 2022 р. розв'язав війну з Україною, вже згадуваний ВЦИОМ на початку березня 2022 р. здійснив своє чергове дослідження стосовно ставлення населення рф до «спеціальної військової операції». Виявилося, що вже 71% опитаних росіян підтримує рішення провести спеціальну військову операцію росії в Україні, і лише 21% мають протилежну позицію. Крім того, 70% респондентів думають, що нібито «спецоперація» росіян в Україні «проходить успішно», а 14%

вважають, що не успішно, а 16% не змогли відповісти. На цьому прикладі добре видно, як офіційна придворна соціологія рф може виступати зброєю війни в росії: за її допомогою кількість прибічників війни з Україною за 8 років зростає на 20%. Такі дані також допомагають рф легітимізувати ведення війни з Україною посиланнями нібито на «всенародну підтримку» цієї війни, і виправдовувати путінські злочини.

Українська соціологія має іншу мету. Вона вивчає і фіксує реальний стан сучасного українського суспільства і нові процеси в ньому у напрямку національної консолідації. Березневі загальнонаціональні дослідження провідних українських соціологічних центрів говорять на користь цієї тези. Так, соціологічна агенція «Рейтинг» (афілійований член САУ) 1 березня 2022 р. провела своє опитування по всій неокупованій території України і отримала наступні результати. Найбільший рівень підтримки нині мають Збройні сили України (98%). Президент України В. Зеленський також має абсолютний рівень підтримки у 93%, який зріс порівняно з 91% ще тиждень тому. Іншими словами, повстає єдина українська політична нація з глибокою вірою у свого керівника та збройні сили. Якщо у 2020 р. тільки 59% респондентів були готові захищати цілісність і суверенітет України зі зброєю в руках, то на початку березня цього року таких було вже 80%. Цю єдність скріплює віра українців у своє світле майбутнє: відчувають на це надію 90% респондентів з усіх регіонів країни, а 88% впевнені, що Україна відіб'є напад росії. До того ж 61% опитаних вірять, що за 1-2 роки Україна стане членом Європейської Унії.

Інші наші колеги-соціологи сьогодні отримують схожу інформацію. Зокрема, це дослідження Київського міжнародного інституту соціології (далі – КМІС) (афілійований член САУ), проведене в лютому 2022 р., яке дає змогу не тільки виявити готовність до опору російським загарбникам, але й побачити, в яких саме формах буде чинитися цей опір включно зі зброєю в руках. Коли путін вдерся в Україну, опір став домінуючою формою поведінки українців – від участі у Збройних силах країни до загонів територіальної оборони чи масової волонтерської діяльності.

За даними української соціологічної групи Gradus Research, 82% опитаних вірять у перемогу України і лише 8% не впевнені в цьому. Дві третини респондентів мають домінуюче почуття гніву проти дій РФ, і це почуття з великим відривом перемагає почуття страху чи розчарування.

Таким чином, соціологія виступає могутньою зброєю у війні, але служить різним цілям: в рф соціологія є вагомим зброєю пропаганди путінського режиму і спонукає до підтримки війни за панування росії у світі за рахунок винищення всіх незгодних, а в Україні – допомагає зрозуміти трансформації сучасного українського суспільства, його готовність до обстоювання свободи і незалежності, права самим обирати свій шлях і своє майбутнє. Або, послуговуючись нашою фаховою мовою, соціологія в росії виконує апологетичну функцію збереження існуючого ладу та виправдання російських злочинів, а в Україні – когнітивну та прогностичну функції. В обох випадках соціологія є зброєю сучасної війни, зброєю чистою або брудною. На наших очах в Україні набирають силу процеси формування нової

соціальної реальності, до розуміння якої в українській соціології не існувало релевантних теоретичних відповідників. В цій ситуації перед почали вести емпіричні загальнонаціональні опитування із домінуванням традиційних кількісних методів.

Епізод II. Українська соціальна експонента: як постає нова Україна

Головною метою цих опитувань було встановлення реального стану українського суспільства в період початку повномасштабного вторгнення РФ. Ніхто в світі не вірив у спроможність українського народу успішно протистояти збройній агресії країни, яка з усіх боків атакувала Україну і мала нібито «другу в світі армію». Але з самих початків російської збройної агресії стало очевидним, що українці у перші дні нападу не тільки вистояли, але й продовжували дедалі більше гуртуватися і давати відсіч російським загарбникам. На мою думку, в Україні з початку російського нападу спрацювала соціальна експонента в сенсі хвилеподібної зміни кондицій українського суспільства та набуття ним нової інтеграційної якості. Сам термін «експонента» походить з математики і стосується надзвичайно швидкого зростання на противагу лінійному чи степеневому його різновидам. Цей термін можна застосувати і до реактивних змін у сучасному суспільстві у форс-мажорних обставинах (типу війни). Звичайно, такого роду зростання не може бути випадковим чи безпідставним; у боротьбі за нову Україну велику підготовчу роль відіграли і два Майдани, і відсіч початком військової агресії РФ на східних теренах у 2014 р., і гуртування громадської думки внаслідок російської окупації Криму. Вже тоді стало ясно, що Україна має переродитися, і то швидко, бо інакше загине.

Насамперед варто представити думки українців про оцінку ситуації в країні, які вони навели у своїх відповідях на запитання одного з провідних соціологічних центрів України – соціологічної агенції «Рейтинг» 8-9 березня 2022 р. Це березневе загальнонаціональне опитування свідчить, що українці продовжують бути солідарними та єдиними і після двох важких тижнів війни: 91% опитаних, думаючи про ситуацію в країні, відчувають надію. Лише 6% відчувають безвихідь. У всіх регіонах України (на Заході, Сході, Півдні, Півночі, у Центрі) спостерігається максимальний рівень відчуття надії. 92% опитаних вірять у те, що Україна зможе відбити напад Росії. Практично щодня цей показник зростає. Лише 6% не мають такої впевненості. Віра у перемогу переважає також в усіх регіонах країни. Більше 80% відповіли, що вони різним чином допомагають у захисті України: зокрема, 39% опитаних зараз допомагають людям і армії як волонтери, 37% – допомагають фінансово.

Також 18% беруть участь в інформаційному супротиві, 12% - продовжують працювати в критичній інфраструктурі. 10% українців зазначили, що є учасниками територіальної оборони. Тільки 19% відповіли, що не мають змоги допомагати зараз країні. Частіше це старші люди. 42% вважають, що про відновлення дружніх стосунків українців з росіянами взагалі не може бути мови. 22% думають, що це можливо за 20-30 років після війни, 18% - що за 10-15 років,

і лише 12% вважають відновлення дружби можливим за пару років після війни.

Для тих, хто нині живе в Україні, такі цифри є очевидними і безсумнівними, оскільки ми на власні очі бачимо перебіг подій, чуємо голоси наших захисників, відчуваємо гордість за Україну і надію на те, що ми не тільки перетриваємо важкі часи, але й обов'язково переможемо. Я ніколи в житті не бачила такої єдності і згуртованості всіх жителів України довкола свого президента, який перетворився на духовного лідера своєї нації і має її абсолютну підтримку.

Друга річ, до якої я хочу привернути увагу, це чітке розуміння українцями великої ролі наших зарубіжних партнерів у досягненні перемоги над путінським режимом. І українська нація вдячна за це усім, хто запропонував їй руку допомоги. Тому далі наведу міркування респондентів щодо цього, висловлені також в опитуванні «Рейтингу» під гаслом «Оцінка міжнародної підтримки України». В цілому українці відносно достатніми вважають дипломатичну (48%) та гуманітарну (47%) підтримку України західними партнерами. Опитані виокремлюють декілька різновидів міжнародної підтримки. Військова допомога Україні – це той напрям міжнародної підтримки, якого найбільше очікують українці (63%). У цьому напрямку допомоги респонденти вимагають перш за все «закриття неба» (89%) та надання озброєння (47%). Крім того, чверть вважає необхідним надання військової медичної допомоги та допомоги іноземних добровольців, кожен п'ятий – обладнання (рації, тепловізори та інше) та захисні жилети, шоломи й інше спорядження. Швидше недостатніми вважають міжнародну фінансову підтримку (достатня - 39%, не достатня – 45%) та економічні санкції проти росії (достатні – 32%, не достатні – 62%). Найгірше опитані оцінили військову допомогу Україні: достатньою вважають лише 29%, недостатньою – 62% опитаних.

Очевидно, що з цього переліку найбільше турбує українців так зване питання «закриття неба» над усією Україною чи хоча б над районами розташування українських атомних електростанцій (таких як Чорнобильська чи Запорізька АЕС). Відкрите небо над Україною – це найслабша ланка в її обороні, для ліквідації якої власне так потрібна допомога наших західних партнерів. Щодня гинуть мирні жителі внаслідок бомбардувань і ракетних обстрілів, масово гинуть беззбройні жінки і діти. Отож хоча половина респондентів (50%) вірить у «закриття неба» над Україною, лише 19% вірять у те, що НАТО прийме таке рішення найближчим часом, а 31% думають, що це відбудеться пізніше. Не вірять у такий крок країн Заходу 43% опитаних українців. І цьому знаходять певні причини: 79% вважають, що зволікання з «закриттям неба» країнами НАТО зумовлене страхом прямої війни з росією, а ще 12% вважають, що країни НАТО не хочуть псувати відносини з країною-окупантом. Разом з тим, абсолютна більшість опитаних (90%) вважає, що Україна повинна продовжувати тиснути на НАТО з вимогами «закрити небо».

Наведу деякі результати соціопитування понад 3500 громадян України, Великої Британії, США та Європи, проведене Signal, Gradus та Response:AI. Населення країн Заходу підтримує нарощування фінансової та військової допомоги Україні,

але більш обмежене у бажанні закрити небо над Україною або вступити у військові дії. “Заклик до західних лідерів як від громадян України, так і від їхніх виборців зрозумілий: робіть більше, – розшифровує результати опитування президент Signal Brent Бьюкенен (Brent Buchanan). – Більшість респондентів хочуть, щоб їхні країни дали Україні фінансову допомогу та більше озброєння”. Думки західних респондентів розходяться в тому, чи надавати Україні повітряну та наземну підтримку у війні з росією. У західних країнах удвічі більше респондентів підтримують (цілком чи швидше) рішення використовувати військові можливості та “закрити небо” над Україною: у США – 45%, у Британії та ЄС – по 46%. Проти виступають відповідно 20%, 20% та 17%. 75% респондентів у Європі виступають за надання фінансової допомоги Україні, 62% – зброї, 46% – заборону на польоти, 38% висловилися за приєднання до військової відповіді. 37% виступають проти будь-якої військової участі. “Підтримання участі у військових діях особливо низьке у Польщі, яка на передньому краї, – лише 30%. Це контрастує з Великою Британією, де за – 42%. І, що цікаво, з Іспанією, де цілком підтримують 57%, – зазначив Бьюкенен. - Зараз настав час для західних демократій піднятися і захистити ідеали, на яких вони були засновані”.

З погляду соціологів різних країн бачимо певну однотайність постав українців, європейців та інших наших закордонних друзів. Доконаним фактом є прагнення перемогти злочинний режим. Я вважаю, що це масове виявлення громадської думки пересічних громадян уможливить більший тиск виборців на владу в їхніх країнах і дозволить збільшити темпи надання допомоги включно із збільшенням поставок тієї зброї, яка допоможе захистити небо України. Особливо це стосується США, де чергові вибори вже на носі і де 74% американців підтримують закриття українського неба, а 80% - введення ембарго на закупівлю нафти і газу з росії.

Країна проходить катарсис війною, очищується від бруду минулого життя, дивиться у майбутнє з вірою у перемогу, чується вільною, єдиною і європейською. І якщо путін ставив перед російським військом дві головні мети – здійснити геноцид українського народу і домогтися знищення його держави, то досягнув він протилежного: українська політична нація вистояла і зміцнюється, український народ згуртувався навколо своєї влади і не віддав свого суверенітету.

Епізод III. Важкий березень 2022 р.: Україна і українці борються і гуртуються

Розпочну з даних, отриманих як від офіційних російських соціологів (Всеросійський центр вивчення громадської думки, або ВЦІОМ), так і від так званих незалежних соціологів з росії. Наведу деякі дані з нього, зокрема з публікації О. Роциної від 23 березня 2022 р. Остання опублікувала свій допис за назвою: «Підтримка війни проти України в росії ще більше зросла – соціологи». Її головний висновок: серед пересічних росіян продовжує зростати підтримка війни України, а їхній протестний потенціал знижується. Так, згідно з даними ВЦІОМ

від 17 березня 2022 р., рішення про проведення “спеціальної військової операції” радше підтримують 74% опитаних громадян росії. Порівняно з 25 лютим 2022 р. частка тих, хто підтримує, зросла на 9%, а радше не підтримують операцію 17% респондентів (на 8% менше, ніж 25 лютого). Взяти участь у масових акціях протесту готові 10% опитаних, а 85% не мають наміру робити це. У січні 2022 р. про готовність до участі в акціях протесту повідомляли 17% опитаних росіян.

Про що свідчить така динаміка? Існує думка, що в тоталітарних суспільствах соціологія вмирає, бо населення або обдурене пропагандою, або боїться висловлювати свою думку. Але фіксувати вербальні висловлювання представників такого суспільства, мабуть, варто: при всій відносності оприлюднених результатів все ж можна скласти певну картину «опромінення пропагандистською радіацією» в росії, її успішність, а також про ступінь залякування населення, до того ж у певному історичному часі. Залишається також надія на «іншу» соціологію, тобто на роботу тих соціологів, які не належать до замовної офіційної соціології. Але стосовно російсько-української війни дива не сталося. Маю на увазі, насамперед, опитування, які проводить дистанційований від офіціозу Левада-Центр. За період від початку російського вторгнення в Україну ним було здійснено принаймні 6 опитувань, прямо чи опосередковано пов'язаних з війною. Практично всі вони засвідчують переважаючу підтримку населенням путінського режиму. Хоча лише відносна більшість опитаних (а саме 52%), згідно інформаційного звіту від 30 березня 2022 р., вважає, що справи йдуть у правильному напрямку, але в той самий час 83% респондентів схвалюють діяльність путіна. Тобто стан справ може бути поганим, але не з вини путіна.

Або візьмемо результати опитування росіян, здійсненого групою так званих «незалежних соціологів» у період з кінця лютого до середини березня 2022 р., надані ними для «Радіо Свобода». Суголосно із даними ВЦИОМ, відмінності між першим і другим опитуваннями також показують збільшення кількості людей, що підтримують «спеціальну військову операцію» та незалежність ніким не визнаних псевдореспублік «днр» та «лнр». Таке збільшення провладних настроїв можна пояснити посиленням російського державного контролю над ЗМІ та утисками свободи слова, поширенням страху та упередженості. У той самий час зростає песимізм щодо особистого фінансового становища через санкції. Втім, ці та інші соціологи не фіксують зв'язку між війною та запровадженням таких санкцій. Загалом, згідно з цими даними, 71% росіян підтримують війну з Україною. Більше того, росіяни, які підтримують війну, відчують здебільшого такі емоції, як гордість, радість, повага, довіра та надія. І знову маємо справу з когнітивним дисонансом більшості населення рф, які навіть на фоні власних негараздів не усвідомлюють причинно-наслідкових зв'язків між покаранням за розв'язану війну та схваленням путінської агресії проти України.

Також соціологічні опитування останнього часу прояснюють домінуючі настрої росіян не тільки щодо агресії проти України, але й у ставленні до «колективного Заходу»: 86.6% росіян допускають і підтримують збройне вторгнення рф до інших країн Європи. 75.5% респондентів схвалюють ідею військового

вторгнення до Польщі та вважають, що вона має бути наступною після України. Майже 75% респондентів тією чи іншою мірою допускають застосування ядерної зброї кремлем. Вторгнення до Естонії, Литви й Латвії підтримують 41% росіян, а вторгнення до Болгарії, Чехії, Словаччини та Угорщини – 39.6%.

Таким чином, загалом можна твердити, що триваюча війна росії проти України знаходить повну чи часткову підтримку росіян у кількісному діапазоні від 71 до 74%, ще більшу підтримку гіпотетичного вторгнення до низки країн Європи, а також відсутність кореляцій респондентів між агресією проти України та запровадженням санкцій і погіршенням свого життя. Це можна трактувати і як успішність багаторічної путінської пропаганди, і як наслідок заборони свободи слова і незалежних мас-медіа, і (конкретніше) як відсутність чітко артикульованих путінським режимом цілей своєї війни та реального стану справ в Україні. Однією із причин цієї ситуації є легітимізація ворожості населення рф до України і «колективного Заходу» за допомогою офіційної про-путінської соціології.

Що ж стосується населення України, то його переваги і панівні настрої також мають динамічне забарвлення у напрямку зростаючої підтримки консолідації українського суспільства, формування новітньої єдиної української політичної нації та кумуляції зусиль на відсіч агресії рф. Відмінність між поставами українців і росіян полягає в тому, що перші стоять за цінності демократії, свободи і незалежності своєї країни, за а другі – за цінності тоталітаризму, війни і загарбання чужих територій. Для аргументації наведемо дані емпіричних досліджень однієї з провідних інституцій України – соціологічної групи «Рейтинг». Раніше я наводила результати перших трьох хвиль опитувань «Рейтингу», оприлюднених від початку російсько-української війни, а тепер зупинюся на четвертій (12-13 березня) і п'ятій (18 березня) хвилях. Зазначу до честі цієї агенції, що їхні опитування носять систематичний, загальнонаціональний характер, незважаючи на війну, стають більш акцентованими і охоплюють зростаюче коло проблем воєнного часу.

Отож згідно з четвертим загальнонаціональним опитуванням українців в умовах війни, 76% опитаних вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку. Це найвищий показник за усю історію замірів. Лише 15% дотримуються протилежної думки. Слід наголосити, що у всіх регіонах та серед вікових груп домінує оцінка напрямку як правильного. В період війни значно зросла самооцінка населення. Тепер Україну порівняно з країнами Європи бачать серед «лідерів» (34%) і «середнячків» (42%), тоді як ще два місяці тому бачили серед «аутсайдерів». Водночас, 63% бачать Україну в «лідерах» серед країн колишнього СРСР, тоді як ще два місяці тому бачили переважно серед «середнячків». 56% вважають, що головна мета вторгнення рф – це повне знищення українського народу (або геноцид), і ця думка також домінує в усіх регіонах України. Реальним шляхом завершення війни більшість бачить пошук компромісів на переговорах із залученням інших країн (64%). Водночас майже третина вважає, що варто відмовитися від переговорів і воювати до звільнення всіх територій, і лише 1% - що слід погодитися на більшість вимог

рф. Українці зовсім не готові віддавати ані Крим, ані Донбас: більшість вважає, що Україна має використовувати всі можливості для повернення окупованих територій Донбасу (86%) і Криму (80%). У цьому впевнені мешканці усіх регіонів, і цей показник зараз вищий, ніж у довоєнні часи. Підтримка вступу України до НАТО за останні 2 тижні дещо скоротилась з рекордних 76% до 72%. Основна причина – відсутність рішення про закриття неба над Україною, якого вимагають майже 90% українців.

За результатами п'ятого опитування від 18 березня, 77% респондентів вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку (+1% до того, що було тиждень тому). Лише 14% протилежної думки (-1% відповідно). Результати однаково позитивні у всіх регіонах країни. Віра у перемогу залишається на найвищому рівні: 93% опитаних вірять у те, що Україна зможе відбити агресію росії. Впевненість у перемозі також переважає в усіх регіонах країни. Абсолютна більшість опитаних (82%) вважають загрозу розколу країни малоімовірною; ця впевненість суттєво зросла внаслідок згуртування населення під час війни. На думку українців, найбільш дружніми до України є сьогодні Польща, Литва, Великобританія та США. При цьому у міжнародних настроях відчутно зміцнішала регіональна консолідація: нині ці країни вважають однаково дружніми для мешканців усіх українських макрорегіонів. Те саме стосується ворожих країн: росія і білорусь є ворожими країнами для абсолютної більшості українців незалежно від місця їхнього проживання. Важливо підкреслити, що підтримка створення військово-політичного союзу у складі України, Польщі, Великої Британії зросла з 61% (у січні 2022 р.) до 85%. Сьогодні підтримка такого союзу вища, ніж підтримка інтеграції України з НАТО (72%).

Перелік таких досліджень можна множити; в Україні вони дедалі більше стають точковими, таргетованими і починають стосуватися вже не загальнонаціональної ситуації загалом, але конкретних явищ і подій в житті українського суспільства. Такими є емпіричні дослідження процесів соціальної адаптації, мовного питання, вимушених переселенців, планів на майбутнє та відновлення і відбудови країни тощо. Спробую окреслити їхнє значення для розбудови сучасних теоретичних концептуалізацій середнього та вищого рівнів.

Епізод 4. Розмаїта Україна сьогодні: єдиний шлях до перемоги

У своїх публічних висловлюваннях російські можновладці неодноразово зауважують, що вони повинні захищати російськомовне населення в Україні. Практично перша частина шостої хвилі соціологічного опитування громадської думки соціологічною агенцією «Рейтинг» від 19 березня 2022 р. якраз і присвячена виявленню ставлення респондентів до мовного питання в Україні. Ця тема є важливою для соціологічної візії бодай із двох причин:

1) серед основних вимог припинення війни путін акцентує на визнанні російської мови як другої державної мови для України;

2) у своїх висловлюваннях путін неодноразово вказує на те, що межі росії закінчуються там, де панує російська мова (отже, це одна із причин, чому росія розгорнула війну в Україні).

Але чи справді потрібно захищати російськомовних українців, чи це був привід прикрити забаганки агресивної російської політики щодо загарбання українських земель? Схилиємося до другої відповіді і аргументуємо це наступним чином. Якщо порівняти дані емпіричних досліджень питання про рідну мову, то побачимо, що схематично визнання рідною мовою української і російської виглядало як лінії, які щороку мають тенденцію до розходження в різних напрямках: число тих, хто визнавав рідною мовою українську, з 1992 по 2020 рр. піднялося з 61.9% до 77.3% у 2020 р. І навпаки: кількість тих, хто визнавав рідною мовою російську, впала відповідно з 34.9% до 22.3%.

Те саме можна зазначити стосовно ставлення респондентів до статусу української мови як єдиної державної. Результати досліджень із початків часів незалежності демонструють, що для українців мова стала важливим критерієм ідентичності як нації. То ж чи повинен був путін визволяти російськомовних в Україні? На це запитання є відповідь у соціологів. Майже $\frac{3}{4}$ опитаного населення (67%) вважає, що жодних проблем щодо мовного питання немає. Близько 19% кажуть, що проблема є, але вона не суттєва в ієрархії проблем, які мала б вирішувати українська влада. Резюмуючи вищезазначене, зазначу, що проблема мови, яку просувають росія та рештки проросійських сил в Україні, є щитом прикриття явного бажання порушити територіальну цілісність нашої країни, загарбати її території. Попри це українці свідомо обирають українську мову для спілкування, переконані у її єдиному статусі та вважають, що власні проблеми зможуть вирішити самостійно.

Друга частина опитування соціологічної агенції «Рейтинг» стосувалася з'ясування, чи змогли українці у перші два місяці пристосуватися до війни, розв'язаної рф, і в чому для них полягають головні проблеми життя у воєнні часи. Виділимо з отриманої соціологічної інформації головні принципові позиції:

1) населення України пережило і переживає величезну психологічну травму через триваючу агресію росії, загарбання частини української території, звірства окупантів, загибель вояків і мирного населення. Все це підсумовано в індексі психологічної дезадаптації українців, але він не став гранично високим, як можна було очікувати (2.6 балів з 5). Тобто на четвертому тижні війни українці в цілому ще не відчували пригнічених станів і в багатьох випадках адаптуються до умов повсякденного життя в часи війни. Звичайно, найбільше постраждали жителі окупованих частин України, ті, яким довелося ставати біженцями, ті, які втратили роботу і домівки. В той самий час війна призвела до консолідації українців як перед обличчям ворога, так і у солідарності одного з одним: працюючі допомагали тим, хто втратив роботу, а ті, хто мешкав у центральному і західному регіонах, допомагали біженцям (внутрішнім і тим, хто виїжджав за кордон);

2) множинність кризових ситуацій стосується як втрати робо-

ти (53% опитаних), так і вимушеного розірвання родинних зв'язків (44% респондентів зазнали такої травми). Попри це спільні трагедії породжують згуртованість заради виживання та для відсічі агресорам;

3) це призводить до того, що життєва позиція більшості респондентів з усіх регіонів країни характеризується досить високим рівнем про-соціальної активності. Згідно з отриманими даними, 47% українців сьогодні мають активну життєву позицію, а 18% знаходяться десь посередині між активною та пасивною поставами. Взаємодопомога і підтримка, довіра і прагнення допомогти об'єднують людей з різних частин країни як ніколи раніше. Втім, в територіальному плані присутні відмінності, які не торкаються традиційно існуючих регіонів. Йдеться про вищий рівень дезадаптації у жителів тих частин України, де йдуть активні бойові дії (по периметру від півночі через схід і Донбас і до півдня країни); вищий рівень адаптованості у жителів центру і сходу, де панує відносний мир, хоч і з постійними загрозами ракетних ударів з боку РФ;

4) об'єднуючим чинником служить також надія на майбутнє: більшість українців доволі оптимістично налаштована щодо відбудови країни після війни – 51% вважає, що вистачить 5 років, 13% дає на це до року часу. Вже нині 49% роздумують, як отримати додаткову освіту чи нові знання, а 38% - освоїти нову професію, 27% мріють після війни відкрити свою справу, 21% - знайти нову роботу. Майже всі хочуть або залишитися вдома, або (якщо це внутрішні чи зовнішні переселенці) повернутися додому;

5) щодо сучасних вимушених переселенців аналітики фіксують низку закономірностей, які справджуються й щодо України:

- чим більше часу тривають воєнні дії, тим довше ці переселенці залишаються у країні-реципієнті і тим менша їхня кількість реально повертається до країни-донора (у нашому випадку – Україні);

- виїжджають закордон переважно найбільш активні прошарки населення, передусім молодь, яка легше від старших вікових груп адаптується до умов і правил життя у країні-реципієнті, має, як правило, кращу освіту, більше шансів на працевлаштування та отримання вищого соціального статусу - і тому менше прагне до повернення;

- щодо сучасних переселенців з України, то іншою великою за чисельністю групою стають матері із дітьми; їхнє повернення на Батьківщину також залежить від часу продовження воєнних дій, збереження домівки та рівня надії з'єднатися з іншими членами родини, насамперед чоловіками, тощо.

Таким чином, станом на 19 березня 2022 р., тобто часу проведення шостої хвилі систематичних опитувань соціологічної агенції «Рейтинг», вдалося з'ясувати загальні характеристики громадських настроїв населення України під час початку активної фази війни і виділити проблеми, які найбільше турбують українців у тяжкі воєнні часи і які засвідчують якісно

нову ситуацію із націєтворчими процесами. З певною долею обережності можна висловити припущення, що військова агресія рф на територію України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., призвела до протилежних результатів, ніж ті, на які розраховував путін та його режим. За головними питаннями екзистенції українського народу соціологи фіксують зростання єдності, інтегрованості, солідарності сучасного українського суспільства, що виступає запорукою прийдешньої перемоги України над її ворогом – рф та путінським режимом. Україна остаточно обрала свій шлях, і цей шлях веде до Європейської Унії та НАТО.

Деякі узагальнення з емпіричних досліджень українських соціологів

Емпірична аналітика громадської думки України періоду першого місяця протистояння України російській агресії, а також наступні конкретно-соціологічні дослідження, які тривають, дозволяють зробити низку узагальнень, які можуть служити основою для соціологічних рефлексій та подальшого теоретизування на більш високих щаблях структури соціологічного знання. Найбільш швидко на російсько-українську війну у вітчизняній соціології відреагували ті дослідницькі центри, які буквально з перших днів війни розпочали загальнонаціональні емпіричні дослідження. Станом на середину червня 2022 р. було здійснено 35 таких досліджень, проведених шістьма провідними соціологічними інституціями (Інститутом соціології НАН України, Соціологічною групою «Рейтинг», Київським міжнародним інститутом соціології, Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, компаніями Info Sapiens та Factum Group Ukraine). Перелік і головний зміст цих досліджень за період від початку повномасштабного вторгнення рф до України і до середини червня 2022 р. наведено у статті за участю автора [3]. Відтак систематизація великого масиву вже здійснених в Україні емпіричних досліджень та вторинного аналізу баз даних наших колег-соціологів з інших країн дозволяє сформулювати декілька важливих положень теоретичного характеру. Вони стосуються переважно теорій середнього рівня (за виразом Р. Мертона), насамперед соціології нації, соціології війни, соціології громадянського суспільства, соціології регіонів тощо. Пропонуємо деякі з них.

Початки емпіричних досліджень широкомасштабної російської агресії в Україні дали підстави для вельми обережних сподівань стосовно увиразнення нового стану сучасного українського суспільства в сенсі його дивовижної соціальної згуртованості на основі загальнолюдських та європейських цінностей. Аксиологічний простір цього суспільства позбувається регіональних відмінностей і стає дедалі більше гомогенним. У сучасній Україні усталене до недавня розуміння регіонів як утворень, що характеризуються великими історико-культурними, соціально-економічними та політичними відмінностями, фактично втратило свою силу, а з ним і теза про ймовірний розкол країни на цьому тлі.

Зростаюча єдність українців зумовила формування спільної української ідентичності, яка носить громадянський характер. Відтак можна твердити, що в Україні

сьогодення повстала сучасна українська політична нація з її головною ознакою: визнання себе громадянами України абсолютною більшістю населення незалежно від регіону проживання чи перебування [2]. Ця українська політична нація інтегрується довкола ідеї спільного опору російській агресії незалежно від національної приналежності кожного і завдяки повній підтримці діяльності свого війська та вищої влади.

Можна говорити також про успішні процеси побудови громадянського суспільства з виразно українською специфікою. Вона полягає в тому, що здобуття і відстоювання своєї державності не означає перетворення держави на безконтрольний соціальний інститут, громадянське суспільство і держава не протистоять нині одне одному, а, навпаки, відбувається дедалі більш широке їхнє співробітництво, коли найбільш активні громадянські осередки стають частиною державного апарату у різних гілках влади. Відповідно громадянські ініціативи набувають великого впливу на діяльність органів влади і часто коригують її дії та рішення.

Велику роль у формуванні сучасної української політичної нації відіграє такий чинник, як соціальний капітал; прикметною рисою його формування й функціонування в сучасній Україні є те, що в ньому органічно поєднуються всі його складові на чолі з довірою. Не так давно стосовно України вживали вираз: «суспільство без довіри» [4]. Ситуація докорінно змінилася з початком російської агресії в Україну. Саме довіра нині виступає основою соціального капіталу на перехресті її горизонтальних і вертикальних складових і власне тому стає підґрунтям для зростаючої єдності суспільства довкола спільних цінностей, породжує нові й нові форми громадянських активностей та взаємодію їх мереж. І це також цементує сучасну українську націю, допомагає інтегрувати і консолідувати всі частини суспільного організму, забудованого на широкому понятті солідарності.

Ці та інші узагальнення лягають зараз в основу теорії середнього рівня і в майбутньому можуть послужити формуванню загальної соціологічної теорії, такої, до прикладу, як соціологія посткомуністичних чи поствоєнних суспільств. Наведу лише деякі думки з обсягу однієї з таких гілок соціологічного знання середнього рівня, як соціологія війни. Існують загальні підвалини розуміння війни та війська, які роблять їх об'єктом соціологічного аналізу в тому сенсі, що війна є соціальним явищем, а армія є частиною суспільства. Яке суспільство, така і армія. Як соціальне явище, триваюча російсько-українська війна здійснює колосальний вплив на всі сфери суспільного організму і, в свою чергу, тип суспільства зумовлює великий резонанс у перебігу війни. Відтак можна твердити, що російсько-українська війна є відбиттям зіткнення двох цивілізаційних моделей. З одного боку, це реалізація, за висловом очільника Міжнародної соціологічної асоціації С. Ханафі [6], путінської внутрішньої та зовнішньої імперської парадигми, на протипагу чому виступила демократична українська парадигма. Відтак російсько-українська війна початку 2022 р. є випробуванням сил, потенцій і резервів, а також міжнародної підтримки цих двох відмінних світоустроїв, що набуває якісно нового характеру. Воєн такого типу у повоєнній Європі ще не було.

На мою думку, сьогодні можна виокремити головні сутнісні риси суб'єктів триваючої російсько-української війни з огляду на їхні соціальні характеристики. Військо РФ сформоване за прикладом вертикальної авторитарної (та навіть диктаторської) субординації, характерної для усього російського соціуму. Прийняття рішень та суворий контроль за їхнім виконанням концентровані наверху і доведені до крайності в одноосібному керівництві війською з боку очільника режиму (тобто путіна). Наданий згори наказ має бути виконаним незважаючи на жодні умови, як то було у Чорнобавці, де ЗСУ 28 разів поспіль накривали артилерією склади і базу російський військ, кожного разу розбиваючи їх швент. І навпаки, з боку України бачимо горизонтальну мереже-центричну систему управління військом і ведення воєнних дій. Останнє означає, що всі підрозділи українського війська зв'язані у сітку (мережу) і здатні приймати рішення, виходячи з конкретної ситуації на фронті, а не чекаючи вказівок «зверху». Отже маємо докорінно відмінні авторитарний і демократичний устрій війська, з яких практика ведення воєнних дій наочно засвідчує переваги саме українського.

Зазначене зумовлює й інші риси суб'єктів воєнних дій. Це насамперед використання ними докорінно відмінних технологій – старих, з радянських часів і нових інтелектуальних. Прикметою застосування новітніх інтелектуальних технологій є створення українськими військовими та волонтерами мереже-центричної системи управління військовими діями «Дельта», яка дозволяє координувати дії навіть найменших підрозділів українського війська в умовах реального часу і на конкретному полі воєнних дій. Її демонстрація в Пентагоні показала, що такого роду систем в американському війську ще не існує, незважаючи на довголітню працю і великі фінансові вливання [1]. Іншим прикладом таких технологій є використання українськими воїнами можливостей нового покоління зв'язку за допомогою космічних осередків надшвидкісного Інтернету. Внаслідок цього в українському війську тепер поширена, як її називають, «старлінково-центрична» оборонна стратегія з новим горизонтом управління та зв'язку, коли всі підрозділи взаємопов'язані між собою, добре бачать поле бою, а головне – отримують можливість миттєвої координації всіх військових сил: піхоти, розвідки, артилерії, засобів ракетного ураження тощо. Це дає можливість війську маленької країни з невеликими ресурсами за допомогою партнерів з демократичних країн світу вести двобій з переважаючими силами супротивника і часто перемагати його.

Нарешті, сучасна війна, нібито локальна за ознаками, небачено впливає не тільки на внутрішні, але і на зовнішні процеси у світі. Нової сили набули антивоєнні рухи, здатні дуже швидко виступати тригерами тиску на владу багатьох країн світу в напрямку підтримки та надання воєнної і фінансової допомоги, як у випадку України. Емпіричні дослідження, проведені у 28 країнах світу під час активної фази російсько-української війни в Україні, засвідчили, що рівень солідарності з українським народом у світі з часом не спадає, а це стає запорукою зростаючої зміни позицій правлячих кіл цих країн, їх геополітичної переорієнтації на користь перемо-

ги українців [7]. Іншими прикладами наростаючих імпульсів триваючої російської агресії проти демократичної України може стати перегляд усієї системи міжнародної безпеки внаслідок втрати консолідуючих і безпекових функцій з боку багатьох колишніх провідних глобальних міжнародних акторів (ООН, ОБСЄ, МАГАТЕ, Червоного Хреста та ін.). На цьому фоні відбувається посилення ролі нових регіональних союзів типу Кримської платформи, яка сьогодні об'єднує 60 країн, Рамштайн-формату (більше 50 країн світу, яких з'єднує мета надання військової допомоги Україні), Копенгаген-формату як продовження і розширення формату Рамштайн і т. ін. Зростає підтримка у світі мирного плану президента Зеленського як пропозиції перебудови усієї системи міжнародної безпеки. Почали з'являтися нові форми співпраці країн світу з розробки планів повоєнної відбудови України, участь в яких постійно зростає. Отож бачимо, що накопичений від початку російсько-української війни потенціал її емпіричних досліджень та теоретичних узагальнень на рівні теорій середнього рівня виводить міркування соціологів й на загальнотеоретичний глобальний рівень.

Висновки. З самого початку активної фази російсько-української війни українські соціологи продемонстрували здатність оперативно здійснювати емпіричні дослідження війни на рівні загальнонаціональних опитувань. Переважна більшість цих досліджень здійснювалась за допомогою кількісних методів, в той час як якісні та невербальні візуальні методи в Україні ще не отримали свого належного застосування. Одержана соціологічна інформація дозволила сформулювати важливі теоретичні положення в межах теорій середнього рівня, що допомогло увиразнити новий стан сучасного українського суспільства. До його загальних особливостей віднесемо формування в країні новітньої української політичної нації на основі спільних цінностей загальнолюдського й європейського ґатунку та гомогенізацію аксіологічного простору, становлення української громадянської ідентичності, нову якість громадянського суспільства та зростання його взаємодій з владою на всіх її рівнях, небачений раніше рівень розвитку соціального капіталу, де всі його складники розвинуті рівномірно і суголосно один з одним, формування нової якості ментальних настанов населення із зростаючими показниками віри у майбутню перемогу і наступну відбудову, надії та впевненості у правильності обраного шляху, а також із великою соціальною адаптованістю населення тощо. Все це дає підстави для оптимістичної візії майбутнього і в той самий час вимагає подальшої консолідації соціологів в напрямку активізації прогностичної функції нашої науки та звернення уваги на ті проблемні ситуації, які виявили вже проведені дослідження. Це стосується насамперед узгодженості всіх компонент структури соціологічного знання з концептуалізацією накопиченої бази емпіричних даних та розвитку теоретичних рефлексій стосовно сучасного стану українського суспільства та його майбутнього.

Використані джерела та література:

1. Аналогів в Альянсі немає. Українську цифрову систему, що допомагає військовим отримувати перевагу на полі бою, презентували в НАТО (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/delta-ukrajina-prezentuvala-v-nato-programu-situaciyanoi-obiznanosti-dlya-viyskovih-ostanni-novini-50280006.html> [in Ukrainian]
2. Дембіцький, С. (2022). Показники національно-громадянської української ідентичності. Прес-реліз. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> [in Ukrainian]
3. Лапан, Т.Д., Химович, О.С., Черниш, Н.Й. (2022). Російсько-українська війна: теорія і практика соціологічного осмислення. Український соціум. 3 (82): 28-51. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium.2022.03.028> [in Ukrainian]
4. Общество без доверия (2014) / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. К.: Ин-т социологии НАН Украины, 338 с. [in Russian].
5. Chernysh, N. (2022). How the Russian-Ukrainian War Affects Sociology. Global Dialogue (magazine of International Sociology): October 14, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/how-the-russian-ukrainian-war-affects-sociology>
6. Hanafi, S. (2022). Ukraine, Putin's Imperial Paradigm, and Euro-America. Global Dialogue: April 25, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/ukraine-putins-imperial-paradigm-and-euro-america>
7. One year in: global public opinion about the war in Ukraine has remained remarkably stable (2023). URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-january-2023>

References:

1. There is no analogy. Ukrainian digital system, which help to obtain a victory on the field of battle, was presented in NATO (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/delta-ukrajina-prezentuvala-v-nato-programu-situaciyanoi-obiznanosti-dlya-viyskovih-ostanni-novini-50280006.html> [in Ukrainian].
2. Dembitskyi, S. (2022). Indicators of national-civic identity. Press relise. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> [in Ukrainian].
3. Lapan, T.D., Khymovych, O.S., Chernysh, N.Y. (2022). The Russian-Ukrainian war: theory and practice of sociological understanding. Ukrainian Socium. 3 (82): 28-51. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.028> [in Ukrainian].
4. Society without trust (2014) /Ed. by E. Golovakha, N. Kostenko, S. Makeev. Kyiv: Institute of Sociology, National academy of science of Ukraine, 338 pp. [in Russian].
5. Chernysh, N. (2022). How the Russian-Ukrainian War Affects Sociology. Global Dialogue (magazine of International Sociology): October 14, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/how-the-russian-ukrainian-war-affects-sociology>
6. Hanafi, S. (2022). Ukraine, Putin's Imperial Paradigm, and Euro-America. Global Dialogue: April 25, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/ukraine-putins-imperial-paradigm-and-euro-america>

7. One year in: global public opinion about the war in Ukraine has remained remarkably stable (2023). URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-january-2023>

BEGINNING OF RUSSIAN FULL-SCALE INVASION IN UKRAINIAN: SOCIOLOGICAL REFLECTIONS

N. Y. Chernysh

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
nataliya.chernysh@lmu.edu.ua,*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

The article is based on materials prepared by the author as part of the cooperation of sociologists from Ivan Franko National University of Lviv and University of Wrocław (Republic of Poland) after the beginning of the large-scale Russian aggression in Ukraine. The results of the first nationwide surveys on the war, conducted by leading Ukrainian sociological institutions, as well as foreign sociological centers, are analyzed. Individual episodes are based on a critical analysis of Russian empirical data, which proved a high level of support by the Russian population for aggression against Ukraine. The thesis that sociology is also a weapon in the modern information war is argued. The fundamental difference between the functions of Ukrainian and Russian sociology in the ongoing war is emphasized: in Russia it acts as a tool of Putin's propaganda, in Ukraine it is a means of studying public opinion and learning about new social realities. A new understanding of modern war within the framework of sociology is proposed, based on the published data of sociological surveys. It is emphasized that the main consequence of the Russian-Ukrainian war is the formation of modern Ukrainian political nation with a foundation in civil society, an increase in social capital and trust level both within communities and in relation to government structures, the Armed Forces, volunteers, a high level of civic cohesion and consolidation etc.

Key words: sociology of war, sociology of the nation, Russian aggression against Ukraine, network-centric war, online war.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2022

Прийнята до друку 21.08.2022

УДК [364-7:005](477)»2022»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.05>

**СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ ПІД ЧАС ВІЙНИ:
НОВІ ВИКЛИКИ – НОВІ ФУНКЦІЇ**

О. В. Бутиліна

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, м. Харків, Україна, 61022,*

butylina@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3943-4098>

І. А. Євдокимова

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, м. Харків, Україна, 61022,*

i.yevdokimova@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7099-757X>

Г. І. Кудринська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна,*

hanna.kudrynska@lnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-3825-034X>

Аналізуються зміни, що відбулись у функціонуванні та системі управління соціальних служб в умовах воєнного стану. Війна розглядається як потужний зовнішній виклик, який зумовлює низку трансформацій та вносить суттєві корективи у діяльність соціальних служб. Головними з них є: 1) мобілізація ресурсів соціальних служб для швидкого реагування на збільшення кількості осіб, які потребують термінової допомоги; 2) розширення рольового набору та функціональних можливостей фахівців із соціальної роботи (мобілізація громад, консультування, супервізорство, менеджмент тощо); 3) самоорганізація та взаємодопомога як засоби подолання кризових явищ і профілактики емоційного вигорання; 4) налагодження, закріплення та розширення зв'язків із вітчизняними й зарубіжними організаціями, що долучаються до надання різних видів допомоги постраждалим; 5) оптимізація способів надання соціальних послуг та принципи ситуаційного управління. Авторки дійшли висновку, що зазначені зміни, в цілому, відповідають загальному вектору розвитку організаційного менеджменту, соціальної роботи й надалі визначатимуть якість і затребуваність послуг соціальних служб.

Ключові слова: соціальні служби, менеджмент, ситуаційне управління, соціальна відповідальність.

© Бутиліна О.В., Євдокимова І.А., Кудринська Г.І., 2022

Дослідження у галузі організаційного менеджменту доводять важливість роботи з підвищення гнучкості, мобільності, формування навичок пристосування до викликів мінливого зовнішнього середовища. Засобами досягнення цих цілей слугують: модернізація організаційної структури управління від малорухомих ієрархічних моделей до більш гнучких, оновлення методів і стилю управління, розширення мережі контактів із зацікавленими інституціями та групами споживачів, запровадження нових методів роботи з персоналом тощо. Втім, зовнішні виклики, з якими доводиться стикатись усім організаціям, суттєво коригують плани та наміри, змушуючи керівництво шукати адекватні «відповіді».

Активні воєнні дії, що розгорнулись в Україні внаслідок агресії РФ, стали тим потужним зовнішнім чинником, який суттєво змінив плани, свідомість і життя всіх. За обставин, які не регулюються будь-яким прописаним алгоритмом дій, опинились й організації, що змушені й надалі виконувати свої функціональні обов'язки перед споживачами. Соціальні служби, громадські організації соціального спрямування, благодійні фонди, головне призначення яких полягає у наданні допомоги та підтримки соціально вразливих категорій населення, постали перед викликом пошуку засобів і ресурсів для їх належного функціонування. За умов реальної небезпеки, ускладнення можливостей фізичного пересування працівників, збільшення чисельності осіб, які потребують допомоги, актуалізується формування адекватної відповіді на зовнішні виклики. Відсутність часу на осмислення й оцінювання обставин, досвіду функціонування в складних умовах та потреба швидкого реагування на ситуацію, зумовили мобілізацію ресурсів та активізацію внутрішніх механізмів, які уможливили не тільки життєздатність цих організацій, але й змінили їх якісні характеристики. Повномасштабне вторгнення РФ стало викликом для всієї системи соціального захисту. Актуальність вивчення трансформацій організацій соціального спрямування в умовах воєнного стану підкріплюється необхідністю більш чіткого розуміння конкретних змін та узагальненням досвіду для подальшого удосконалення їх системи менеджменту.

Зрозуміло, що ґрунтовні дослідження особливостей функціонування й управління організаціями під час війни з'являться згодом, коли відбудеться осмислення ситуації та окресляться чіткі трансформації в різних складових і процесах організації. Утім, є чимало публікацій, в яких висвітлюються різні аспекти організаційних змін під впливом чинників зовнішнього середовища та окреслюються особливості управління персоналом соціальних служб. Це, зокрема, роботи О. Балуєвої [1], О. Баханова, Н. Меркулової та Г. Мільчевської, О. Масюка [7], Н. Гусак та Н. Кабаченко, Л. Колбіної та ін. У власних наукових розвідках авторки статті також звертались до проблематики формування ефективних моделей управління у соціальних службах та диференційованого підходу до роботи з персоналом [3, 4]. У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу публікації, в яких науковці розглядають питання кризового менеджменту, а саме: дослідження Бевзенко Л. [2], Кочуми І. [6], Живко З.Б. та ін.

Аналіз останніх публікацій свідчить про важливість вивчення шляхів і засобів формування ефективної моделі управління організаціями соціальної сфери; узагальнення досвіду кризового менеджменту під час пандемії; розробки стратегії оперативного й якісного подолання складних ситуацій, обумовлених війною. Першим кроком такого дослідження має стати визначення змін, що відбулись в організації та діяльності соціальних служб, і засобів реагування на них. Це обумовлює формулювання мети нашої розвідки, що передбачає визначення й узагальнення функціональних змін у діяльності соціальних служб в умовах воєнного стану та їх аналіз, з огляду на принципи менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Науковці та практики у галузі менеджменту визначають низку характеристик організацій, які забезпечують їх життєздатність і конкурентоспроможність за умов нестабільного зовнішнього середовища, а саме: конструювання гнучкої організаційної структури управління; створення умов для формування й розвитку самоорганізаційних процесів; стала орієнтація на споживача та кадрова політика, спрямована на розвиток персоналу, командотворення і підвищення залученості (лояльності) працівників (Армстронг М., Друкер П., Балуєва О. [1], Гриньова В., Єлейко І., Клейнберг Г., Шорохов В. та ін.). Організації соціальної сфери, зокрема установи, що надають соціальні послуги, представлені двома секторами: державним та некомерційним («третім»). Попри однакове функціональне призначення цих організацій структура, управлінська модель, кадрова робота в них суттєво різняться. Це обумовлено багатьма чинниками: форма власності, статус, підпорядкованість, розмір організації, система фінансування, характеристики працівників, стиль управління тощо. Відповідно, процеси організаційних змін у них відбувались із різною швидкістю, масштабом й якісними показниками. Втім, жорстокі воєнні дії поставили усіх в однакові умови необхідності виживання та продовження функціонування. Що ж нам довелося спостерігати? Головною відповіддю на цей виклик стала загальна мобілізація сил, ресурсів, можливостей людей, організацій, суспільства в цілому.

За нашими спостереженнями й узагальненнями доцільно зазначити, що організації доволі швидко адаптувалися до нових умов, демонструючи гнучкість і мобільність. Виходячи зі специфіки діяльності організацій, що працюють із соціально вразливими категоріями населення, вони не тільки не призупинили свою діяльність, але і значно розширили контингент споживачів, збільшили й урізноманітнили допомогу. Аналіз сайтів державних соціальних служб, громадських організацій та благодійних фондів, а також власний досвід авторок статті свідчить про суттєву гуманітарну підтримку, яку отримують мешканці регіонів, що потерпають від ворожих обстрілів. Так, наприклад, Харківський міський центр соціальних служб «Довіра», що налічує декілька відділень, надає різноманітну допомогу (продуктові набори, засоби гігієни, речі першої необхідності) мешканцям районів, а також ініціює їх долучатись до цього процесу (сприяти в її доставці). Працівники «Довіри» безпосередньо долучаються та закликають усіх небайдужих

громадян районів та отримувачів послуг Відділень приєднуватись до робіт із ремонту пошкодженого житла мешканців [14]. Центр надання допомоги постраждалим від насильства ЦНДПН (м. Харків) у період війни розповсюджує гуманітарну допомогу не тільки серед своїх безпосередніх споживачів послуг, але й тим особам, які не змогли виїхати в безпечне місце, залишаються в зоні бойових дій і потребують допомоги [11]. І це лише декілька прикладів, що ілюструють загальну тенденцію мобілізації сил та оперативного реагування на актуальні виклики та проблеми людей.

Не менш дієвим, за нашими спостереженнями, є розповсюдження процесів самоорганізації та взаємодопомоги. В організаціях соціальної сфери створюють тимчасові проєктні команди для вирішення тих чи інших завдань, активно залучають волонтерів. Наприклад, в місті Харкові волонтери від Благодійного фонду «Відбудуємо Харків разом» спільно з Департаментом житлово-комунального господарства Харківської міської ради часто виконують різні роботи з ліквідації наслідків обстрілів у районах міста [8]. Залучаючи мешканців громад до вирішення спільних проблем та налагодження життя, соціальні працівники виконують функцію мобілізації громад, консультують, спрямовують активність людей (навіть, організують допомогу домашнім тваринам). Колосальне збільшення навантаження на соціальних працівників пов'язане не тільки з необхідністю значно більше працювати, але й зі складним морально-психологічним станом, що зумовлює накопичення професійної втоми й емоційне вигорання. За таких умов взаємна підтримка набуває особливого значення. Адже в умовах швидкого темпу й ускладненості професійних завдань часу на повноцінне психологічне й емоційне відновлення немає. Спілкування з колегами й обмін досвідом стають чи не єдиними способами запобігання швидкому емоційному вигоранню. Відтак, суттєву роль відіграє взаємопідтримка у колективах. Прогнози аналітиків про зміну рольового набору фахівців частково справдилося. Це дає підстави констатувати своєрідний «автозапуск» механізму самоменеджменту працівників та активізацію, так званого, «соціального капіталу організацій» – живої матриці міжособистісних зв'язків, відносин довіри, спільних цінностей. Як зазначає І. Кочума, «на рівні організації соціальний капітал виступає як своєрідний ресурс (нематеріальний актив), здатний мобілізувати інші види ресурсів і підвищити ефективність їх використання. Завдяки здатності мобілізувати ресурси та знижувати витрати соціальний капітал справляє синергетичний вплив на результати діяльності організації» [6, с. 46]. На думку дослідниці, організації зі значним соціальним капіталом, мобілізують його на реалізацію антикризових заходів.

Львівська громада теж має чималий досвід самоорганізації та взаємодопомоги у забезпеченні соціальних послуг в умовах війни. З початку повномасштабного вторгнення рф Львів став одним із найбільших центрів прийому внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що зумовило суттєве розширення спектру діяльності організацій соціальної сфери. До виконання повсякденних для цієї сфери завдань (призначення пільг, оформлення субсидій, надання адміністративних послуг), додалися й «нові», пов'язані із забезпеченням потреб співгромадян, що прибули до

міста у пошуку прихистку від війни. Як зазначив керівник управління соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради І. Кобрин, «плік навантаження припав на перші тижні після нападу» [5]. Така «ургентна ситуація» потребувала належного реагування, оптимізації діяльності соціальної сфери. Відтак, з першого дня повномасштабного російського вторгнення за ініціативи Львівської міської ради створено три тематичні штаби, місія яких полягала у координації гуманітарної допомоги, залученні волонтерів та розміщенні ВПО. Діяльність новостворених структурних підрозділів ускладнювала та кількісно збільшувала потреби в допомозі. «Цифри говорять, що за цей час через місто пройшло більше 5 мільйонів людей. Приблизно 200 тисяч тут залишилися» [5]. Це, своєю чергою, зумовлює суттєве навантаження на організації соціальної сфери. Доцільно зазначити, що люди, котрі втікали від війни, стикалися з кількома різноплановими проблемами, що потребували належного вирішення. Однак, як зауважив І. Кобрин, реальна кількість тих, хто приїхав до Львова, є значно вищою, адже далеко не всі претендували на соціальні гарантії. Львів став великим гуманітарним хабом, у якому знайшли прихисток усі, хто рятується від війни.

Незважаючи на виклики воєнного часу, в місті поступово напрацьовують неформальну співпрацю між різними соціальними інституціями, орієнтовану на розв'язання актуальних проблем ВПО. До діяльності муніципальних структур активно долучаються волонтерські, громадські та благодійні організації, представництва міжнародних фондів. Усі вони мають окрему спеціалізацію – надання гуманітарної чи фінансової допомоги, облаштування та підтримання належного функціонування прихистків тощо. Зокрема, успішним проектом, реалізованим Львівською громадою за співпраці з «Товариством Червоного Хреста України», є будівництво «Центру «Незламні матері»». Це модульне містечко, що не має аналогів в Україні, облаштоване для комфортного тимчасового проживання вагітних жінок, які вимушено покинули свої домівки через війну, та породіль. Назва містечка – доволі символічна, що підкреслює мужність і витривалість українських матерів [5].

Ще однією важливою увагою у контексті організаційного менеджменту є чітка орієнтація на потреби споживачів соціальних послуг. Фокусування на потребах, можливостях і вимогах клієнтів соціальних служб сприяло запровадженню відповідних змін. Так, з часів пандемії коронавірусної хвороби деякі послуги, що надаються фахівцями, частково або повністю перейшли в on-line режим, що зумовлено необхідністю дотримання правил епідемічної безпеки, збереження здоров'я та життя клієнтів – представників уразливих категорій населення. Це і «гарячі лінії у WhatsApp, Zoom та Skype для контактів із сім'ями та іншими групами, ... on-line оформлення документів для людей, що мають обмежені можливості здоров'я та життєдіяльності, ... проведення on-line тренінгів та здійснення супервізії для волонтерів, штатних фахівців» [12, с. 21], проведення on-line конференцій та інші соціальні віртуальні практики. Сьогодні, в умовах війни, цей досвід є затребуваним.

На законодавчому рівні управління системою соціальної роботи також маємо швидко реакцію на зміну умов життя споживачів соціальних послуг. 26 квітня 2022 року підписано, прийнятий Верховною Радою України 14 квітня 2022 року, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях». Отже, «в умовах воєнного стану, Мінсоцполітики рекомендувало місцевим органам влади працювати за механізмом надання соціальних послуг екстрено (кризово), особливо це стосується громадян, які перебувають на територіях ведення бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. Така організація роботи забезпечує оперативне, протягом однієї доби, прийняття рішення про надання соціальних послуг» [10]. Окрім того, моніторинг потреб споживачів дає змогу організаціям залучати та скеровувати допомогу, що надходить із різних джерел (зарубіжні та вітчизняні фонди й організації, що акумулюють гуманітарну допомогу постраждалим), саме на ті категорії клієнтів, які потребують її найбільше. Це, своєю чергою, сприяє встановленню й закріпленню контактів соціальних служб із іншими організаціями й інституціями як у межах України, так і за її кордонами. У тісній співпраці з місцевими адміністраціями та установами, що надають соціальні послуги, сьогодні функціонують різні міжнародні організації. Активною є робота міжнародної неурядової організації «Лікарі без кордонів». За свідченням президента цієї організації Крістоса Крістоу, в Україні нині працює понад 600 її представників майже у всіх регіонах України, зокрема, в Дніпрі, Івано-Франківську, Харкові, Києві, Одесі, Львові, Миколаєві, Полтаві, Покровську, Запоріжжі, Житомирі, Костянтинівці та інших населених пунктах. Професійну медичну та психологічну допомогу фахівці надають мешканцям деокупованих територій нашої держави [9].

Війна, як бачимо, є дієвим стимулятором кризового менеджменту. Його ефективність залежить від того, наскільки вдало він аплікований у діяльність із реалізації та захисту національних інтересів. У цьому аспекті доцільно виокремити злагоджену співпрацю Мальтійської служби допомоги та Першого медоб'єднання м. Львова. Основна місія Мальтійської служби – допомога потребуючим (знедоленим, сиротам, людям похилого віку). З початку російсько-української війни Мальтійська служба допомоги сфокусувала свою діяльність на «найболючіших» проблемах. Зокрема, надала майстерню протезування для проєкту Національний реабілітаційний центр UNBROKEN (“НЕЗЛАМНІ”). Мета проєкту – швидке безкоштовне забезпечення протезами поранених бійців, які втратили кінцівки під час війни, а також їхня реабілітація (не лише фізична, а й психологічна та соціальна). Створення такого Центру стало втіленням оперативного рішення, як і вимагає того воєнний час. Тепер постраждалі українські бійці можуть отримувати всю необхідну допомогу «вдома», на базі Лікарні Святого Пантелеймона Першого медоб'єднання Львова [13].

Низка організацій у своїй практичній діяльності керується принципом соціальної відповідальності (хоча раніше над цим не замислювались). При цьому можна знайти багато прикладів, коли втілення цього принципу на практиці набуває форми альтруїзму.

Зокрема, працівники Львівського Центру соціальної підтримки осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також ВПО організували майстерню з виготовлення окопних свічок. Результат діяльності свічкари – 217 окопних свічок, відправлених на передову. Як зауважують працівники Центру, створена ними майстерня функціонуватиме на постійній основі – аж до перемоги [15].

Вищевикладене дає підстави констатувати, що війна актуалізує потребу ефективного реагування на кризові ситуації, а стереотип про те, що соціальні послуги створені лише для бідних чи неблагополучних, у реаліях сучасного українського суспільства розвінчується. Як свідчать наші спостереження, управління реалізується за принципами ситуативної моделі, коли рішення ухвалюються швидко, виходячи з оцінки ситуації, наявних ресурсів і можливостей. Чіткість і злагодженість спільної роботи забезпечується своєчасністю й адекватністю розуміння ситуації. Це слугує однією з важливих характеристик кризового менеджменту. Зважаючи на реалії сучасного українського суспільства, складно говорити про стабільність, а тому «антикризові» практики є особливо цінними.

Висновки. З огляду на теоретичні розробки й практику управління, не складно визначити головні перспективні принципи менеджменту сучасних організацій. Узагальнено це – підвищення рівня гнучкості організаційних структур, мобільності, адаптованості до змін зовнішнього середовища; створення умов для розвитку самоорганізаційних процесів; соціальна відповідальність; чітка орієнтація на потреби споживача. Висуваючи відповідні вимоги до комерційних організацій, ми, очевидно, можемо розраховувати на збільшення їх прибутковості та загальне підвищення ефективності роботи. Втім, усі вищезазначені зміни (у різних обсягах) мали місце у діяльності організацій соціальної сфери, зокрема, соціальних служб. Під впливом воєнного стану – змістовно нового зовнішнього виклику – простежується загальна мобілізація сил і ресурсів. Очевидно, пришвидшилися певні процеси, пов'язані з опануванням нових функцій та ролей соціальних працівників. Визначаючи актуальні потреби різних груп, вони, природним чином, мобілізують громади, виконують функції консультантів, супервізорів, дослідників і менеджерів, скеровуючи допомогу саме туди, де на неї очікують найбільше. В умовах швидких і непередбачуваних змін керування організаціями відбувається за принципами ситуативного підходу. Втім, чимдалі, стає більш зрозумілим, що ці оперативні перетворення суттєво змінюють систему організаційного менеджменту, рольовий і функціональний набір фахівців. Зазначені трансформації й надалі визначатимуть напрям розвитку, якість і затребуваність послуг соціальних служб.

Використані джерела та література:

1. Балуєва О. В., Снопенко Г. В. Трансформація функції управління персоналом: сучасні тренди. Ефективна економіка. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8441>.
2. Бевзенко, Л. (2018). Інтегративні соціологічні теорії та кризовий соціальний менеджмент: на шляху до теоретико-прагматичних синтетичних концепцій. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 40. С. 36-43. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2018-40-04>.
3. Бутиліна, О., Євдокимова, І. Диференційований підхід до роботи з персоналом соціальних служб. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 4, 2021. С. 188-194. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.25>.
4. Бутиліна, О., Євдокимова, І. (2021). Організаційні структури управління у соціальних службах. Ввічливість. Humanitas. 3. 25–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.4>.
5. Забезпечення соціальних послуг в умовах війни. Досвід Львівської громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15805>.
6. Кочума І. Соціальний капітал в системі антикризового менеджменту. Міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». № 4. (24). 2016. С. 38-47.
7. Мясюк О. П. Інституціональні виклики менеджменту соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2016. № 1-2. С. 150-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2016_1-2_18.
8. Ми разом. Ми харків'яни. У місті комунальники разом з містянами ліквідують наслідки обстрілів (відео). URL: <https://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/my-razom-my-kharkiv-iany-u-misti-komunalnyky-razom-z-mistianamy-likviduiut-naslidky-obstriliv-video/>.
9. Міжнародна неурядова організація «Лікарі без кордонів». URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-likari-bez-kordoniv>.
10. Офіційний сайт міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>.
11. Офіційна сторінка Центру надання допомоги постраждалим від насильства. URL: <https://m.facebook.com/tsndpn.kh/posts/>.
12. Плахова, О. М., Карчова, О. М. (2021). Особливості комунікації в соціальній роботі в умовах пандемії Covid-19. «СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи», (11), 17-22. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2021-11-02>.
13. Сайт Мальтійської служби допомоги. URL: <https://malteser.ua/2022/09/26/maltyiska-sluzba-dopomogu-nadala-maisternu-protezuвання-dly-proektu-unbroken/>.
14. Сайт Харківського міського центру соціальних служб «Довіра».

URL: http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=0&id_kategorii=6.

15. У Львові соціальні працівники виготовляють окопні свічки для наших захисників та захисниць. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/293608-u-lvovi-sotsialni-pratsivnyky-vyhotovliaiut-okopni-svichky-dlia-nashykh-zakhysnykiv-ta-zakhysnyts>.

References

1. Baluieva, O. V., Snopenko, H. V. (2020). Transformation of personnel management functions: modern trends. Effective economy, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8441> [in Ukrainian].
2. Bevenko, L. (2018). Integrative sociological theories and crisis social management: on the way to theoretical-pragmatic synthetic concepts. Herald of V. N. Karazin KhNU. Series «Sociological research of modern society: methodology, theory, methods», 40, 36-43. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2018-40-04> [in Ukrainian].
3. Butylina O., Yevdokymova I. (2021). Differentiated approach to work with social services personnel. Prospects. Socio-political journal, 4, 188-194. URL: http://perspektyvy.pdpu.od.ua/4_2021/25.pdf [in Ukrainian].
4. Butylina O., Yevdokymova I. (2021). Organizational structures of management in social services. Politeness. Humanitas, 3, 25–31. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.4> [in Ukrainian].
5. Provision of social services in conditions of war. Experience of the Lviv community. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15805> [in Ukrainian].
6. Kochuma, I. (2016). Social capital in the anti-crisis management system. International Scientific and Practical Journal «Financial Space», 4 (24), 38-47 [in Ukrainian].
7. Masiuk, O. P. (2016). Institutional challenges of social work management. Social work in Ukraine: theory and practice, 1-2, 150-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2016_1-2_18 [in Ukrainian].
8. We are together. We are from Kharkiv. In the city, utility workers, together with the townspeople, eliminate the consequences of shelling (video). URL: <https://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/my-razom-my-kharkiv-iany-u-misti-komunalnyky-razom-z-mistianamy-likviduiut-naslidky-obstriliv-video/> [in Ukrainian].
9. International non-governmental organization “Doctors Without Borders”. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-likari-bez-kordoniv> [in Ukrainian].
10. Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html> [in Ukrainian].
11. Official page of the Center for providing assistance to victims of violence. URL: <https://m.facebook.com/tsndpn.kh/posts/> [in Ukrainian].
12. Plakhova, O. M., Karchova, O. M. (2021). Peculiarities of communication in social work in the conditions of the Covid-19 pandemic. «SOCIOPROSTIR: Interdisciplinary electronic collection of scientific papers on sociology and social work», (11), 17-22.

13. Malta Help Desk website. URL: <https://malteser.ua/2022/09/26/maltyiska-sluzba-dopomogu-nadala-maisternu-protezuвання-dly-proektu-unbroken> [in Ukrainian].

14. Website of the Kharkiv city center of social services «Trust». URL: http://dovira.kh.ua/index.php?id_pidkategorii=0&id_kategorii=6 [in Ukrainian].

15. In Lviv social workers make trench candles for our defenders. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/293608-u-lvovi-sotsialni-pratsivnyky-vyhotovliaiut-okopni-svichky-dlia-nashykh-zakhysnykiv-ta-zakhysnyts> [in Ukrainian].

SOCIAL SERVICES DURING THE WAR: NEW CHALLENGES – NEW FUNCTIONS

O. V. Butylina

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, maidan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine,
butylina@karazin.ua*

<https://orcid.org/0000-0002-3943-4098>

I. A. Yevdokymova

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, maidan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine,
i.yevdokimova@karazin.ua*

<https://orcid.org/0000-0001-7099-757X>

H. I. Kudrynska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytets'ka St., Lviv, 79000, Ukraine,
hanna.kudrynska@lnu.edu.ua,*

<https://orcid.org/0000-0003-3825-034X>

The article analyzes the changes that took place in the functioning and management system of social services under martial law. The war is considered as a powerful external challenge that causes a number of transformations and makes significant adjustments in the functioning of social services. The main ones are: 1) mobilization of social services resources for rapid response to the increase in the number of people who need urgent assistance; 2) expanding the role set and functional capabilities of social work specialists (community mobilization, counseling, supervision, management, etc.); 3) self-organization and mutual assistance as means of overcoming crisis phenomena and prevention of emotional burnout; 4) establishing, consolidating and expanding ties with domestic and foreign organizations involved in providing various types of assistance to victims; 5) optimization of methods of providing social services and principles of situational management. The authors came to the conclusion that the mentioned changes, in general, correspond to the general vector of development of organizational management, social work and will further determine the quality and demand of social services.

Key words: social services, management, situational management, social responsibility.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2022

Прийнята до друку 21.11.2022

УДК 316.25

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.06>

STATE OF WAR AS A FACTOR CONDITIONING THE SENSE OF SECURITY

M. Grzesik – Kulesza

*Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno – Ekonomiczna w Jarosławiu
malgorzata.grzesik-kulesza@pwste.edu.pl
ORCID: 0000-0002-9855-9181*

S. Solarska

*Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu
sylwia.solarska@pwste.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7005-984X*

Each war has its purpose, most often political, additionally it remains a kind of armed clash of states and international coalitions, bringing at the same time the breakdown and destruction of societies. Modern wars often become so-called «non-contact wars», leading to an advantage by breaking the state's economy and disrupting its essential functions. The aim of the undertaken analysis is to show war as a significant carrier of security disturbances not only in the international context, but above all in the local context, in connection with the conflict between Ukraine and Russia and related unrest in Poland. For this purpose, issues related to security and definition problems of this concept were presented. War is shown as a carrier of social unrest in relation to the local population. On the basis of periodically presented research published by CBOS and other research units, such as the Political Poznan Laboratory, the sense of security of Polish women and men was shown, with particular emphasis on the inhabitants of the borderland. It turned out that young people who are fighting for their good future are most afraid of war. They are the ones brought up in the world of dynamic civilizational progress, who value peace more than freedom, life than death. In general, Poles present a moderate level of war threat from Russia. However, they fear an economic war that will contribute to the emergence of worrying economic phenomena. It can be said that the Russian-Ukrainian conflict, which has been going on for some time, even if it ends soon, has become an important catalyst for dynamic changes not only in the context of international cooperation, but also in building a sense of security in the context of active grassroots social initiatives.

Key words: security, sense of security, war, threat to security, conflict between Russia and Ukraine.

Introduction

War and fight is always conducted to achieve a number of various goals, most often political ones, and the success in a war is the result of revolutionary changes in the war trade itself, which in turn is closely linked to the development of society. In modern classical approach, the war as such is a kind of extension of the policy implemented by some states, which through various means of pressure is to lead to achieve an expected goal. It can also be said that it is a kind of armed clash of states or international coalitions. Thus, the genesis of any war waged in the world can be reduced to its few basic features: some kind of political goals, means of pressure as well as forms and methods of combat carried out in specific conditions [18]. It is believed that not only now, but also in the future, we will more and more often experience the so-called «non-contact war», aimed at violating or even breaking the economy of the state, disturbance of its essential functions, such as the leveling of the sense of security of its inhabitants or even the categorical elimination of the possibility of fighting due to difficulties in the field of command on the way to gaining information advantage - information warfare [13, 20]. The aim of the undertaken analysis is to show war as a significant carrier of security disturbances not only in the international context, but above all in the local context, in connection with the conflict between Ukraine and Russia and related unrest in the border area.

Sense of security: security - definitional conditions

Security does not have a uniform and simple definition, the more so that the term is used by many scientific disciplines. In the interdisciplinary discussion, however, one can see a common aspect indicating that it is a kind of objectivity in which there are no threats in the assessment of both individuals and groups. Its opposite, therefore, is a sense of danger. So here we have a clash of two different states, the objective (external conditions) and the subjective (individual experiences) [21]. The sense of feeling secure is controversial in the context of the scale it should cover. Global, international or ultimately local and even individual security is taken into account here [6]. Many sources are looking for an appropriate borderline between freedom and security, indicating the prospects and proportions for its limitation at the expense of obtaining the highest possible level of security [1].

Currently, social or economic conditions in the aspect of perceiving security are increasingly noticed. In the literature on the subject, various definitions are presented. For example, a given nation is safe when it does not have to completely sacrifice its key values, even in the event of a threat of war, and finally, in the event of a war, it can fully defend these values [9]. The second concept shows security in the objective sense, indicating it as a specific measure of the lack of potential threats to already acquired values, and in the subjective sense, as the lack of fear of those who could disturb these values [16]. As a generalization, security can be shown as the ability of a particular state to maintain its identity or integrity in the course of its activities [2].

Individuals feel really safe when they do not deprive other people of this feeling.

The emancipation process can be considered in this way, which is pointed out by many researchers of this issue [5]. The multitude of definitions and theories related to security does not make it easier to choose a specific concept, however, in the psychological sense it will be a feeling of peace and lack of a sense of threat [19]. The security of the population is a derivative of many different factors closely related to the level of state security. The need to feel safe is the foundation of all other individual needs. Therefore, the main task of the state is to prevent all dangers, because each individual will present a high level of security in a state of peace and quiet, having the means to live and meet higher-order needs. War or armed conflict, in which its citizens participate through belonging to a state, is an important factor that destroys the sense of security, not only in the context of the citizens of this state, but also in the neighboring areas. Currently, the activity of the state does not focus only on the issues of ensuring military security, but takes into account many scales and planes, somehow combining values that are important for society, among which peace, justice and social or economic balance stand out in the first place. It can therefore be said that it is a kind of balancing process that allows for the development of the state and society at the same time. However, it is extremely important to recognize the complexity and multidimensionality of this issue. The challenge of waging war certainly disturbs the shape of global, international, national and, in a special way, local or neighborly security.

War and its impact on the sense of security

The Russian-Ukrainian war, which escalated in 2022, is now being waged on a large scale. Russia's attack on Ukraine disturbed and then destroyed the sense of security of the inhabitants of both countries, and what is worse, it still has a wide impact on the security makeup of the world. The desire to expand the sphere of influence of the Russian authorities has led to the fact that this Russian imperialism has now taken a form that has not been seen for a long time. The sovereignty of an independent, free state was disturbed, with robbery and invasion of civilians. It caused a huge panic in all the neighboring countries and a change in the implementation of policy towards Russia, but what is important in the considerations conducted here, it affected the sense of security not only in the context of individuals or groups, but above all societies [8, 10].

Residents of border areas with Russia, both from Ukraine and other countries, including Poland, noticed the specificity of the location of this region as a place where various divisions meet, including geographical, political or generally referred to as civilization issues. At the state level, this led to a kind of freezing of relations with Russia, which many researchers associate with a number of difficulties related to, for example, the issue of NATO enlargement, the perception of the United States as the guardian of international security, or Poland's support for the «orange revolution» in Ukraine [11, 12].

The outbreak of the conflict so close to Poland in terms of location led to a dynamic increase in the sense of threat among the population, and even to building a wall of fear against Russian actions [4].

Research carried out at the end of 2019, related to the threat to Poland's security caused by the implementation of the expansive foreign policy of the Russian Federation, has unequivocally confirmed that one of the main bases of their activities is the destabilization of the region, aimed at breaking the still unsettled cohesion of the EU and NATO [3].

The described studies, later confirmed by Madej and Świeżak, additionally indicated the intensification of aggressive activities in the described region, focused on initiating various international tensions, discrediting the role and importance of the country in neighborly relations, taking advantage of the differences and stereotypes existing among individual countries, implementing activities that disrupt security in cyberspace, which are intended to cause disinformation or destabilization of the region, as well as a decrease in the defense potential of the state [11, 12, 14, 15].

The analysis of the literature and research related to security and the sense of social security identified areas that may particularly affect the assessment of society in the face of war. In this sense, the energy sector, elements of critical infrastructure were indicated. Cyberspace was distinguished taking into account the role and importance of central and local centers of power, especially those located at the conflict areas [11, 12]. Currently, there is an increased process of increasing the threat to social security, which is associated primarily with the dynamic, unexpected increase in the prices of energy resources, such as coal, electricity or gas, which dramatically increased the cost of production and living, which in turn resulted in economy weakening and a decline in the standard of living in Poland [8]. The collapse of many small businesses and craftsmen or closing down of trade in border areas as a result of the war additionally deepened the indicated difficulties. An issue that intensifies the described problems is the building of a policy of denying the crimes of communism, as well as the religious crisis and the resulting growth of anti-national mass culture, which deepens the destabilization in the context of cultural security [8, 10].

The analysis of expert forecasts, research and literature on the subject gives grounds for the claim that changes in European security are accompanied by dynamic transformations of the sense of social security. At the same time, attention should be paid to the fact that the aim of the war is not to occupy Ukraine, but to change the architecture of world security, in favor of moving away from the established unipolar division of the world, and the decline of the importance of the West in determining this order. It has been confirmed in many places that Russia is not ready to start a fight against NATO at this moment, at the same time it has failed in a quick offensive in Ukraine, while international societies are watching the implementation of a destructive war. This fact intensifies the societies fears as to the escalation of the war to larger areas, primarily in the economic and broadly understood social context.

To sum up, it should be stated that the issue of Poland's limited resources compared to the potential of Russia makes its security dependent on clever unilateral and allied actions, also aimed at bottom-up social initiatives. Significant importance should be attributed to the USA, however, the verification of support assurances is difficult to define,

defense activities, at all levels and levels, without disregarding the local social potential.

Assessment of the war in Ukraine through the prism of a sense of security

The prolonged war in Ukraine as well as the dynamically changing situation at the front make the eyes of the world focused on the subject of international European security. Research related to this issue, conducted by CBOS, reveals that Poles are concerned about their safety, although these analyzes did not indicate any specific type of socio-demographic differentiation, nevertheless, a greater percentage of concerns are presented by women over 65 compared to men.

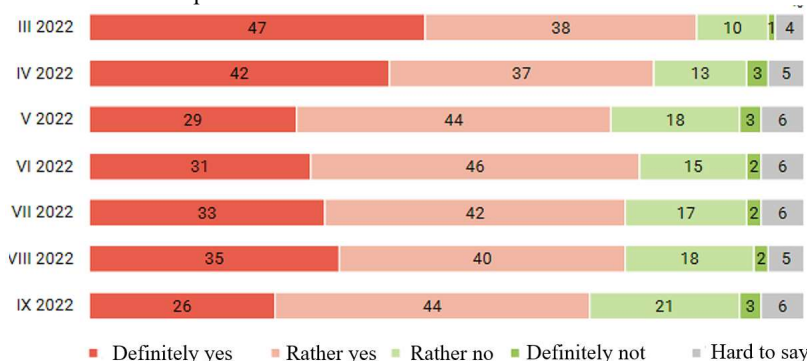

Fig. 1. Security threat in the face of the war between Russia and Ukraine [8, 10].

Most Poles hold the opinion that Ukrainians should continue the fight against Russia (60%) without making any concessions. ¼ of the respondents declare that they should aim at signing a truce as soon as possible in order to obtain peace. This attitude is more often confirmed by women, for who peace and tranquility seem to be of significant personal importance, and by residents of small towns, who usually live peacefully in small communities [8].

In the research carried out in September 2022, Poles in 50% of cases had a feeling that the war in Ukraine would spread to other European countries, a claim that has been growing over the analyzed period. When asked about how long the described conflict will last, respondents are of the opinion that it will be a war to hold out and finish off the Ukrainians, while its duration was set at several months - 84% of respondents. The belief that the war would end quickly was more often expressed by men than women [8].

Poles, despite fears for their own security, support Ukraine's efforts to join the European Union (88%). This result remains at such a high level throughout the entire period of military operations. Similar tendencies were observed with regard to the need to support Ukrainian refugees, which remained with a slight decrease of 4 percentage points throughout the period in question (90%).

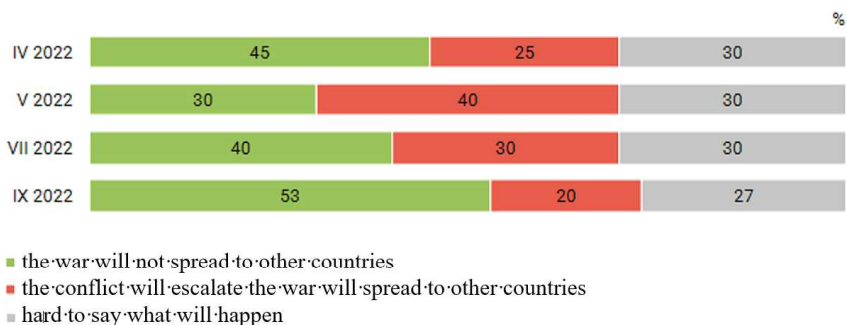

Fig. 2. Opinion on the length of the conflict in Ukraine [8, 10]

In the opinion of 73% of the respondents, Poland can count on the commitment of its allies related to the active, but probable, defense of the state borders and the external border of the EU. In the same study, every third respondent stated that the actions of NATO structures in the face of the war in Ukraine are too cautious in relation to the real needs of this country.

In the face of military operations in Ukraine, Poles are mostly concerned about their economic well-being. They are afraid of the economic crisis and the collapse of public finances. Researchers associate this fact with the costs of operations and Poland's share in the costs of support in connection with military operations in Ukraine [7].

The ongoing war in Ukraine has an impact on the perception of citizens towards each other and strangers in the country. The attitude towards the Ukrainians seen as victims of warfare as well as the Russians perceived as real aggressors remains extremely interesting. In Empathy Index studies, Russians were shown the least sympathy and support who were perceived through the prism of the imperialist leader. A completely opposite level is presented in relation to Ukrainians whose results remain at a similar level as in their own group, i.e. Poles.

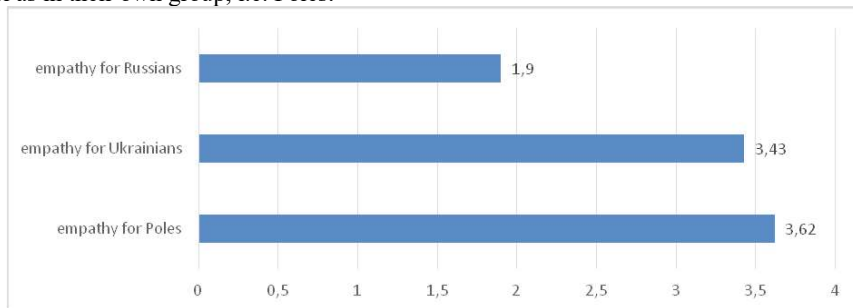

Fig. 3. The level of empathy towards your own compatriots and "strangers", for N=633 [17].

Poles are not indifferent to the fate of their neighbors. More than half of the respondents feel concern for Ukrainians, additionally expressing a willingness to care or any support towards this particular group.

In the Kremlin message available in the world media, Ukrainians are shown as preachers of evil, puppets of the West, while Ukraine is shown as a state without history and the right to self-determination. This propaganda is already escaping any control, the war information is based on false material, fake news and propaganda narrative. In turn, the supporters of Ukraine chose jokes and cabaret as a way to fight the invader. As a way of dealing with fear, the Ukrainians chose a joke which resulted in a positive reception of their fight against the invader in the opinion of international observers.

To sum up, it should be stated that the wartime reality beyond the eastern border was reflected in the sense of security of the inhabitants of Poland, which was lower in small border towns. Poles fear the deterioration of their health more than war. They also see the issue of migration and refugees, considering these phenomena in the context of fear for their own lives. A large part of Polish citizens see the conflict in the east as a threat to the national economy, which translates into the state of family finances. Thus, in general terms, the war does not pose a threat in the context of a sense of security, but its impact on the country's economy, for example, it causes great anxiety. The group that declared the highest level of concern were the youngest respondents, while the lowest were seniors over 60 years of age. It turned out that the war intensifies the younger generation's fears about the safety of their children, which further postpones the decision to become parents. Young people strive for prosperity even accepting the loss of freedom. It seems that this is a more general European trend for the entire generation described, because they experienced a sense of constant threat in their lives, first related to the pandemic, and then to the war. In general, it can be said that Poles experience a moderate level of threat, or a decrease in the level of security to a moderate level related to the war in Ukraine. In addition, they emanate warm feelings towards their neighbors, supporting them in the fight for their territory.

Conclusion

In the face of warfare in the east, the issue of security or building a sense of security has become extremely important. New challenges have arisen in the context of the fight for peace and tranquility, social justice or civil rights, which has become something of a desire of citizens. The war in Ukraine led to a certain re-evaluation of a number of values, social solidarity and altruism. Some impulses, unheard of in times of peace, suppressed in everyday life by ordinary human egoism, were also noticed.

Certainly, war always brings death, destruction and the destruction of societies. Peace, therefore, will be real when individuals give up the desire of possession and switch to mere being, duration. The civilizational progress observed over the analyzed period built the freedom of individual actions, and on the other hand, made them dependent on each other. Therefore, a modern man is not entirely free, while the sense of security is a kind of balanced state of making desires real. Security, in a way, is the creator of peace understood as a fair division and use of resources possessed by states. Modern man wants such security, but not everyone can have the chance to experience such security.

The increase in international economic ties leads to civilizational development, enhancing the importance of the need for security and peace, while recognizing various socio-social factors, international partnership cooperation and harmonization of development of individual countries and regions. Seen through this prism, the community of values, norms and development priorities gives hope for the strengthening of the idea of global security, which will translate into a sense of security for the inhabitants in the near future.

References:

1. Ambrożek M., (2017). Między wolnością a bezpieczeństwem. Analiza problematyki praw i wolności w ustawodawstwie polskim na przykładzie ustawy antyterrorystycznej, *Refleksje*, 16, p. 14-26.
2. Buzan B., Little R., (2011). *Systemy międzynarodowe w historii świata*, PWN, Publishing House, Warsaw.
3. Chudoba M., (2021). Potęga i zagrożenia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście ekspansyjnej polityki Federacji Rosyjskiej, *Studia Bezpieczeństwa Narodowego*, 20, 48-62.
4. Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., (2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Academicon Publishing House, Lublin.
5. Fijałkowski Ł., (2012). „Emancypacja” człowieka, jako podstawa bezpieczeństwa światowego, *Kultura — Historia — Globalizacja*, 12, 57-65.
6. Gołębiowska A., Woźnica J., (2019). Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, *Zeszyty Naukowe SGSP*, 69/ (1), p. 126-136.
7. http://politicalcognition.psych.pan.pl/images/Raporty/Raport_Ukraina.pdf1.01.2023.
8. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_144_14.PDF1.01.2023.
9. <https://cyberpolicy.nask.pl/rola-mitu-i-stereotypu-w-kształtowaniu-rzeczywistości-społecznej/>1.11.2023.
10. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_123_22.PDF1.01.2023.
11. Jagusiak K., (2021). *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej, jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski*, dissertation, Warsaw.
12. Jagusiak K., (2023). *Wojna w Ukrainie – implikacje dla bezpieczeństwa Polski. Czy Polacy powinni się bać?*, <https://ine.org.pl/wojna-w-ukrainie-implikacje-dla-bezpieczenstwa-polski-czy-polacy-powinni-sie-bac/>1.01.2023.
13. Jancz J., (2016). Poczucie bezpieczeństwa Polaków w latach 2010-2015 w zmieniającym się środowisku bezpieczeństwa, *Teologia i Moralność*, 1(19)/11, p. 134-142.
14. Janczewski R., (2019) *Znaczenie cyberprzestrzeni w działaniach hybrydowych [in:] Zagrożenia hybrydowe*, Bellona, Warsaw.

15. Madej A, Świeżak P., (2023). Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego. Available at: https://www.bbn.gov.pl/tp/dok/03/35_KBN_DOKTRYNA_ROSJL.pdf 12.01.2023.

16. Malinowski M. J., (2018). Bezpieczeństwo we współczesnym świecie. Istota zjawiska i jego uwarunkowania (refleksje osobiste), Civitas Hominibus, 13, p. 7-14.

17. Rogoza M., Klusek D., Marchlewska M., (2022). Polki i Polacy w obliczu wojny w Ukrainie, Political Science Laboratory, Warsaw.

18. Sołkiewicz H., (2009). Wojna przyszłości, wojną niekontaktową, (wg aktualnych poglądów rosyjskich), Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, XLX/1(176), p. 71-110.

19. Teska J., (2010). Bezpieczeństwo militarne państwa a bezpieczeństwo ekonomiczne, in: A. Zaremba, B. Zapała (edit.), Wymiary bezpieczeństwa na progu XXI wieku. Między teorią a polityką, Toruń.

20. Tocicka J. W.,(2019). Metodyka typowania i szacowania ryzyka zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni Działania profilaktyczne, edit. T. Kośmider, L. Kołtun, Warsaw.

21. Zięba-Załucka H., (2014). Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa, Studia Iuridica Lublinensia, 22, p. 412-426.

ВІЙСНИЙ СТАН ЯК ФАКТОР ОБУМОВЛЕННЯ ПОЧУТТЯ БЕЗПЕКИ

M. Grzesik – Kulesza

*Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno – Ekonomiczna w Jarosławiu
malgorzata.grzesik-kulesza@pwste.edu.pl
ORCID: 0000-0002-9855-9181*

S. Solarzka

*Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu
sylwia.solarzka@pwste.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7005-984X*

Кожна війна має політичну мету і, крім того, є збройним зіткненням держав і міжнародних коаліцій, несучи при цьому руйнування суспільств. Метою проведеного аналізу є показати війну як суттєвий чинник порушень безпеки не лише в міжнародному, а, насамперед, у локальному контексті, у зв'язку із російською агресією проти України та пов'язаними з цим подіями в Польщі. Розглянуті питання безпеки. На основі досліджень опублікованих СВOS та іншими дослідницькими підрозділами проаналізовано почуття безпеки польських жінок і чоловіків, з особливою увагою до мешканців прикордоння. Виявилось, що найбільше війни боїться молодь, ті, хто вихований у світі динамічного цивілізаційного прогресу, хто цінує мир більше за свободу. Загалом поляки побоюються економічної війни, яка сприятиме виникненню деструктивних економічних явищ. Загострення війни в Україні істотно вплинуло на відчуття безпеки населення Польщі, зокрема, в контексті активних низових соціальних ініціатив.

Ключові слова: безпека, відчуття безпеки, війна, загроза безпеці, конфлікт між Росією та Україною.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2022

Прийнята до друку 20.07.2022

**РОЗДУМИ ПРО БЕЗСИЛЛЯ НАУКИ ПЕРЕД ВІЙНОЮ
ТА ЇЇ ЗЛОЧИНАМИ**

Лапан Т. Д.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
tetyana.lapan@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>*

Химович О. С.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
oksana.khymovych@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>*

Дослідження питань безпеки, ризиків, насилля, геноциду, терору, нових викликів, пов'язаних з війною, – це комплекс проблем, який, очевидно, не є новим у соціальних (соціо-гуманітарних) науках. Вони аналізувалися, аналізуються і, як показує наш український досвід, будуть аналізуватися у подальшому все частіше, зокрема, і сучасною соціологією. Науково опрацьованого матеріалу щодо питань війни є достатньо велика кількість, але постає запитання, на яке так важко знайти хоча б якийсь раціональне пояснення: чому усі ці томи написаних наукових розвідок, на жаль, не прислужилися і не виконали превентивної функції – уникнення війни з усіма її наслідками? Безперечно, війни супроводжують людство впродовж усього історичного розвитку. Як з'ясується сьогодні, війни не лише не втрачають своєї актуальності, а набирають нових форм «людської» жорстокості.

Ми рефлексуємо як українські / львівські соціологи щодо подій війни в Україні. Очевидно, перша наша реакція шокості від подій російсько-української війни приводить до цілком слушної думки про нові, «вишукані» форми людської жорстокості (патологічної жорстокості) і насилля, «удосконалені» форми нелюдської поведінки і терору, які пов'язані з російською окупацією українських міст (про воєнні злочини, які були вчинені, про які ми дізналися зараз - Буча, Ірпінь, Гостомель) і про які ще дізнаємося згодом, після перемоги і повного звільнення території України. Складно досягнути, зрозуміти та пояснити, чому й далі війна набуває все більш «витончено нелюдських» форм, чому здійснюються вбивства з такою насолодою? Звідкіля береться це агресивне бажання насилля? Це вкрай складне запитання, яке поки що не отримало належної відповіді серед науковців. Пригадується концепція банальності зла Ганни Арендт; ця та інші канонічні праці потребують свого осучаснення.

Детально відомо як починаються, розгортаються та завершуються війни. І жодного прогресу в їх запобіганні, жодного поступу у дотриманні правил ведення війни; повне безсилля наук щодо превентивних стримувань початку війн. Все пояснюється постфактум. І так і не вдається, на сьогодні, запобігти злочинам проти людства. Багато різноманітної літератури присвячено питанням породження насилля, тероризму й агресії, - питанню, які сили спонукають людей виконувати злочинні накази і не бачити за собою жодної вини. Приходить усвідомлення того, що тут наука безсила, що усе це «тавро антисоціальності», ворожості неможливо подолати. Однак з'являється і думка про те, чи все було зроблено для того, щоб це «варварство» вчасно зупинити.

Проаналізувавши сучасні соціологічні дослідження в контексті питань, пов'язаних з російсько-українською війною, можна наразі частково, а не системно і комплексно проблематизувати питання війни. Більшість досліджень, проведених за час всієї широкомасштабної війни, розкривають лише певні аспекти проблеми. Відтак, найактуальнішими темами в час війни є питання ставлення до Збройних сил України, оцінка / підтримка діяльності президента та влади, готовність захищати державу, ступінь адаптованості українців до умов війни, мовне та релігійні питання тощо. .

З одного боку, надзвичайну важливість усіх проведених соціологічних досліджень не можна заперечити. Але, з іншого, - варто усвідомити, що, на жаль, такі часткові чи різноаспектні соціологічні дослідження не можуть стати єдиною основою для більш комплексного і системного розуміння сучасної війни як широкомасштабного явища. Крім цього, вони і в подальшому не нададуть змоги концептуалізувати проблематику війни (вийти на розпрацювання нового теоретико-методологічного рівня розуміння війни), бо не створюють можливості більш глибокого дослідження особливостей війни, її специфіки, багатовекторності, багаторівневості і багатовимірності. І тут ми лише на початку у дослідженні цієї проблематики.

Сьогодні, як ніколи раніше, питання війни стало ключовим для аналізу соціологів, політологів, істориків, економістів, психологів, міжнародників у нашій країні та поза її межами. Усі позиціонують війну як найвагомішу проблему у полі своїх дослідницьких інтересів. Отже, постає питання: що саме, яку проблематику соціолог має аналізувати у війні, що саме у війні є предметом і об'єктом аналізу сучасної соціології? Ми б хотіли внести низку важливих, на наш погляд, зауважень, розподілу дослідження мілітарної проблематики у соціології війни і миру та соціології армії/війська. Для чіткішого розуміння варто одразу розподілити і визначити, з одного боку, цивільні питання у війні і, з другого, - питання виключно військової компетенції. Крім того, соціологія війни і соціологія армії мали б отримати, окрім чисто мілітарного контексту, і соціальний аспект досліджень, де б кадрові військові були залучені до рефлексій щодо процесів соціальних трансформацій у суспільстві, а цивільні особи також отримали можливість здійснювати мілітарну аналітику; де б відбувався постійний обмін думками щодо ролі військових інституцій у суспільстві і розвитку громадянського суспільства. Запропоновані напрямки можуть бути лише орієнтиром для подальшої дослідницької практики й аналітики.

де б відбувався постійний обмін думками щодо ролі військових інституцій у суспільстві і розвитку громадянського суспільства. Запропоновані напрямки можуть бути лише орієнтиром для подальшої дослідницької практики й аналітики.

Основна проблематика досліджень, проведених в Україні з початком широкомасштабної війни:

1. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка рівня довіри до збройних сил, підтримка дій президента). 26-27.02.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

2. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка ситуації, оцінка потужності сил української армії, готовність громадян до захисту, зовнішньополітичні орієнтири). 1.03. 2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

3. Оцінка провини народів Росії та Білорусі. 1.03. 2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”

4. Перша хвиля дослідження громадської думки під час війни. (ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій)

3-4. 03.2022 р. Info Sapiens;

5. Оцінка міжнародної підтримки України. 8-9.03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

6. Оцінка ситуації в Україні (народний спротив, ставлення до російської церкви, стосунки з росіянами). 8-9.03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

7. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (оцінка ситуації, оцінка намірів Росії та реакції українців, підтримка вступу в НАТО). 12-13.03.2022 р.

Соціологічна група “Рейтинг”;

8. Перша хвиля дослідження громадської думки під час війни (ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій)

14-15.03.2022 р. Info Sapiens;

9. П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, загроза кризових ситуацій, ставлення до країн, переговори з Росією, військові союзи)

18.03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

10. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (відбудова України після війни, економічне становище населення, адаптація до життя під час війни, кризові ситуації під час війни, плани на “життя після війни”, комунікація під час війни) 19 .03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

11. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (мовна самоідентифікація, використання мов у побуті, статус української та російської мов). 19.03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

12. Моніторинг “Дослідження доступності української книги за кордоном”.

23 .03.2022 р. Info Sapiens;

13. Всеукраїнське опитування “Омнібус” (чи планують українці повертатися по закінченню війни, релігійні питання, економічне становище, політичні уподобання). 24-28.03.2022 р. Info Sapiens;

14. Третя хвиля дослідження громадської думки під час війни (ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій)

28-29.03.2022 р. Info Sapiens

15.Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, зовнішньополітичні симпатії). 30-31.03.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”

16.Українські біженці настрої та оцінки (соціальний портрет біженця, мовне питання, отримання допомоги, оцінка дій української та російських влад, оцінка зовнішньополітичної допомоги, шанси на перемогу).15.03–1.04.2022 р.Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова;

17.Місяць незламності (індекс самопочуття українців в умовах війни, переїзд і життєві зміни, способи підбатьорення та супергерої війни, родичі з росії: їх позиція у війні та обмеження в спілкуванні, меми для настрою). Березень 2022 р. Factum Group Ukraine;

18. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (загальні настрої, національна ідентичність, народний супротив, економічне становище населення, функціонування міст, підтримка громадських ініціатив, питання церкви). 6.04.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

19. Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (адаптація до стресових станів, рівень життєстійкості, рівень психологічного виснаження). 6.04.2022 р.Соціологічна група “Рейтинг”;

20.Українці та війна (масштаби міграції, спілкування з друзями та родичами з рф, джерела мотивації українців, віра в перемогу України, українці звертаються до українців)

9-11.04.2022 р. Інститут соціології Академії наук України, українська дослідницька панель “Власна думка” компанії Research.ua;

21.Омнібус (дослідження ставлення один до одного українців та росіян: можливість написати простим росіянам/українцям, то що б написали, вина росіян у вторгненні в Україну, співчуття до громадян, підтримка/не підтримка вторгнення на територію України, чи несуть відповідальність прості громадяни за за військову операцію в Україні). 10-18.04.2022р. Info Sapiens;

22. Дев’яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни, оцінки міжнародного партнерства (зміна місця проживання, повернення додому, наявність/відсутність роботи, оцінка ініціативи “Сади перемоги”, питання щодо наявності земельної ділянки та ініціативи посадки “горОду”, святкування Великодня, міжнародна допомога, ставлення до

міжнародних лідерів). 26.04.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”;

23. Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни (сприйняття свята 9 травня, історична пам’ять про Другу світову, ставлення до захисників України, ставлення до історичних постатей, демонтаж символів тоталітаризму, ставлення до національностей, мовне питання). 27.04.2022 р. Соціологічна група “Рейтинг”.

Використані джерела та література:

1. Сайт Соціологічної групи “Рейтинг”. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>
2. Сайт компанії Info Sapiens/ URL: <https://sapiens.com.ua/>
3. Сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>
4. Сайт компанії Factum Group Ukraine. URL: <https://factum-ua.com/>
5. Сайт Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/ukrainci-ta-vijna>

Соціологія освіти

УДК [303:[005.336.6:17.022.1]:378.4/.6]

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.08>

ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. О. Козаченко

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,

olha.kozachenko@lnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0009-0001-4745-5374>

Розглянуто процес формування бренду закладів вищої освіти в сучасному суспільстві в контексті можливостей застосування соціологічних знань у цьому процесі. Автор виділяє етапи створення бренду і виокремлює роль соціологічних досліджень на кожному з цих етапів. Брендінг створює можливості для опанування нових ринків та підвищення лояльності абітурієнтів та інших стейхолдерів. Наголошується, що брендінг закладів вищої освіти повинен враховувати як зовнішню, так і внутрішню цільову аудиторію. У випадку формування зовнішнього бренду важливо презентувати власні переваги, особливості та причини довіряти саме цьому бренду для потенційних абітурієнтів, їх батьків, роботодавців, донорів, органів влади та інших партнерів. Натомість у випадку з внутрішнім брендом варто презентувати власні переваги, особливості та причини довіряти для власних студентів, науково-педагогічних працівників та інших працівників закладів вищої освіти. Загалом можна виділити декілька етапів формування бренду, а саме: аналіз та аудит наявного бренду, формування/вдосконалення стратегії та «ядра» бренду, тестування створеної/оновленої стратегії, зовнішня та внутрішня комунікація, а також оцінка ефективності брендінгу. Наголошується, що у багатьох закладах вищої освіти функціонують центри моніторингу/оцінювання якості освіти, соціологічні центри/лабораторії тощо. Саме вони можуть бути суб'єктами, що залучені до процесів формування як внутрішнього, так і зовнішнього бренду. Загалом методів оцінки формування та просування бренду може бути багато, адже в арсеналі соціології є як кількісні, так і якісні методи дослідження, а їхнє поєднання може забезпечити більш надійний та валідний результат. Соціологічними інструментами для вимірювання зовнішнього та внутрішнього бренду можуть бути як опитувальні, так і неопитувальні методи.

Ключові слова: бренд, заклад вищої освіти (ЗВО), соціологічні дослідження.

Заклади вищої освіти не можуть функціонувати окремо від інформаційного простору, в якому вони перебувають. В контексті посилення освітнього конкурентного середовища важливу роль відіграє бренд, який створює заклад вищої освіти в комунікаційному просторі загалом. В сучасному суспільстві конструювання образу ЗВО тісно пов'язане з формуванням його PR-стратегії загалом та розробкою і впровадженням його бренду зокрема. В умовах конкуренції та зменшення державного замовлення закладам вищої освіти необхідно усе більше звертатися до методів PR-менеджменту, соціології, маркетингу та HR-менеджменту. Для сучасного абітурієнта все більше значення набувають не лише диплом та якість знання, які забезпечує ЗВО, але й позиціонування та імідж цього закладу серед широкої аудиторії та його престижність. Тобто закладам вищої освіти важливо використовувати брендинг як процес, що допоможе вирізнити та диференціювати його для власної цільової аудиторії. Варто зазначити, що бренд ЗВО може виступати певним символічним капіталом, який може розглядатися абітурієнтами/студентами як певний фактор подальшого працевлаштування чи розвитку кар'єри, а науково-педагогічними працівниками як певний фактор формування соціального статусу.

Розгляд запропонованої тематики має міждисциплінарний характер, адже вивченням формування бренду цікавляться психологи, соціологи, педагоги, маркетологи та менеджери. Наприклад, науковці розглядають тематику бренду ЗВО в соціальних Інтернет-мережах в контексті засобів просування бренду, PR-стратегій та профорієнтаційної роботи [3]. Також можна розглядати як імідж ЗВО допомагає споживачам орієнтуватися на ринку освітніх послуг, адже саме він робить вибір споживача освітніх послуг більш безпечним, надійним, зручним, легким, комфортним та оперативним [4]. Роль бренду можна розглядати не лише загалом, але й конкретизувати до особливостей певного суб'єкту освітнього процесу, наприклад, науково-педагогічного працівника [2].

Отже, розглянемо поняття бренду та процесу його формування. О. Вілкова подає таке визначення: «брендинг - це прийоми створення особливого враження, які роблять свій внесок в загальний імідж і у ставлення цільового сегмента ринку до бренду». Соціологиня зазначає, що сучасні тренди брендування та управління брендами можуть бути означені як соціально обумовлені та орієнтовані, оскільки створити бренд, успішно його просувати та сформувати лояльну аудиторію не видається можливим без врахування суспільних цінностей, стереотипів, типу споживацької культури, запитів різних соціально-демографічних груп на певні символи та ідентичності, що можуть міститись в бренді. Тож однозначного трактування «бренду» в сучасній соціології ще не вироблено, однак авторка виокремлює декілька соціальних функцій притаманних бренду:

Комунікативна функція. За допомогою бренду виробник намагається передати споживачеві не лише інформацію щодо якостей товару, але й закласти емоційно забарвлене повідомлення, що матиме цінність для певної групи споживачів.

Окрім того, реципієнт на основі власного світобачення, цінностей, досвіду може інтерпретувати повідомлення і таким чином збагатити його вже власним розумінням, що дозволяє говорити про комунікацію з брендом як двобічний процес;

Символічна функція. Бренд несе в собі символічну компоненту, дозволяючи позиціонувати себе, ідентифікувати себе із референтною групою, означати «інших», як «своїх» та «чужих» або підкреслювати свою унікальну індивідуальність;

Ціннісно-орієнтуюча/ціннісно-формуюча функція. Практики брендингу з одного боку, дають відповідь на запит суспільства, а з іншого – формують світогляд та ціннісні орієнтації покоління цифрового, мережевого світу [1].

Розглянемо детальніше як можна використати концепцію бренду в контексті просування ЗВО. Бренд закладу вищої освіти – це певні стійкі уявлення, емоції та асоціації, що виникають в людей, коли вони чують назву ЗВО, бачать його візуальну атрибутику чи іншим чином контактують з ЗВО. Бренд ЗВО – це певні унікальні риси та набір цінностей, що призначені для задоволення психологічних, економічних, соціальних та інших потреб осіб, що певним чином є споживачами цього бренду. Такі уявлення про бренд можуть формуватися як за допомогою безпосереднього контакту, так і через інші джерела інформації.

Бренд може бути внутрішній та зовнішній, тобто «який люди споживають» і «на який люди працюють». У першому випадку важлива ціннісна пропозиція, що орієнтована на зовнішню аудиторію, а в другому – ціннісна пропозиція бренду-роботодавця. На стику цих категорій формується сутність бренду як певної сукупності цілей, цінностей, індивідуальності бренду та його корпоративної культури. Саме поєднання внутрішнього та зовнішнього бренду забезпечує його цілісність. У випадку зовнішнього бренду важливо презентувати власні переваги, особливості та причини довіряти саме цьому бренду для потенційних абітурієнтів, їх батьків, роботодавців, партнерів та інших стейкхолдерів. Натомість у випадку з внутрішнім брендом варто презентувати власні переваги, особливості та причини довіряти для власних студентів та працівників. Закладам вищої освіти важливо залучати не лише широке коло абітурієнтів, але й професійних викладачів, які формують якість освіти в певному ЗВО. Тобто усі суб'єкти формування бренду настільки пов'язані, що варто враховувати кожен з них зокрема та їхні взаємозв'язки. Наприклад, автори одного з досліджень вважають, що процеси побудови та реалізації стратегії брендингу можуть викликати внутрішньо системний супротив викладачів та адміністративного персоналу університету. Наприклад, університет може бути занадто складним утворенням, щоб бути «інкапсульованим» одним брендом [5].

З першого погляду може здаватися, що внутрішній бренд не відіграє важливої ролі в контексті функціонування закладів вищої освіти та забезпечення його привабливості для абітурієнтів. Проте якщо розглядати викладачів та студентів, що навчаються як внутрішню аудиторію, то стає зрозумілим, що якщо внутрішній

бренд не відповідає зовнішньому, то планована PR-кампанія не зможе забезпечити необхідних результатів. Тобто якщо відгуки студентів, випускників та працівників ЗВО відрізняються від іміджу, що створюється через певні канали комунікації, то бренд позбавляється власної цілісності. В сучасному комунікаційному просторі, особливо з поширенням соціальних мереж, внутрішній бренд набуває більшої публічності, адже існує безліч сайтів та сторінок в соціальних мережах, де студенти презентують своє студентське життя та діляться відгуками про навчання в закладах вищої освіти. Таким чином, процес побудови бренду може мати як цілеспрямований, так і стихійний характер.

Розглянемо основні етапи формування бренду та аплікуємо ці підходи до формування бренду закладів вищої освіти в сучасному суспільстві в контексті використання соціологічного знання. На наш погляд, важливу роль в цих процесах може належати соціологам чи особам з соціологічною освітою, адже фактично на усіх етапах формування бренду ми можемо використовувати як офф-лайн, так і он-лайн дослідження. З одного боку, важливу роль відіграють навички планування, проведення та аналізу досліджень, а іншого боку для формування бренду важливе критичне та креативне мислення, формування яких передбачається фактично у всіх освітніх програмах з соціології. Оскільки у багатьох закладах вищої освіти функціонують центри моніторингу/оцінювання якості освіти, а також соціологічні центри чи лабораторії, то саме вони можуть бути суб'єктами, що залучені до процесів формування як внутрішнього, так і зовнішнього бренду.

Перший етап формування бренду можна визначити як *аналіз та аудит*. На цьому етапі важливе розуміння поточного стану функціонування бренду та ефективних каналів комунікації певного закладу вищої освіти. Цей етап може передбачати:

- проведення соціологічних досліджень (як кількісних, так і якісних);
- проведення SWOT-аналізу (визначення сильних і слабких сторін ЗВО, його можливостей та загроз);
- аналіз бренду конкурентів.

Цей етап пов'язаний з процесом визначенням та аналізом цільової аудиторії, яку можна поділити на зовнішню та внутрішню. Зокрема, соціологи за допомогою кількісних та якісних досліджень можуть визначити її характеристики (наприклад, вік, стать, місцезнаходження, зацікавлення, вподобання, джерел отримання інформації тощо). Найбільш актуальними для закладів вищої освіти в контексті вступної кампанії може бути визначення зазначених характеристик потенційних абітурієнтів. Зокрема, можна провести дослідження як старшокласників, так і першокурсників. Окрім того, цільовою аудиторією для формування бренду ЗВО можуть бути студенти, викладачі, адміністративні працівники, батьки абітурієнтів та студентів, роботодавці, грантодавці, органи місцевої влади тощо. Під час процесу аналізу конкурентів можна використати як опитувальні методи, так і візуальні методи, наприклад, контент-, дискурс- та семіотичний аналіз. Наприклад,

можна вивчати сайти, сторінки в соціальних мережах, відгуки в Інтернет-мережі тощо. Таким чином, соціологи можуть забезпечити не лише кількісні показники аналізу аудиторії та бренду конкурентів, але й розуміння символічного та ціннісного значення формування бренду. На даному етапі соціологи можуть допомогти проаналізувати як сприйняття уже наявного бренду (який формується як цілеспрямовано, так і стихійно), так можливості формування/вдосконалення майбутнього бренду.

Наступним етапом формування бренду є *розробка стратегії бренду та визначення його «ядра»*, що пов'язаний з формуванням його культури, а саме, місії, цінностей та цілей, унікальних пропозицій від бренду. Це «ядро бренду» має бути узгодженим щодо зовнішньої та внутрішньої аудиторії. На цьому етапі також дуже важливим фактором може виступати соціологічне знання, адже соціологи володіють як широкою теоретичною рамкою знання щодо сучасних суспільних тенденцій, так і практичними навиками аналізу даних, які можна перевести в показники для кращого розуміння контексту формування стратегії бренду. Варто зазначити, що фактично усі заклади вищої освіти мають свідомо чи несвідомо сформовані певні «ядра бренду», проте процес його формування можна зобразити як безперервний процес у вигляді кола, а тому особи, що працюють в цьому напрямку повинні переглядати усталені положення та удосконалювати процес брендингу, щоб бути в тренді ринку надання освітніх послуг.

Після розробки стратегії бренду варто пройти *етап тестування*, адже впровадження масштабної кампанії потребує її апробації. Оскільки будь які процеси комунікації є двостороннім процесом, то важливо розуміти не лише специфіку «кодування» бренду, але й особливості інтерпретації закладених «повідомлень» аудиторією. Знову ж таки, на цьому етапі будуть доцільними методи фокус-групової дискусії, глибинні та експертні інтерв'ю, кількісні опитування та навіть експеримент. Під час тестування просування стратегії бренду в медіа-просторі, в тому числі в мережі Інтернет, можна застосовувати як можливі методи аналізу аудиторії, що уже передбачені певними сервісами, так і різні методи візуальних досліджень. Тестувати можна не лише зміст повідомлень та їхнє сприйняття, але й ефективність різних каналів комунікації. Наприклад, в сучасному суспільстві такими каналами можуть бути медіа, SMM, різні події, партнерство, PR-розсилки тощо.

Наступним етапом формування бренду можна вважати *етап зовнішньої та внутрішньої комунікації*, під час якого також важливо виділити певні канали комунікації та способи просування. Оскільки цей етап передбачає проведення безпосередньої діяльності, то на даному етапі, соціологи можуть використовувати свої менеджерські навички, які вони отримують під час проведення та організації соціологічних досліджень.

Розглянемо важливий етап формування бренду, а саме *оцінку його ефективності*. Зрозуміло, що оцінювання здійснюється відповідно до цілей та

брендингу. Проте, на наш погляд, менеджери, що займаються формуванням та оцінюванням бренду саме з погляду внутрішньої аудиторії можуть використати такий простий показник як індекс лояльності eNPS (Employee Net Promoter Score). Це показник, який ми можемо отримати під час опитування, враховуючи відповідь на питання «З якою ймовірністю від 0 до 10 Ви порекомендуєте свою компанії другу, що знаходиться в пошуку роботи?». Якщо це питання трансформувати до випадку ЗВО, то воно може звучати наступним чином: «З якою ймовірністю від 0 до 10 Ви порекомендуєте ЗВО, в кому навчаєтеся/працюєте, друзів, що знаходиться в пошуку роботи?». Респонденти, що дають відповіді діляться на «промоутерів», «нейтралів» та «критиків». Відповідями «критиків» вважаються відповіді від 0 до 6 балів, «нейтралів» - 7-8 балів, а «промоутерів» - 9-10 балів. eNPS вираховується як різниця між відсотком промоутерів та критиків (відсоток нейтралів не враховуються). Методом простого опитування ми можемо оцінити якість формування внутрішнього бренду та визначити наскільки ефективно діють комунікаційні процеси в певному ЗВО. Респондентами для такого опитування можуть бути як студенти, так і працівники закладу вищої освіти.

Стосовно оцінки процесу брендингу загалом, то можна використовувати соціологічні дослідження першокурсників, адже брендинг ЗВО міг бути фактором їхнього вступу в певний заклад вищої освіти (а отже одна з цілей формування бренду була досягнута). Окрім того, можна оцінювати певні канали комунікації, які використовувалися певним ЗВО. Наприклад, соціологи можуть застосовувати аналіз публікацій в медіа загалом, SMM-аналітику, аналіз тональності публікацій тощо. В цьому випадку корисними будуть неопитувальні методи, а саме: контент-аналіз, дискурс-аналіз, семіотичний аналіз тощо.

Під час оцінки ефективності формування бренду варто враховувати усі цільові аудиторії, які були передбачені в стратегічному плані, адже для кожної з них можуть бути різні результати, відповідно методи оцінки теж варто вибрати відповідні.

Підсумовуючи розглянутий матеріал, можемо зазначити, що брендинг як процес може бути як цілеспрямований, так і стихійний. Відповідно, щоб діяльність ЗВО була більш успішна, менеджерам закладів вищої освіти варто застосовувати інструменти формування бренду. При цьому можна виокремити декілька етапів: аналіз та аудит наявного бренду, формування/вдосконалення стратегії та «ядра» бренду, тестування створеної/оновленої стратегії, зовнішня та внутрішня комунікація, а також оцінка ефективності брендингу. На кожному з цих етапів соціологічні знання та навички можуть відігравати важливу роль. Соціологічних методів, що застосовуються для формування, просування та оцінки бренду може бути багато, адже в арсеналі соціології є як кількісні, так і якісні методи дослідження, а їхнє поєднання може забезпечити більш надійний та валідний результат. Соціологічними інструментами для вимірювання зовнішнього та внутрішнього бренду можуть бути як опитувальні, так і неопитувальні методи.

Зокрема, можемо використовувати кількісні опитування, глибинні індивідуальні чи групові інтерв'ю, експертні опитування, контент-аналіз, дискурс-аналіз, семіотичний аналіз тощо.

Використані джерела та література:

1.Вілкова О. Бренд як соціологічна категорія та брендинг як соціально обумовлена діяльність // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2019. №4 (43) Соціологічні науки. Режим доступу: <http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/894/766>

2.Юник І. Бренд науково-педагогічного працівника ЗВО як тренд сучасності // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2019. Вип. 53. С. 75-87.

3.Kalpana Chauhan, Anandan Pillai (2013). Role of content strategy in social media brand communities: a case of higher education institutes in India. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 22, Issue 1, 40-51

4.Rubtcova M. Branding in the System of Higher Education // M. Rubtcova, O. Pavenkov / The IIER - 628th International Conference on Advances in Business Management and Information Technology CHENNAI, Tamil Nadu, India 23rd-24th April 2019. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3375669>

5.Wæraas A. Defining Essence of a University: Lessons from Higher Education Branding // A. Wæraas, M. Solbakk / (2009). Higher Education, 57, pp. 449-462, 2009. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2384881>

References:

1.Vilkova O. Brand as a sociological category and branding as a socially conditioned activity // Actual problems of sociology, psychology, pedagogy. 2019. № 4 (43) Sociological Sciences. Available at: [Http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/894/766](http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/894/766) [in Ukrainian]

2.Yunyk I. The brand of a scientific and pedagogical employee of higher education institutions as a modern trend // Tools of educational and research work. 2019, vol. 53 P. 75-87 [in Ukrainian]

3.Kalpana Chauhan, Anandan Pillai (2013). Role of content strategy in social media brand communities: a case of higher education institutes in India. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 22, Issue 1, 40-51.

4.Rubtcova M. Branding in the System of Higher Education // M. Rubtcova, O. Pavenkov / (April 24, 2019) The IIER - 628th International Conference on Advances in Business Management and Information Technology (ICABMIT). CHENNAI, Tamil Nadu, India 23rd-24th April 2019 . Available at: <https://ssrn.com/abstract=3375669>

5.Wæraas A. Defining Essence of a University: Lessons from Higher Education Branding // A. Wæraas, M. Solbakk / (2009). Higher Education, 57, pp. 449-462, 2009. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2384881>

BRAND FORMATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THE ROLE OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Kozachenko O.

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000,
olha.kozachenko@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0009-0001-4745-5374>*

The article examines the process of brand formation of higher education institutions in modern society in the context of the possibilities of applying sociological knowledge in this process. The author singles out the stages of brand creation and describes the role of sociological research at each of these stages. Branding creates opportunities for opening new markets and increasing the loyalty of applicants and other stakeholders. It is emphasized that branding of higher education institutions need to consider both external and internal target audience. As a result of the formation of an external brand, it is necessary to present one's own advantages, features and reasons to trust this particular brand for applicants, their parents, employers, donors, authorities and other partners. Instead, in cases with an internal brand, it is worth presenting your own advantages, features and reasons to trust for your own students, research and teaching staff and other employees of higher education institutions. In general, some stages of brand formation can be distinguished, namely: analysis and audit of the existing brand, formation/improvement of the strategy and «core» of the brand, testing of the created/updated strategy, external and internal communication, as well as evaluation of branding effectiveness.

The article emphasizes that in many institutions of higher education there are centers for monitoring/evaluation of the quality of education, sociological centers/laboratories, etc. They can be the subjects involved in the processes of formation of both internal and external brands. In general, there can be many methods of evaluating the formation and promotion of a brand, because sociology has quantitative and qualitative research methods in its arsenal, and their combination can provide a more reliable and valid result. Sociologist can research external and internal brand using survey and non-survey methods. We can use quantitative surveys, in-depth individual or group interviews, content analysis, discourse analysis, semiotic analysis, etc.

Key words: brand, institution of higher education, sociological research

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2022

Прийнята до друку 11.10.2022

УДК [316.334:316.614.5:304.3-024.87](477)»20»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.09>

**ДИСТАНЦІЙНІСТЬ В УМОВАХ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ ТА ВТОРИННОЇ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ**

Калиняк О. Т.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,*

oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1174-9132

Продемонстровано специфіку інституціонального розуміння дистанційності як особливого життєвого укладу сучасного, зокрема, українського, суспільства. Увагу зосереджено на двох етапах інституціоналізації дистанційності – первинному та вторинному, котрі відповідно зумовлені двома серйозними викликами сучасності, зокрема, пандемією коронавірусу та повномасштабною війною росії проти України. У контексті вивчення первинної інституціоналізації дистанційності, що пов'язана насамперед з початками пандеміологічного періоду, розглянуто основні компоненти цього процесу, серед яких габітуалізація та типізація взаємної діяльності, рольова система та система соціального контролю, організаційне оформлення, легітимація та легалізація. Наявність вказаних компонентів дало підстави зробити висновок про те, що дистанційність можна вважати новим соціальним інститутом сучасного суспільства. Сформований на первинному рівні соціальний інститут дистанційності означено як соціальний інститут з низьким ступенем інституціоналізації, яку відповідно іменовано як часткову («стихийну» або «стрімку»). Вторинну інституціоналізацію дистанційності, що пов'язана з продовженням та урізноманітненням форм карантину, а також з необхідністю адаптувати українське суспільство до умов воєнного стану, досліджено як трансформацію соціального інституту від безальтернативної необхідності до формування нових можливостей. Оновлений на вторинному рівні соціальний інститут дистанційності інтерпретовано як соціальний інститут з середнім ступенем інституціоналізації, яку також означено як часткову («виважену» або «гнучку»).

Ключові слова: інституціоналізація, рівні інституціоналізації, первинна інституціоналізація, вторинна інституціоналізація, соціальний інститут, дистанційність.

© Калиняк О. Т., 2022

Сучасне українське суспільство впродовж чималого часового періоду тлумачиться як суспільство, що перебуває в стані постійних трансформацій. Ці трансформації можна окреслити такими характеристиками, як всеохопність (стосуються всіх сфер суспільного життя – політики, економіки, релігії, освіти, культури тощо), постійність у часовому вимірі (не відпускають українські реалії впродовж всієї новітньої історії України), динамічність хвилеподібного формату (гострота посилюється або спадає в залежності від тих чи інших суспільно важливих чинників). Одним із трендів сучасних суспільних трансформацій як в українських умовах, так і в глобальному світовому масштабі є налагодження дистанційного способу життя, котре стає все актуальнішим для чималої частини сучасного соціуму.

Очевидно, що дистанційний життєвий уклад тією чи іншою мірою запроваджувався в сучасному суспільстві віддавна, однак незаперечним є те, що значного рівня актуалізації він набув внаслідок пандемії коронавірусу. У цілому світі дистанційність в умовах мінімізації наслідків пандемії стала не опцією, як раніше, а необхідністю. «Дистанційний спосіб життєдіяльності» став затребуваним практично у всіх суспільних сферах – бізнесі, освіті, політиці, туризмі, розважальній індустрії тощо. Численні поняття, спільнокореневі із терміном «дистанційність» або синонімічні до нього («віддаленість», «віртуальність», «онлайн/офлайн» тощо) у статусі неологізмів стали повноправними означеннями сучасної комунікації. Такі поняття, як «віддалена робота», «робота на відстані», «онлайн навчання», «онлайн вечірка», «віртуальне екскурсія» тощо стали звичними для лексики сучасної людини. Значний суспільний резонанс навколо всього, що стосується дистанційності, а також актуальність і неординарність потреб, які його викликали, дають підстави припустити, що відбуваються процеси інституціоналізації у площині дистанційного укладу життя сучасного суспільства. Адже такий суспільний уклад потребує механізму управління та самоорганізації, роль котрого повинен виконати відповідний соціальний інститут. У таких умовах можемо вести мову про дистанційність як новий соціальний інститут сучасного суспільства, що, з одного боку, пройшов основні етапи інституціоналізаційних процесів, а з іншого, продовжує інституціоналізаційні трансформації з огляду на нові обставини та виклики, серед яких в українському контексті найбільш значним, безумовно, є повномасштабна війна росії проти України.

Теоретичне осмислення інституціоналізації дозволяє виокремити два основні рівні цього процесу, кожен з яких має свій особливий перебіг. Перший рівень можемо назвати первинною інституціоналізацією, яка описує процес створення нового соціального інституту і закінчується моментом його легалізації. Другий рівень можна означити як вторинну інституціоналізацію, котра характеризує процес трансформації (розвитку чи занепаду) діючого соціального інституту з метою його вдосконалення чи реорганізації [6, с. 186]. Таким чином, дистанційність, з нашої точки зору, слід вивчати як сформований соціальний

інститут, первинна інституціоналізація котрого відбулася, а також як динамічний соціальний інститут, що перебуває у стані розвитку та трансформацій на вторинному інституціоналізаційному рівні. **Метою цієї розвідки** є інтерпретація дистанційності в інституціоналізаційному розумінні. Таке розуміння матиме два компоненти. Перший стосуватиметься вивчення особливостей перебігу первинної інституціоналізації дистанційного життєвого укладу, що пов'язаний з пандемією коронавірусу. Другий досліджуватиме специфіку вторинної інституціоналізації дистанційності, яка відбувається у сучасному українському суспільстві в умовах воєнного часу.

Аналіз публікацій. Поняття інституціоналізації належить до ключових соціологічних категорій. Відповідно, дискусії навколо нього розпочалися соціологами класичного періоду, зокрема М. Вебером. Частина дослідників, зокрема, С. Гантінгтон, І. Коупланд, А. Панебіанко, С. Петтерсон, Н. Ползбі, К. Строем та ін., трактують інституціоналізацію як процес становлення та кристалізації соціальних інститутів, для якого властиві і внутрішні (комплексність, узгодженість між компонентами тощо), і зовнішні (вміння пристосовуватися, диференціюватися і т. д.) ознаки. Частина авторів, серед яких П. Бергер, Т. Лукман, А. Селінгман, Л. Форбес та ін., описує інституціоналізацію через складові цього процесу, зокрема нормативну і рольову системи, легітимацію та легалізацію тощо.

У ділянці інституціональної соціології, котра присвячена особливостям вивчення інституціоналізації, тлумаченню соціальних інститутів, їх класифікації тощо, працюють Р. Бендікс, П. Блау, Дж. Ландберг, С. Ліпсет, Ч. Мілліз, Б. Мур та ін. Новий поштовх до вивчення інституціоналізації дали представники такого напрямку, як неоінституціоналізм, зокрема Р. Джефферсон, П. Ді Маджіо, Дж. Мейєр, Л. Лонглі, Д. Норт, В. Пауелл та ін. Вони підкреслюють динамічний характер інституціоналізації, відповідно до якого вона не закінчується моментом створення соціального інституту, а триває впродовж всього періоду його існування, тобто передбачає його постійну трансформацію. Різні аспекти інституціоналізації висвітлювали українські соціологи, зокрема, Є. Головаха, О. Іващенко, С. Катаєв, Н. Паніна, А. Ручка, О. Стегній, В. Танчер, Ю. Чернецький та ін. У контексті соціальних інститутів інституціоналізацію розглядають С. Войнович, С. Макеев, В. Матусевич та ін. Ця розвідка базується на неоінституціоналістичному тлумаченні інституціоналізації (відповідно, неоінституціоналізм можна означити як теоретико-методологічну основу цієї роботи), що особливо важливо для процесів розвитку дистанційності.

Виклад основного матеріалу. Якщо вести мову про первинну інституціоналізацію дистанційності в сучасному українському суспільстві, то вона відбулася в умовах поширення пандемії коронавірусу. Звичайно, що різні форми дистанційного способу життя існували раніше, однак масштаби, спровоковані пандемією, вимагають зовсім іншого тлумачення дистанційності, зокрема, в інституціональному розумінні. Беручи за основу теоретичні етапи

інституціоналізації, виділені П. Бергером і Т. Лукманом, а також авторські напрацювання етапів інституціоналізації у контексті молодіжних громадських організацій, у цій роботі пропонуємо прослідкувати специфіку первинної інституціоналізації дистанційності у сучасному соціумі, що, з нашої точки зору, підтверджує статус дистанційності як нового сучасного соціального інституту.

Дистанційний спосіб життя вже досить довгий час є актуальним у різних суспільних сферах, однак саме пандемія актуалізувала його в особливий спосіб. Раніше дистанційність розглядалася як опція, один із можливих варіантів навчання, праці чи розваг, додаткова можливість для певних соціальних груп. В обставинах поширення коронавірусу дистанційність набула статусу необхідності, обов'язковості і стосується всіх, незалежно від їхнього положення у суспільстві. Отже, *потреба* у дистанційному укладі життя набула гострої суспільної актуалізації та створила передумови для наступних інституціоналізаційних процесів.

П. Бергер і Т. Лукман стверджують, що власне інституціоналізація починається там, де здійснюється взаємна типізація габітуалізованих дій різними учасниками цих дій [1, с. 92]. У процесі типізації ті чи інші дії стають типовими в межах конкретного інституту. Вони утворюють певну систему “кодів”, яка є зрозумілою для членів саме цього інституту. Іншими словами, на початковій стадії інституціоналізації відбувається процес кодифікації взаємин [4, с. 102-103]. Чимало елементів дистанційного способу життя поступово було *габітуалізовано, типізовано та кодифіковано* у контексті взаємодії. Сучасні люди різних поколінь і різних сфер діяльності, зокрема в Україні, призвичаїлися до онлайн формату в навчанні, роботі чи сфері послуг. Попри інноваційність та неоднозначність, поступово онлайн став більше знайомим і зрозумілим, тобто габітуалізованим феноменом для сучасної людини. Більше того, функціонування онлайн стало типовим у різних соціальних спільнотах (навчальних, робочих, особистісних та ін.).

Зазначимо, що онлайн формат чи дистанційний життєвий уклад у процесі свого становлення набуває таких компонентів, як система соціального контролю, статусна і рольова системи, організаційне оформлення. Особливістю *рольової системи* в дистанційному форматі стало те, що носії різних соціальних ролей дистанційного життєвого формату взаємодіють за допомогою різних посередників, що, з одного боку, дає можливості, а з іншого створює труднощі. *Систему соціального контролю* у контексті запровадження дистанційності формують норми та санкції, що балансують між намаганням примусити людей виконувати діючі правила (негативні санкції – штрафи, моральний тиск тощо) і переконанням у корисності цих правил (позитивні санкції – доступність ресурсів, економія ресурсів тощо). Здебільшого формування нормативної системи полягає в тому, що спочатку виникають неформальні норми і правила, а також санкції, які їх контролюють, а далі ці неформальні правила можуть формалізуватися, залишатися неформальними або зникати взагалі [5, с. 45]. У такому випадку

механізм дотримання цих правил є досить прийнятним, адже людям простіше виконувати те, що вони самі випродукували на неформальному рівні. Особливістю формування нормативної системи дистанційного життєвого укладу в умовах пандемії стало те, що тут все відбувалося по-іншому – спочатку були сформовані формальні правила та санкції, а вже потім почали поширюватися неформальні, які частіше з ними конфронтували, ніж погоджувалися. Саме тому дистанційність як нормативний механізм, який був покликаний регулювати відносини в обставинах, пов'язаних з пандемією, мав чимало труднощів, невіршених ситуацій та потенційних конфліктів.

Усе це не заперечує первинної інституціоналізації, а швидше підкреслює динамічність інституційних процесів, які переходять на рівень вторинної інституціоналізації, про що мова буде йти далі. Щодо *організаційного оформлення*, то сфера дистанційності на етапі свого становлення була дуже розбалансованою, не мала чіткої і зрозумілої структури, що зокрема, пов'язано з розбалансованістю описаного вище нормативного забезпечення дистанційного життєвого формату.

Є. Головаха та Н. Паніна підкреслюють важливість для цього процесу формування ставлення масових суб'єктів до соціальних правил і організованих структур, що відбиває погодженість людей із цим інституціональним порядком [7, с. 6]. Тут йдеться про *легітимацію*, тобто, процес, який надає нормативного характеру практичним поняттям і тим самим пояснює та “виправдовує” інституціональний процес; окрім цього, легітимація впорядковує функціонування соціального інституту, дає підстави не допускати «інституційного хаосу».

Одним із критеріїв легітимації дистанційності можемо назвати визнання масовою свідомістю необхідності дотримуватися умов строгого карантину. Адже серед ключових вимушених обмежень, які запроваджувалися в рамках карантину, дистанційність в різних форматах займала важливі позиції. Відповідно до результатів низки проведених в Україні досліджень, бачимо, що громадська думка в основному підтримує запровадження карантину, зокрема у квітні 2020 року 59% опитаних українців задекларували готовність дотримуватися карантину стільки, скільки буде потрібно [14], у вересні того ж року українці зазначили, що переважно підтримують ті карантинні заходи, які були запроваджені урядом [12], у березні 2021 року підтримка карантину залишалася високою, адже 57% опитаних погоджувалися на запровадження жорсткого карантину (локдауну) [13], котрий передбачав найбільш жорсткі вимоги до дотримання дистанційного способу життя. Вказані дані дають підстави говорити про певний рівень легітимації дистанційності, зокрема, у контексті карантинних обмежень, в українському суспільстві.

Для більш повного розуміння легітимації дистанційності в сучасному українському суспільстві пропонуємо подивитися на цей процес з іншої точки зору. Якщо на загал умов карантину люди готові дотримуватися, то коли мова йде про окремі види дистанційності, тут підтримка є досить обмеженою.

В липні 2020 року близько 50% батьків висловилися проти дистанційного навчання в школі [9], у червні 2021 року кількість противників дистанційного навчання школярів навіть зросла до 65% [10]; у травні 2021 року 73% опитаних українців зазначили, що виступають проти роботи у дистанційному форматі [11]. Із цих даних можемо зробити висновок, що легітимаційні процеси дистанційності відбувалися дуже неоднозначно, а тому вести мову про цілковиту легітимацію дистанційного формату життєвого укладу не можна.

У будь-якому інституційному процесі на початку закладається офіційна версія, котра швидше чи пізніше доповнюється однією чи навіть кількома неофіційними (альтернативними або девіантними) версіями. У процесі первинної інституціоналізації може скластися ситуація, коли ту чи іншу неофіційну версію починає підтримувати більше, ніж припустимо, членів певного соціального інституту. Виникає потреба у механізмах захисту офіційної версії від будь-яких девіацій [1, с. 173-174]. Формування альтернативних або девіантних точок зору спрямовує рух процесу інституціоналізації у двох можливих напрямках. Перший – якщо механізми захисту виявляться недостатньо продуманими, загроза інституційному порядку може стати реальністю, а це тягне за собою безпорядок і навіть деінституціоналізацію. Другий – якщо механізми захисту спрацюють, ця ситуація може стати позитивним поштовхом для процесу теоретичної легітимації інституційного порядку, яка здійснюється на вищому рівні, що враховує недоліки попереднього. Іншими словами, ці механізми можуть втратити актуальність чи виявитися деструктивними, що приведе до деінституціоналізаційних процесів у дистанційному укладі життя, або вдалими, що дозволить сконструювати суспільство, в якому дистанційність стане очевидною нормою. Власне, це «інституціоналізаційне роздоріжжя» буде проаналізовано далі.

Аби завершити осмислення інституціоналізаційних процесів дистанційності зауважимо, що більшість елементів дистанційного життєвого укладу є узаконеними, тобто *легалізованими*. Дистанційні порядки та обмеження мають законодавчі підстави, які однак не завжди реалізовані на практиці, що знову ж таки пов'язано з зазначеними вище особливостями первинної інституціоналізації, зокрема, суперечливою системою соціального контролю, незавершеним структурно-організаційним оформленням, не до кінця визначеною легітимацією у суспільстві.

Таким чином, необхідність переформатування суспільного ладу в умовах пандемії створила ситуацію, коли все «дистанційне» набуло значного поширення, габітуалізувалося у свідомості людей та стало типовим у процесі їхньої взаємодії. Вище було продемонстровано, що дистанційність включає більшість важливих інституціоналізаційних компонентів, зокрема, таких як система соціального контролю та рольова система; дистанційний спосіб життя є частково легітимізований сучасним суспільством та достатньо легалізований на законодавчому рівні. Все це дає підстави стверджувати про формування такого соціального інституту, як

дистанційність. Зрозуміло, що на початковому етапі обриси цього соціального інституту були не досить чіткими, швидше розбалансованими і недовершеними, такими, що потребують вдосконалення, яке відбулося вже на рівні вторинної інституціоналізації. «Ручний» режим дистанційного життєвого укладу потребував формалізації та узгодженості, що вимагало більше часу, практики у нових обставинах. Все це стало актуальним на рівні вторинної інституціоналізації дистанційності в сучасному українському суспільстві.

За різними критеріями соціальні інститути можна поділити на два типи – соціальні інститути з високим ступенем інституціоналізації (формальні норми і правила переважають над неформальними, організаційна структура є чіткою і добре розвинутою тощо) та соціальні інститути з низьким ступенем інституціоналізації (неформальні норми і санкції мають дуже важливе значення, а організаційна структура не має чітких і виписаних рамок [2, с. 241]). У рамках первинної інституціоналізації дистанційність слід означити як **соціальний інститут із низьким ступенем інституціоналізації** (який, проте, не заперечує факту існування сформованого соціального інституту). Інституціоналізацію, яка приводить до виникнення соціальних інститутів такого типу, можна назвати частковою [3, с. 201], яка за відповідних умов (зокрема, збереження чи посилення суспільної актуальності) потребуватиме вдосконалення і набуття статусу завершеності. Потрібно підкреслити, що первинна інституціоналізація дистанційності відбувалася в дуже складних обставинах, пов'язаних з пандемією коронавірусу. Оскільки ці обставини вимагали дуже швидких інституціоналізаційних дій, то сформували соціальний інститут, для якого властиві непорядкованість та нечіткість, розбалансованість та суперечливість, невизначеність та відсутність дієвих алгоритмів у різних ситуаціях. Інституціоналізаційні процеси, котрі відбуваються швидко та вимушено, не мають часових, організаційних та інших ресурсів для осмислення та програмування, дають підстави виокремити «стихийну» або «стрімку» інституціоналізацію. Власне, такий тип інституціоналізації характерний для дистанційності, яка відбувалася в умовах початого етапу мінімізації негативних наслідків пандемії коронавірусу.

Таким чином, описане вище дає підстави стверджувати, що дистанційність як соціальний інститут таки сформувався у сучасному суспільстві, зокрема, на рівні первинної інституціоналізації. Феномен інституціоналізації визначають як процес, який сприяє консолідації суспільства або спричиняє його деконсолідацію, процес, що, з одного боку, забезпечує суспільний розвиток і трансформацію, а з іншого – є їхнім наслідком [6, с. 188]. Безумовно дистанційність є саме тим феноменом, який як консолідує сучасний соціум, так і деконсолідує його, спричиняє суспільні трансформації та одночасно є їхнім наслідком. Зважаючи на вказане вище, **інституціоналізація дистанційності, зокрема, первинного рівня, позиціонується як часткова («стихийна» або «стрімка»)**. Очевидно, що такий незавершений характер інституціоналізації повинен мати те чи інше продовження.

В інституціональному розумінні мова йде про **вторинну інституціоналізацію**, котра може відбуватися у трьох форматах – інституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут вдосконалюється, вирішує свої неточності і остаточно укорінюється в межах суспільного укладу), реінституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут зазнає суттєвих змін, реформується, проте все ж адаптується в актуальний суспільний уклад) чи деінституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут настільки втрачає свою актуальність, що припиняє своє функціонування в рамках існуючого суспільного формату).

Якщо початкові етапи інституціоналізації дистанційності були значно обмежені часовими ресурсами, а отже, можливостями практичної апробації запропонованих механізмів запровадження дистанційного способу життя у різних сферах, то наступні етапи вже мали більше часу та змоги практично перевірити та вдосконалити ті чи інші теоретичні алгоритми управління дистанційним життєвим укладом. Більше того, посилення або, навпаки, послаблення пандеміологічної ситуації дозволяло, відповідно, посилювати або послаблювати карантинні вимоги. Поступово з'явилися різні варіанти організації дистанційного життя сучасного соціуму, соціальний інститут дистанційності став набувати різноманітності. Зберігаючи потребу суспільної необхідності та статус загальнообов'язковості, дистанційність отримала альтернативи своєї самоорганізації. Це було важливо, зокрема, з двох точок зору. Перше, дистанційність перестала асоціюватися виключно з тиском і каральними санкціями і набула певного відтінку демократичності, що мало б позитивно відобразитися на процесах суспільного визнання, тобто легітимації. Друге, наявність варіантів давало підстави говорити про перспективи, котрі мали б, з одного боку, закріпити у суспільстві ті варіанти дистанційної організації життєвого укладу, котрі стали більше затребуваними, більше габітуалізованими та легітимізованими, а з іншого боку, відкинути ті варіанти, котрі з різних причин втратили актуальність.

Таке «інституціоналізаційне роздоріжжя» починало проглядатися ще етапі первинної інституціоналізації (про що йшлося вище), однак видимим воно стало вже на етапі вторинної інституціоналізації з плином часу і з можливостями практичної апробації запропонованих алгоритмів дистанційного суспільного укладу.

Розмірений темп вторинної інституціоналізації, в межах якого вибудовувалися та вдосконалювалися різні альтернативні варіанти організації дистанційного способу життя, у сучасному українському суспільстві був порушений іншим, ще більш критичним суспільним викликом. Повномасштабна війна росії проти України з лютого 2022 року змусила переосмислити абсолютно все. Дистанційність, як новий соціальний інститут, також мав реагувати на нові обставини. З одного боку, все, що виходило за межі воєнного дискурсу, в тому числа боротьба з наслідками коронавірусу, дотримання умов карантину, налагодження дистанційного життєвого формату тощо, відійшло на другорядні позиції. Однак з іншого боку, дуже швидко стало зрозуміло, що власне дистанційний спосіб організації навчання, роботи,

спілкування тощо в умовах війни має особливо важливе значення для підтримки життєдіяльності суспільства. Навіть серед тих, хто раніше виступав проти дистанційного навчання чи роботи, поширювалася думка про рятівне значення дистанційного способу життя для різних суспільних сфер. Соціальний інститут дистанційності знову актуалізувався. Його вторинна інституціоналізація знову набула пришвидшеного темпу та строго обов'язкового характеру. В обставинах війни легітимація дистанційності перейшла на інший рівень – дистанційність стала позиціюватися як можливість.

Для глибшого розуміння особливостей вторинної інституціоналізації дистанційності пропонуємо окреслити низку важливих відмінностей, які відрізняли цей процес від попереднього (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Етапи інституціоналізації дистанційності в умовах сучасного українського суспільства

	Дистанційність?	Етап інституціоналізації
1.	Дистанційність як опція (докарантинний період)	Передінституціональний Етап
2.	Дистанційність як безальтернативна необхідність (початковий період швидкого розповсюдження пандемії коронавірусу)	Первинна Інституціоналізація
3.	Дистанційність як необхідність з можливими альтернативами (залежність карантинних вимог від інтенсивності пандеміологічної ситуації)	Вторинна інституціоналізація
4.	Дистанційність як можливості (в умовах воєнного стану)	
5.	Дистанційність як можливості (після закінчення війни у перспективі)	

Для розуміння перебігу вторинної інституціоналізації дистанційності в умовах сучасного українського суспільства слід зауважити, що ці процеси відбуваються у трьох різних форматах, зокрема:

- власне інституціоналізаційному (чимало «винаходів» первинної інституціоналізації габітуалізовано і міцно закріплено у масовій свідомості – купівля товарів онлайн, замовлення послуг через відповідні сайти, онлайн навчання, грошові перекази, різні зум-консультації тощо);

- реінституціоналізаційному (частина «пропозицій» від первинної інституціоналізації переживають реформування і вдосконалення – змішаний формат навчання чи роботи в цілях безпеки, поєднання онлайн та офлайн форматів з метою вдосконалення робочого процесу, дистанційне особистісне спілкування

через масові міграції тощо);

- деінституціоналізаційному (частина актуальних раніше норм не прижилися і втратили свій сенс – дотримання соціальної дистанції, онлайн заняття для дітей молодшого віку, онлайн вечірки тощо).

Таким чином, соціальний інститут дистанційної освіти продовжує змінюватися, реформуватися та вдосконалюватися. Одна з ознак повноцінного соціального інституту – це гнучкість і здатність реагувати на нові виклики. У контексті дистанційності, як соціального інституту, ця здатність проявилася у повній мірі. Здатність адаптуватися до таких глобальних суспільних стресів, як пандемія коронавірусу та повномасштабна війна росії проти України свідчать про суспільну значущість цього соціального інституту. Відповідно до результатів дослідження, станом на травень 2022 року кількість користувачів Інтернету в Україні у щоденному або майже щоденному режимі сягнула 78% [8]. Такий показник дає підстави припускати, що соціальний інститут дистанційності, який формується, насамперед, в Інтернеті, має добрі перспективи для подальшого розвитку. За даними цього ж дослідження, Інтернетом більше користуються в місті (83%), рівною мірою чоловіки та жінки, більш активними є молоді люди та люди з вищою освітою [8]. Ці дані певним чином допомагають окреслити ту соціальну спільноту, котра є визначальною для функціонування соціального інституту дистанційності.

Важливо відзначити, що вторинна інституціоналізація дистанційності відбувалася в минулому (зовсім недалекому), відбувається сьогодні і має всі перспективи продовжуватися у майбутньому. На цьому прикладі можемо ще раз підкреслити динамічність перебігу інституціоналізаційних процесів, зокрема, на вторинному рівні. Постійний розвиток і різні трансформації, які характерні для будь-якого суспільства, створюють добрі передумови для інституціоналізаційних процесів. Дистанційність як соціальний інститут формується у глобальному масштабі. Однак в українських умовах це відбувається більш інтенсивно, зважаючи на умови війни, в яких перебуває Україна. Знову ж таки після війни суспільні трансформації, очевидно лише актуалізуються та інтенсифікуються. Через це перспектива процесів вторинної інституціоналізації дистанційності виглядає дуже вагомим.

Якщо повернутися до означення соціальних інститутів, залежно від ступеня їхньої інституціоналізації (про це йшлося вище), то до діючого поділу на соціальні інститути з низьким та високим рівнем інституціоналізації пропонуємо додати соціальні інститути з середнім рівнем інституціоналізації. У контексті осмислення вторинної інституціоналізації дистанційності в умовах сучасного українського суспільства саме цей проміжний варіант, з нашої точки зору, буде найбільш доцільним. Соціальні інститути із середнім рівнем інституціоналізації можна визначити низкою важливих характеристик, зокрема:

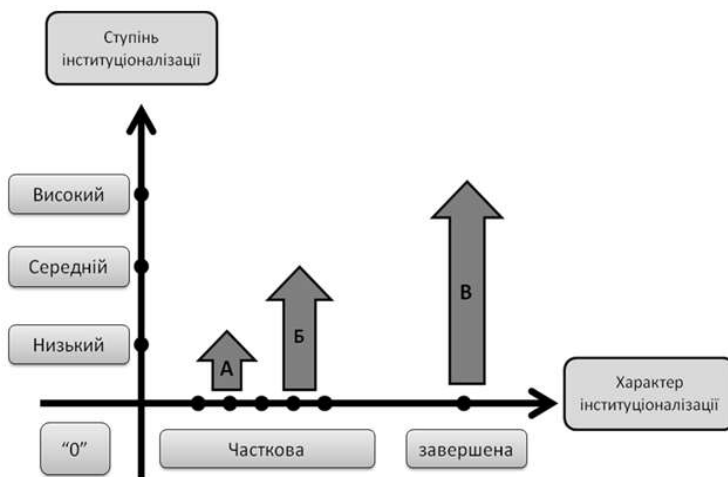
1) у таких соціальних інститутах спостерігається поєднання формальних та неформальних норм і санкцій, між якими зберігається достатній для функціонування цього соціального інституту баланс (відразу ж відзначимо, що така ситуація цілком відображає нормативно-санкційну систему дистанційності у сучасний період);

2) інституціональні трансформації таких соціальних інститутів відбуваються в особливих обставинах, які не властиві для звичного функціонування соціуму (у нашому випадку такими обставинами є пандемія коронавірусу та повномасштабна війна росії проти України);

3) у соціальних інститутах із таким проміжним рівнем інституціоналізації (середній можемо вважати проміжним) добре помітна перспектива до посилення інституціоналізаційних процесів у майбутньому (знову ж таки дистанційний спосіб організації життєвого укладу набуватиме щоразу більшої ваги, в тому числі в умовах українського суспільства).

Усе це дає підстави визначити дистанційність як **соціальний інститут із середнім рівнем інституціоналізації**. Таким чином, аналіз інституціоналізаційних процесів у контексті дистанційності дозволяє продемонструвати зрушення від низького до середнього рівня інституціоналізації з видимими перспективами досягнути високого інституціоналізаційного рівня у майбутньому. За вторинною інституціоналізацією дистанційності пропонуємо зберегти (як і на первинному рівні) означення **часткової**, проте охарактеризувати її як **«виважену»** та **«гнучку»**. Графічно цей процес можемо зобразити таким чином (див. рисунок 1):

Рисунок 1. Первинна та вторинна інституціоналізація дистанційності в умовах сучасного українського суспільства.

Частковою інституціоналізація дистанційності залишається, зокрема, через те, що її легітимація в масовому суспільному форматі ще триває і потребує більше часу. Однак у перспективі інституціоналізація дистанційності має добрі шанси стати завершеною, сформувавши соціальний інститут дистанційності.

На рисунку можна побачити соціальний інститут дистанційності на різних етапах його формування, що дозволяє виокремити найважливіші висновки. В точці «А» представлено рівень первинної інституціоналізації дистанційності, котра за характером позиціонується як часткова («стихийна» або «стрімка»), а сам соціальний інститут – як інститут з низьким рівнем інституціоналізації. Точка «Б» позначає рівень вторинної інституціоналізації дистанційності, котра також тлумачиться, як часткова, але має означення «виваженої» або «гнучкої», а сформований соціальний інститут визначено як інститут з середнім рівнем інституціоналізації. Припускаємо, що на вказаному шляху трансформації дистанційності можуть виникнути нові формати часткової інституціоналізації, однак перевірити це можна буде у нових обставинах (воєнних та післявоєнних) та описати в наступних розвідках. Точка «В» позначає перспективу інституціоналізаційних процесів вторинного рівня, внаслідок яких, з нашої точки зору, може бути сформовано соціальний інститут дистанційності з високим ступенем завершеної інституціоналізації. Розвиток сучасного суспільства вказує на значні перспективи інституціоналізаційних процесів для такого соціального інституту, як дистанційність, котрий, ймовірно, належатиме до ключових соціальних інститутів як в межах українського суспільства, так і в межах глобального соціуму. Одним із ключових питань залишається те, як відбуватиметься трансформація дистанційного життєвого укладу в українських умовах після завершення війни росії проти України, однак про це можна буде вести мову пізніше.

Використані джерела та література:

1. Berger P., Lukmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Penguin Books. 1966. 249 p. URL: <http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf>

2. Коpecký P. Parliaments in the Czech and Slovak Republics. Party Competition and Parliamentary Institutionalization. Burlington: Ashgate Publishing Company. 2001. 262 p.

3. Lewis P. Party Development and Democratic Change in Post-Communist Europe. The First Decade. London – Portland: Frank Cass. 2001. 223 p.

4. Seligman A. Innerworldly Individualism. Charismatic Community and its Institutionalization. New Brunswick – London: Transaction Publishers. 1994. 254 p.

5. Smith M. Europe Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge: University Press, 2004. 291 p.

6. Бень О.Т. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття. Вісник ЛНУ. Серія соціологічна. Вип. 6. Львів. 2012. С. 181-190.

становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. №4. С. 5-22.

8. Користування Інтернетом серед українців: результати телефонного опитування. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. Прес-реліз / О. Черьомухіна. 1.06.2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=6&t=13>

9. Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 31.07.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno>

10. Пояснити 30%: як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 19.07.2021. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii>

11. Робота і зайнятість в умовах пандемії COVID-19. Разумков центр. Дослідження. Травень 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/robo-ta-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r>

12. Ставлення населення до карантину. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 3.12.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-nasele-nnya-do-karantinu>

13. Ставлення українців до вакцинування і можливого карантину. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. 17.03.2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1021&page=19>

14. Чи готові українці до продовження карантину? Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. Прес-реліз / Т. Пяковська, В. Паніотто. 30.04.2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=936&page=29>

References

1. Berger, P., Lukmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books. 249 p. URL: <http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf> [in English]

2. Kopecký, P. (2001) *Parliaments in the Czech and Slovak Republics. Party Competition and Parliamentary Institutionalization*. Burlington: Ashgate Publishing Company. 262 p. [in English]

3. Lewis, P. (2001) *Party Development and Democratic Change in Post-Communist Europe. The First Decade*. London – Portland: Frank Cass. 223 p. [in English]

4. Seligman, A. (1994) *Innerworldly Individualism. Charismatic Community and its Institutionalization*. New Brunswick – London: Transaction Publishers.. 254 p. [in English]

5. Smith, M. (2004) *Europe Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation*. Cambridge: University Press. 291 p. [in English]

Visnyk of the Lviv University. Series Sociology. 6. Lviv. P. 181-190. [in Ukrainian]

7. Holovaha, Ye, Panina N. (2001) Postsoviet Deinstitutionalization and Formation of New Social Institutes in the Ukrainian Society. *Sociology: Theory, Methods and Marketing.* №4. P. 5-22. [in Ukrainian]

8. Using of Internet among Ukrainians: the Results of Phone Research. (1.06.2022) Kyiv International Institute of Sociology. Press-releases and Reports. Press-release. / Cheryomuhina, O. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=6&t=13> [in Ukrainian]

9. Education and Pandemic: What Ukrainians Think about Distance Learning and How They Evaluate ZNO. (31.07.2020). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Opinion Polls. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno> [in Ukrainian]

10. To Explain 30%: How Ukrainians Evaluate Education and Entrance in the Conditions of the Pandemic. (19.07.2021). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Opinion Polls. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii> [in Ukrainian]

11. Work and Employment in the Conditions of the Pandemic COVID-19. (May, 2021). Razumkov Centre. Research. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/robo-ta-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r> [in Ukrainian]

12. Attitude of Population to the Quarantine. (3.12.2020). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Opinion Polls. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naselennya-do-karantynu> [in Ukrainian]

13. Attitude of Ukrainians to the Vaccination and Possible Quarantine. (17.03.2021). Kyiv International Institute of Sociology. Press-releases and Reports. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1021&page=19> [in Ukrainian]

14. Are Ukrainians Ready for Continuation of Quarantine? (30.04.2020). Kyiv International Institute of Sociology. Press-releases and Reports. Press-release / Pyaskovska, T., Paniotto, V. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=936&page=29> [in Ukrainian]

**DISTANTNESS IN CONDITIONS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN
SOCIETY:
SPECIFICS OF PRIMARY AND SECONDARY INSTITUTIONALIZATION**

Kalynyak O. T.
Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
oryslava.kalynyak@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1174-9132

This article demonstrates the peculiarities of institutionalizational understanding of distantness as the special lifestyle of contemporary, in particular Ukrainian, society. The attention is paid to two levels of institutionalization of distantness – primary and secondary, which are conditioned by two serious today’s challenges, such as pandemic of COVID-19 and full-scale war of russia against Ukraine. Learning of primary institutionalization of distantness, connected foremost with the start of the pandemic period, is focused on the following main institutionalization components – habitualization and typization of mutual activity, forming of social roles system and system of social control, organizational design, legitimation and legalization. Availability of all mentioned components gave grounds to consider distantness as new social institute of contemporary society. Social institute of distantness, formed at primary level, is conceptualized as social institute with the low degree of institutionalization. This primary institutionalization in turn was named as partial, in particular “spontaneous” or “rapid”. Secondary institutionalization of distantness is connected with prolongation and differentiation of quarantine forms, and also with the necessity to provide adaptation of the Ukrainian society to the conditions of the martial law. This secondary institutionalization is research as transformation of the social institute of distantness from non-alternative necessity towards creation of new possibilities. Social institute of distantness, renewed at secondary level, is interpreted as social institute with the middle degree of institutionalization. That secondary institutionalization in turn is also defined as partial, but specified as “balanced” or “flexible”. The study researches main distinguishing between primary and secondary institutionalization of distantness in contemporary Ukrainian society, and formulates base understanding of distantness in the context of different levels of institutionalization.

Kew words: institutionalization, levels of institutionalization, primary institutionalization, secondary institutionalization, degree of institutionalization, social institute, distantness.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2022
Прийнята до друку 15.11.2022

ТЕНДЕНЦІ ЗМІН ШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ НАСЛІДОК МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Т. С. Марусяк

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

tetyana.marusyak@lnu.edu.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>

О. С. Химович

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,

oksana.khymovych@lnu.edu.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>

О. О. Козаченко

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,

olha.kozachenko@lnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0009-0001-4745-5374>

Актуальність статті зумовлена зростанням значення міграції українців як в межах держави, так і закордон. Основною причиною масового вимушеного переселення громадян стали значні соціальні та економічні небезпеки, пов'язані із війною, що загрожували життю та здоров'ю, фінансовій спроможності через активні бойові дії. Переміщення сімей викликало потребу пошуку шляхів продовження освітнього процесу для дітей, незалежно від місця їх перебування (в більш безпечному регіоні України чи закордоном). Отримання знань дітьми продовжує набувати нових форм та вимагає трансформації навиків від них, їхніх педагогів та батьків. Метою даної розвідки є окреслення основних тенденцій змін (трансформаційних процесів) у шкільній освіті, зокрема широкого розповсюдження дистанційної та сімейної форми навчання як наслідків вимушеної міграції в сучасних умовах. Для розкриття теми дослідження використано теоретичні напрацювання українських авторів та авторів з інших країн, а також дані емпіричних соціологічних досліджень, що дає можливість методологічної розробки та окреслення методичних перспектив даної теми. У ході дослідження визначено ключові фактори міграції в контексті соціокультурної сфери та вплив їх на освітні процеси у сучасних українських реаліях. Проаналізовано тенденції освітньої сфери, які можуть призвести до посилення еміграційних настроїв. Ця стаття може бути корисною в процесі вивчення аспектів міграції в Україні як сама по собі, так і як основа для розвитку подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: міграція, війна, демографія України, освіта як соціальний інститут, сімейна форма освіти, дистанційне навчання.

Сучасна система освіти перебуває в процесі реформування та трансформації, оскільки через свою консервативність існуюча модель не здатна задовольнити всі потреби суспільства, що швидко змінюється. Велика кількість постійно оновлюваної інформації, потреба в мобільності та адаптивності вимагають від тих, хто навчається, самостійності, вміння раціонально організувати свій час, виділяти головне, обробляти й аналізувати масиви даних для пошуку практичних рішень проблем, а також певних навичок, які називаються «м'якими». Все це потребує впровадження нових освітніх форм і технологій, які сприятимуть підвищенню якості освіти в цілому. Крім того, поширення глобальної пандемії у 2020 році та повномасштабне воєнне вторгнення росії у лютому 2022 року призвели до нових викликів, які необхідно негайно вирішувати. Шкільні та вищі навчальні заклади (ВНЗ) були змушені в стислі терміни адаптуватися до ситуації, що склалася, і впроваджувати нові освітні технології для досягнення безперервності навчального процесу. Так, зокрема, дистанційне навчання стало новою реальністю для всіх школярів, студентів та вчителів. Примітно, що ця форма є нормою для більшості університетів інших країн, але в Україні вона до цих подій не набула широкого поширення (Єрмакова, 2015; Онищенко, 2020). Окрім цього, у шкільній системі активно вкорінюється сімейна (домашня) форма одержання знань, про яку детальніше йтиметься далі.

Однією з ключових проблем для вивчення, в тому числі у соціологічному контексті стає якість освіти, а саме методологічне розуміння цього поняття, рівень задоволеності соціальних груп, здатність освіти відповідати запитам учасників.

Якість освіти акумулює низку характеристик: педагогічний склад, програми та методики, результати навчання, інфраструктура, матеріально-технічне забезпечення. Згідно з опитуванням Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у липні 2020 року, більшість українців оцінили якість шкільної освіти в Україні як середню (44,5%), ще 10% — як позитивну. Третина громадян вважає її дуже низькою (11%) або досить низькою (22%). Водночас більшість українців погоджуються з важливістю підвищення якості середньої освіти в Україні. 34% респондентів вважають це одним із пріоритетних питань, ще 48% – відзначили важливість цієї проблеми, але вважають, що перед Україною стоять більш серйозні виклики [5].

На державному рівні, зокрема на урядовому порталі, заявляють, що сьогодні українська освіта не відповідає ні сучасним потребам особистості та суспільства, ні потребам економіки, ні світовим тенденціям. Тому розпочато системну трансформацію освітньої сфери. У школі основними напрямками змін є розвиток компетентностей XXI століття (загальнокультурна та екологічна компетентність, підприємливість та інноваційність, критичне та системне мислення, креативність, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями), у професійно-технічній освіті – залучення роботодавців та збільшення частки стажування в освітньому процесі, у вищій освіті – підвищення якості, забезпечення академічної доброчесності.

Окрім цього, події останніх років актуалізують питання якості освіти та необхідності трансформації системи в умовах зростання міграції населення,

зокрема жінок та дітей шкільного віку. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 12.09.2022 за кордоном перебувало 488 045 дітей шкільного віку, а станом на 1 вересня їх було 492 077. За даними Європейського союзу (статистика надходить із 26 країн ЄС), станом на 4 жовтня 2022 року до шкільних систем країн ЄС інтегровано 517 123 українських дітей. До цієї статистики не входять дані з Великої Британії, США, Канади та інших країн, до яких масово виїздили українці, а також дані з росії та білорусі, куди депортували наших громадян [9].

Соціальні аспекти функціонування освіти розглядаються в працях класиків соціології (Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, та ін.) та сучасних українських дослідників та дослідників з інших країн (І. Нечитайло, Т. Єрмакова, Є. Астахова, С. Щудло, Г. Козловська, Л.М. Хижняк та К.В. Хижняк, Сокурянська Л.Г.)

Метою дослідження є окреслення основних тенденцій змін (трансформаційних процесів) у шкільній освіті, зокрема широкого розповсюдження дистанційної та сімейної форми навчання як наслідків вимушеної міграції в сучасних умовах.

Міграційні процеси в незалежній Україні

Після проголошення незалежності кількість емігрантів в Україні різко зросла. Причинами цього стали руйнація залізної завіси, створення відповідної законодавчої бази, суттєве спрощення механізму оформлення проїзних документів, падіння рівня життя внаслідок економічної кризи. Після непередуманих реформ на початку 90-х рр. XX століття більша частина населення країни опинилася за межею бідності. Зростання безробіття, мізерні зарплати та затримки з їх виплатами, відсутність перспектив професійного зростання, економічна нестабільність, незахищеність громадян служили і залишаються підставою для потужної міграції. Сьогодні ця проблема набула якісно іншого характеру. Оскільки війна внесла значні корективи в життєві траєкторії українців та й не тільки. Відтак директорка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Птухи НАН України академік Елла Лібанова повідомила в ефірі інформаційного телемарафону, що якщо війна триватиме два роки, з України за кордон назавжди виїдуть до 5 млн громадян [12]. Варто одразу значити, що легально територію України можуть покинути жінки, громадяни пенсійного віку та неповнолітні діти, оскільки чоловікам у віці від 18 до 59 років заборонено перетинати кордон. Що однозначно, на наш погляд матиме вплив на структуру населення, як наслідок впливатиме на економіку, освіту та інші не менш важливі сфери життя. Оскільки, якщо думати на перспективу, то незворотня міграція, на думку Е. Лібанової, то до України не повернуться саме молоді жінки та діти.

Згідно з даними ООН, після початку повномасштабного вторгнення росії з України батьки вивезли 1,8 мільйона дітей [8]. Найбільше виїхало в Польщу — 1,1 мільйон дітей, а також в інші наближені до України країни: Молдову, Румунію, Чехію, Словаччину та Угорщину. Наразі немає достовірних даних щодо того, скільки учнів, студентів освітян виїхали за кордон. За словами міністра освіти і науки Сергія Шкарлета, Україну вимушено залишили 672 тисячі учнів та 26

тисяч вчителів. Кількість студентів, які виїхали, досі залишається невідомою [9].

Дослідниця Я. Корчинська також відносить трудову міграцію до економічної [13]. Це будь-яке переміщення людей, метою якого є поліпшення матеріальних умов свого існування. Економічна міграція включає більшість міграцій у сучасному світі. Економічний детермінізм у поясненні першопричин будь-якої трудової міграції надто звужує розуміння складних міграційних процесів. Треба також враховувати роль різноманітних соціокультурних факторів, зокрема національних стереотипів, упереджень та війни. Проте міграція в умовах війни наразі залишається абсолютно новим явищем, за яким ми тільки спостерігаємо та розпочали вивчення.

Трудова міграція – це один із видів міграції, що здійснюється особою з метою працевлаштування (позитивне міграційне ставлення до праці) та може бути постійним або тимчасовим. Включаючись у процес виробництва матеріальних благ і платних послуг, будучи носіями розумових здібностей, знань і навичок, набутих освітою та практичним досвідом тощо, такі особи стають важливими факторами зміни ринку праці, а отже, впливають на економічний і соціальний розвиток. Для кожної з держав, у тому числі й для України, скорочення в структурі частки працездатного населення негативно впливає на соціально-економічний розвиток. Проте трудова міграція не тільки допомагає подолати економічну кризу, а й дає певний поштовх для подальшого розвитку країни. Справжні масштаби трудової міграції залишаються невідомими, різні експерти говорять про різні цифри як ми могли прочитати вище. Так, тривалий час через відсутність статистики різні фальсифікатори та політики називали цифру від 5 до 7 мільйонів, потім приблизно з 2009 по 2013 роки цифра коливалася від 3 до 4 мільйонів. В останні роки рівень бідності в Україні залишався загрозливим, всупереч очікуванням економічних змін, в умовах війни він може сягнути абсолютно нових вражаючих масштабів.

Трудова міграція як фактор розвитку освітніх процесів

Наступним кроком у роботі є розгляд міграції як одного з факторів впливу на освітні процеси. Процеси міграції, зокрема й трудової на території України не завжди мали однакову інтенсивність і характер. Сьогодні українські дослідники міграційних процесів в Україні виділяють чотири хвилі: перша хвиля – кінець XIX – початок XX ст., друга – під час Першої світової війни (так звана «трудова»), третя – між дві світові війни (переважно політичні), четверта – після Другої світової війни (політичні, переміщені особи). Розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) призвів до четвертої хвилі міграції з України, яка триває досі. На початку 90-х років XX століття відбулися суттєві зміни, зокрема, в інтенсивності, спрямованості та характері зовнішньої міграції населення України. Заслугове на увагу праця таких українських істориків, як С. Качараба та М. Рожик [6], які зазначали, що «основним джерелом української імміграції в Західній Європі та Америці були вихідці із Західної України, які змушені були залишити батьківщину у рр. кінець XIX – початок XX століття...».

Дистанційне навчання як нова реальність української освіти

Здатність освіти ефективно виконувати свої соціальні функції можлива лише за умови відповідності суспільним інтересам і потребам. Дюркгейм (1996) у своїх працях висунув положення про залежність освіти від конкретно-історичних умов суспільного розвитку; соціально-економічні зміни в суспільстві мають наслідком зміни в освіті, а метою освіти є розвиток фізичних, інтелектуальних і моральних якостей особистості, яких вимагає від неї суспільство. Освіта як соціальний інститут — це стійка форма організації соціального життя і спільної діяльності індивідів, що включає сукупність індивідів та інститутів, наділених владними та матеріальними ресурсами (на основі певних норм, правил і принципів) для реалізації соціальних функцій і ролей, управління та соціального контролю в процесі навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості з наступним оволодінням нею професією, спеціальністю, кваліфікацією [3].

В умовах сьогодення актуальною є *проблема запровадження дистанційної освіти, онлайн-освіти, електронної освіти* в сучасному українському суспільстві, яка широко обговорюється в ЗМІ, політиці, соціальних мережах, науковому дискурсі. Дистанційне навчання має свої переваги та недоліки. До позитивних сторін можна віднести:

- зручність і мобільність для учасників (навчання в будь-який час, у зручному місці, без витрат на проїзд);
- гнучкість та індивідуальний підхід (можливість коригувати навчальний процес – навчання з урахуванням особливостей студента або групи);
- економічна ефективність;
- іноваційність (можливість впровадження нових педагогічних методик і технологій, модернізація всього процесу).

Серед негативних моментів можна виділити:

- потреба в постійному доступі до мережі Інтернет;
- труднощі спілкування учня та вчителя;
- необхідність залучення батьків учнів до організації навчально-виховного процесу;
- відсутність живого спілкування всередині групи, що ускладнює організацію групової роботи;
- необхідність навчання вчителів використанню інформаційних технологій;
- недостатній контроль засвоєння знань.

Значне обмеження безпосередньої соціальної взаємодії, її перенесення у віртуальний світ, що протягом останніх десятиліть набуває все більшого поширення, в тому числі завдяки впровадженню освітніх практик у форматі онлайн, призведе і вже призводить до суттєвих змін у процесах соціалізації особистості, перш за все молоді. Перебуваючи з раннього дитинства в інтернет-просторі, сучасна молода людина, соціалізуючись у ньому, набуває ідентичності Homo Retis, тобто людини мережевої [10].

Варто говорити про певні інституційні, соціокультурні, особистісні бар'єри, які гальмують впровадження повноцінного дистанційного навчання в Україні. До таких чинників можна віднести недосконалість законодавства у цій сфері, певні суспільні стереотипи та норми у сфері освіти, небажання педагогів грати нову роль у віртуальному середовищі, що потребує не лише знання предмету, а й володіння інформацією та комунікаційні технології. Тобто перехід на нові форми навчання (зокрема дистанційну) потребує перебудови системи підготовки педагогічних кадрів, модернізації матеріально-технічної бази закладів, перегляду методики організації навчального процесу в цілому (на макро- та мікрорівні). рівні). Попит на дистанційну освіту в сучасному суспільстві виник із запровадження карантину.

Одним із важливих аспектів дистанційного навчання, що робить його ефективним, є високий рівень мотивації як з боку викладачів, так і з боку тих, хто навчається. Під час карантину учасники освітнього процесу практично не були готові проводити заняття дистанційно, що, ймовірно, вплинуло на якість освіти в цілому. З'ясування труднощів, що виникли, рівня мотивації та задоволеності може бути одним із напрямів емпіричних соціологічних досліджень у цій сфері. Сайт zn.ua містить дані опитування з посиланням на Освітнє агентство Києва, яке проводилося серед столичних школярів, їхніх батьків та вчителів (34 тис. респондентів) шляхом електронного анкетування у два етапи: на початку квітня та в перший тиждень травня 2020 року. Виявлено, що основною проблемою дистанційного навчання є неможливість зрозуміти якість навчального матеріалу. Про це заявили 48% батьків і 46% учнів. Більш того, на другому етапі дослідження кількість таких респондентів зросла майже на 20%. Половина опитаних вчителів вважають головною складністю дистанційного навчання неможливість контролювати, як учні засвоюють матеріал. Водночас 18% вчителів скаржилися, що не можуть визначити рівень успішності своїх учнів. Проблемами для вчителів також були технічні проблеми (38%), спілкування зі студентами (41%), відсутність досвіду дистанційного навчання (37%) [7].

Подальше продовження шкільного процесу онлайн викликало значний резонанс у соціальних мережах та ЗМІ; зіткнення різних точок зору породжувало конфлікти та посилювало соціальну напругу серед населення. Очевидно, що сучасні умови воєнного стану не дозволяють повністю відмовитись від дистанційного навчання навіть у відносно безпечних регіонах України. Відповідно трансформація навчального процесу призводить до впровадження змішаного навчання, тобто поєднання аудиторного та дистанційного навчання. Важливим є комплексний підхід (у тому числі за участю громадськості, експертів, соціологів), оскільки остаточний перехід до такої концепції в освіті означатиме трансформацію всіх її складових як соціального інституту (акторів та їхніх ролей; соціальних норм, що регулюють їх поведінку, функції).

Сімейна освіта

Законодавство України пропонує різні форми навчання, які набувають актуальності лише в умовах війни, адже для багатьох ключовою ціллю стає безпека, особливо дітей. Це зумовлено потоками зовнішньої та внутрішньої міграції людей, які змушені шукати безпечних умов перебування, при цьому втрачаючи можливість бути залученими до очного чи змішаного навчального процесу. Зокрема одним із варіантів отримання формальної освіти школярами стає *сімейна форма навчання або хоумскулінг* (від англ. homeschooling – домашня освіта).

Проблематиці сімейної освіти присвячені публікації Ахновської І.О., яка аналізує сучасні тенденції розвитку освітніх послуг на ринку сімейної освіти в Україні [1]. Вихристенко Ж. зазначає, що усвідомлюючи, що освіта досить складний процес, у якому батьки можуть відігравати активну і значиму роль, все більше сімей готові взяти на себе відповідальність за навчання своїх дітей [2]. У соціології дана тематика є недостатньо дослідженою, проте, на нашу думку актуальною.

Згідно із Законом України «Про освіту» сімейна (домашня) форма здобуття освіти - це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства [4].

Фактично батьки можуть самостійно опрацювати матеріали із дитиною із залученням методичних матеріалів, відео-уроків або залучити фахівців (репетиторів, тьюторів). На перший план тут виходять самоорганізація та самоконтроль, вміння раціонально планувати час та ресурси, автономність та головне індивідуальний підхід. Проте, особливістю сімейної освіти є те, що дитина прикріплена до конкретної школи, класу, вчителя. Батьки на початку року можуть написати заяву та оформити за бажанням дитину на сімейну форму навчання. Оцінювання знань проводиться вчителями в кінці семестру за допомогою опитувань, контрольних робіт тощо.

Сімейна освіта стала цьогоріч своєрідною альтернативою для багатьох сімей, які не мали змоги чи бажання через побоювання відвідувати навчальний заклад, зокрема і у відносно безпечних регіонах, таких як Львівщина. Також ті, хто перебувають за кордоном можуть не втрачати можливості отримати документ про освіту в Україні.

Завданням соціологів є комплексне вивчення процесу впровадження такої форми навчання у загальній освіті, розробка методик емпіричного вимірювання залученості та задоволеності усіх учасників навчального процесу (від організаційно-адміністративного компоненту до педагогічного та учнівського), а також окреслення основних загроз та можливостей (перспектив) пов'язаних із соціальними аспектами функціонування інституту освіти в умовах сучасної України.

До основних **переваг** сімейної освіти ми можемо віднести:

- навчання за індивідуальним графіком;
- незалежність від місця проживання / перебування й стану здоров'я;
- можливість отримати навички самоорганізації та тайм-менеджменту;
- врахування особливостей індивідуального розвитку дитини, її особистісних характеристик, можливостей засвоєння матеріалу;
- тісна взаємодія з батьками;
- можливість вивчати матеріал у креативному, інтерактивному форматі із залученням інтернет ресурсів;
- безпечний та комфортний простір;
- відсутність булінгу та емоційного дискомфорту, пов'язаного з перебуванням у колективі.

Проте, якщо ми говоримо про формування особистості у соціальному контексті, то важливими є **низка недоліків**, що можуть стати на заваді успішної соціалізації дитини:

- обмежене спілкування з однолітками, що може негативно вплинути на формування ідентичності та комунікативних навичок;
- значна частина часу проведена за комп'ютером;
- недостатні педагогічні компетенції батьків, невміння пояснити навчальний матеріал та оцінити успішність дитини;
- відсутня можливість командної роботи та взаємодії у колективі.

Розвиток хоумскуліngu в контексті трансформації інституту освіти тягне за собою нові виклики, зокрема необхідність установ чи організацій, які б допомогли батькам ефективно здійснювати навчання дітей. Можна навести приклад навчально-консультаційного центру домашньої (сімейної) і альтернативної освіти «Веліцей», який здійснює освітню діяльність вже десять років, а також методичний, навчально-консультаційний, психолого-педагогічний супровід батьків. Ключовою проблемою, яка потребуватиме подальших досліджень звісно є якість сімейної форми освіти. Вирішенням її може стати покращення законодавчих і організаційних умов, розробка ефективних критеріїв контролю успішності засвоєних учнями знань, підготовка батьків до нової соціальної ролі вчителя.

Висновки. Отож, широкомасштабне вторгнення росії в Україну, що мало наслідком значні темпи вимушеної міграції, особливо жінок і дітей, вплинуло на усі соціальні сфери, зокрема освіту. Навчальні заклади змушені були у стислі терміни адаптуватись до ситуації, що склалась та впроваджувати нові освітні технології для реалізації неперервності навчального процесу. Значного поширення набули дистанційна та сімейна форми навчання, переваги та недоліки яких нами було окреслено у статті. Варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану однією з найактуальніших, на нашу думку, соціальних вимог до усієї системи є якість освіти. Методологічне та методичне вивчення способів її забезпечення,

ступінь задоволеності потреб соціальних суб'єктів, залучених до навчального процесу, розробка шляхів оптимізації різних форм одержання знань залишається актуальними завданнями подальших соціологічних пошуків.

Використані джерела та література:

1. Ахновська І. О. Сучасні тенденції розвитку освітніх послуг на ринку сімейної освіти України. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2018. Вип. 1, С.131-139.

2. Вихрестенко Ж. Домашня (сімейна) освіта як альтернативна форма загальної середньої освіти. Народна освіта. 2015. № 1 (25)

3. Єрмакова Т. Г. Теоретико-методологічні аспекти дослідження освіти в соціології. *Грані*. 2015. №12(1). С.96-99.

4. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

5. Дані дослідження, проведеного службою Центру Разумкова і Фондом Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno> (дата звернення 7.08.2020)

6. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890-1914 рр. Львів: АТ “Рівненська друкарня”, 1995. — 122 с.

7. Онищенко О. За дверима «дистанційки». URL: - https://zn.ua/ukr/EDUCATION/za-dverima-distanciyki-347954_.html (дата звернення 26.06.2020)

8. Освіта українських біженок за кордоном (24 лютого — 20 червня 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherhvnya/

9. Сайт Міністерства освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news>.

10. Сокурянська Л.Г. Онлайн-освіта як соціальна та індивідуальна проблема. Вісник 2021 С.4-17

11. Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення: 10.07.2020)

12. Україна може втратити до 5 мільйонів населення за умови тривалості війни до 2 років – академік. URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajina-mozhe-vtratiti-do-5-milyoniv-naseleння-za-umovi-trivalosti-viyни-do-2-rokiv-akademik-novini-ukrajini-11882835.html>.

13. Korchynska J. Sezonowe wyjazdy zarobkowe Polakow do Niemiec. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2003. 198 s.

References

1. Akhnovska I. O. (2018) Modern trends in the development of educational services on the family education market of Ukraine. Theoretical and applied issues of economics, 1, 131-139 [in Ukrainian].
2. Vykhestenko Zh. (2015) Home (family) education as an alternative form of general secondary education. Public education, 1 (25) [in Ukrainian].
3. Ermakova, T.G. (2015). Theoretical and methodological aspects of research in sociology. Borders, 12(1), 96-99. [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Data from the research conducted by the service of the Razumkov Center and the Democratic Initiatives Foundation named after Ilko Kucheriv. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno> [in Ukrainian].
6. Kacharaba S. Rozhyk M. (1995) Ukrainian emigration. The emigration movement from Eastern Galicia and Northern Bukovyna in 1890-1914. Lviv: JSC «Rivnenska dokratanya», 122 [in Ukrainian].
7. Onishchenko, O. (2020). Behind the door of the distance. https://zn.ua/ukr/EDUCATION/za-dverima-distancyki-347954_.html [in Ukrainian].
8. Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 — June 20, 2022). URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-chervnya/ [in Ukrainian].
9. Website of the Ministry of Education of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news> [in Ukrainian].
10. Sokuryanska L. H. (2021) Online education as a social and individual problem. Bulletin, 4-17 [in Ukrainian].
11. Government portal: the only web portal of executive authorities in Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> [in Ukrainian].
12. Ukraine may lose up to 5 million people if the war lasts up to 2 years - an academician. URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajina-mozhe-vtratiti-do-5-milyoniv-naselennya-za-umovi-trivalosti-viyni-do-2-rokiv-akademik-novini-ukrajini-11882835>. Html [in Ukrainian].
13. Korchyńska J. (2003) Seasonal labor migrations of Poles to Germany. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 198 p [in Poland].

TENDENCIES OF SCHOOL EDUCATION CHANGES AS A SOCIAL CONSEQUENCE OF THE MIGRATION PROCESSES IN CONTEMPORARY UKRAINE

T. S. Marusyak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
tetyana.marusyak@lnu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>*

O. S. Khymovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000
oksana.khymovych@lnu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>*

O. O. Kozachenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
olha.kozachenko@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0009-0001-4745-5374>*

The relevance of this article is due to the growing significance of the migration of Ukrainians both within the state and abroad. The main reason for the massive forced relocation of citizens was the significant social and economic dangers associated with the war, which threatened life and health, financial capacity due to active hostilities. The relocation of families caused the need to find ways to continue the educational process for children, regardless of their location (in a safer region of Ukraine or abroad). The acquisition of knowledge by children continues to take on new forms and requires the transformation of skills from them, their teachers and parents. The purpose of this survey is to outline the main trends of changes (transformational processes) in school education, in particular, the wide spread of distance and family forms of education as a consequence of forced migration in modern conditions. To reveal the topic of the research, the theoretical work of Ukrainian authors and authors from other countries, as well as the data of empirical sociological studies, was used, which makes it possible to develop methodologically and outline the methodological perspectives of this topic. The study identified the key factors of migration in the context of socio-cultural sphere and their impact on educational processes in modern Ukrainian realities. The trends in the educational sphere that can lead to increased emigration sentiments are analyzed. This article can be useful in the process of studying the aspects of migration in Ukraine both in itself and as a basis for the development of further research in this area.

Key words: migration, war, demography of Ukraine, education as a social institution, family form of education, distant learning.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2022

Прийнята до друку 19.10.2022

УДК [316.444:159.925]:303.7

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.11>

РІВНІ АНАЛІЗУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

А. І. Мікула

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
Anastasiya.Mikula@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>*

Розглянуто класифікацію різновидів мобільності у соціологічному дискурсі, дотичних до інтелектуальної діяльності, серед яких: соціальна, трудова, професійна, академічна та інтелектуальна мобільність. На основі огляду, переосмислення та доповнення існуючої компонентної структури інтелектуальної мобільності у соціогуманітарному дискурсі, запропоновано багаторівневий аналіз структури інтелектуальної мобільності, що складається з когнітивного, рефлексивного, мотиваційно-вольового, креативного, комунікативного та технологічного рівнів. Особлива увага присвячена аналізу інтелектуальної міграції як соціального феномену, що постає окремим видом інтелектуальної мобільності. Не можна недооцінювати певні ризики, які створює посилення інтелектуальної міграції в наш час, загрожуючи не лише кадровим дисбалансом в Україні, але й втратою найбільш здібних і перспективних дослідників та зниженням інтелектуального потенціалу країни. Однак, є також і позитивні наслідки інтелектуальної міграції, до яких відносимо: сприяння інтеграції України в міжнародний ринок праці через міждержавний обмін робочою силою; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити кваліфікацію, ознайомитися зі світовим досвідом, покращити матеріальне становище як самих мігрантів, так і членів їхніх родин; стимулювання до більш продуктивної діяльності українських наукових працівників через виникнення конкуренції із закордонними фахівцями.

Ключові слова: інтелектуальна мобільність, інтелектуальна міграція, професійна мобільність, академічна мобільність

Постановка проблеми. Про зростання обсягів міграції серед молоді свідчать аналітичні дані ЮНЕСКО щодо кількості українських студентів за кордоном, а також виявлення тренду збільшення цього явища. Якщо протягом 2008–2013 рр. спостерігалось повільне зростання кількості студентів за кордоном, то з 2014 р. ці процеси значно пришвидшилися і у 2018 р. за кордоном навчалось майже вп'ятеро більше студентів порівняно із 2008 р., а саме 157 тис. осіб.

© Мікула А.І., 2022

Зазвичай академічну мобільність та освітню міграцію вважають позитивними для країни походження студента, оскільки це можливість доступу до більш якісної освіти, до ширшого вибору навчальних дисциплін, до вивчення чи удосконалення іноземної мови, розширення культурного, освітнього, соціального партнерства [15]. Однак у дослідженні Е. Лібанової зазначено, що українські студенти часто розглядають освітню міграцію як можливість еміграції чи “соціального ліфта”, що в майбутньому даватиме змогу працевлаштуватися на ринку праці ЄС, та відкриватиме широкі перспективи для трудової або професійної мобільності [12].

30 березня 2022 р. Національний Еразмус+ офіс в Україні провів вебінар на тему «Особливості виконання проектів з мобільності під час війни та додаткові можливості підтримки працівників та студентів університетів», що відбувся за підтримки Міністерства освіти і науки України у співпраці з Національним технічним університетом України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” та Erasmus Student Network Ukraine. Європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності: збільшили фінансування для України, а також ввели у дію спрощену процедуру конкурсного відбору, для того щоб студенти з найбільш небезпечних регіонів України могли самостійно звертатися до європейських університетів із проханням про прихисток [19].

З іншого ракурсу, незбалансованість у функціонуванні системи вищої освіти в Україні зумовлює такі проблеми: відтік кадрів (braindrain); недостатня інноваційна співпраця освіти, науки та бізнесу; недостатня популяризація науки та низький престиж професії вченого. Недосконалість законодавства (передусім щодо мобільності науковців, вимог щодо захисту дисертацій, імпорту реактивів та обладнання тощо), відсутність дослідницької інфраструктури та кар’єрних можливостей, погана взаємодія з бізнесом та ряд інших факторів призводять до того, що науковці змушені або виїжджати працювати за кордон, або взагалі залишати науку.

Аналіз наукової літератури. Основними напрямками досліджень дотичних до інтелектуальної мобільності в сучасному українському суспільстві є вивчення особливостей структурної перспективи в соціології, а також дослідження соціальної мобільності. Більше того, інтелектуальна мобільність тісно пов’язана з іншими видами мобільності, тому як новий феномен потребує деталізованого аналізу цього зв’язку, для кращого розуміння тенденцій та пошуку аналогій. Дотичними до вивчення інтелектуальної мобільності у соціології можна вважати дослідження впливу сучасної соціально-економічної ситуації в Україні на переміщення між різними соціальними позиціями; тенденції міжгенераційної мобільності; престиж професій та професійна мобільність; структурна та обмінна мобільність; практики виживання або вимушена професійна, трудова мобільність в роботах таких українських соціологів як С. Макєєв, С. Войтович, І. Прибиткова, С. Оксамитна, О. Симончук, Н. Коваліско та інші.

С. Оксамитна, О. Симончук, Н. Коваліско та інші.

Дослідження інтелектуальної міграції у сучасних дослідників присвячені міжнародній співпраці українських університетів у другій половині XIX – на початку XX ст. та академічній мобільності перспективних молодих науковців і викладачів цих університетів [16], еміграції та діяльності української інтелектуальної еліти міжвоєнного періоду, в тому числі внаслідок політичних репресій 1920-х років [3]. Проблему інтелектуальної міграції також аналізують у загальноісторичних працях, у контексті формування української діаспори різних країн світу та передумов сучасних міграційних процесів [1].

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціологічному дискурсі трактування поняття «інтелектуальної мобільності» неоднозначне. Відтак, дефініція сутності даного поняття потребує детального аналізу наявних інтерпретацій. У соціології поняття мобільності зазвичай розглядається у контексті соціальної мобільності. Поняття “*соціальна мобільність*” було введено П. Сорокіним у 1927 р., який розумів будь-яке явище як переміщення індивідуального або соціального об’єкта чи цінностей – всього, що створене або модифіковане діяльністю людини, – з однієї позиції в іншу [5, С. 375].

П. Сорокін виділяє два види соціальної мобільності : 1) горизонтальна мобільність – це перехід індивіда чи соціального об’єкта від однієї соціальної позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні, наприклад, перехід індивіда з однієї сім’ї в іншу, з однієї релігійної групи в іншу, а також зміна місця проживання. У всіх цих видах індивід не змінює соціальної страти, до якої він належить; 2) вертикальна мобільність – сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда чи соціального об’єкта з одної соціальної страти в іншу. Якщо в результаті мобільності змінюється соціальний статус, тобто суспільство оцінює нову позицію індивіда більш високо чи більш низько, ніж попередню, тоді має місце вертикальна трудова мобільність [5, С.352].

Суспільство може підвищувати статус одного індивіда і понижувати статус інших. Залежно від цього розрізняють висхідну і низхідну мобільність, чи соціальний підйом і соціальне падіння. Висхідна течія професійної, економічної чи політичної мобільності існує як індивідуальний підйом чи інфільтрація індивіда з нижчого прошарку в вищий поряд з існуючими групами цього прошарку чи замість нього. Аналогічно низхідна мобільність існує в формі як виштовхування окремих індивідів з високих соціальних статусів на більш нижчі, так і пониження соціальних статусів цілої групи [5, С.373].

Соціологи також вивчають міжгенераційну мобільність, порівнюючи власне соціальне становище із соціальною позицією батьків (частіше батька), а також інтрагенераційну мобільність, фіксуючи зміну соціального статусу респондента впродовж життя [10, С.96].

Одним з провідних сучасних учених у царині дослідження процесів мобільності є Дж. Уррі – відомий британський соціолог, дослідник різних аспектів

мобільності, ідеолог «мобільної соціології». Учений стверджував, що простір (фізичний) є певним утворенням, що задається потоками міграцій, інформації, речей, специфічними конфігураціями рухів, ритмів, швидкостей тощо [7, С. 28]

За висновками Дж. Уррі поняття мобільності використовують:

- 1) для позначення того, що рухається або здатне рухатись;
- 2) як чинник, що не допускає фіксації в певних межах неорганізованої маси людей (натовпу), який потребує регуляції й соціального контролю;
- 3) як якість соціальної мобільності в традиційній соціології;
- 4) як довгострокові процеси географічного переміщення (міграції) [6, С. 74–75].

Дж.Уррі також виділяв системи мобільності, під якими розумів комплекс соціальних відносин і матеріальної інфраструктури, який робить певний вид переміщення акторів можливим; ці системи включають в себе не тільки рухомих людей і об'єкти, але й всілякі ідеї, зв'язки, нерухомі об'єкти інфраструктури, все, що їх обслуговує і забезпечує [6, С. 24].

Як зазначає Н. Коваліско, досліджуючи особливості *трудової мобільності*, специфіка соціологічного підходу виражається в тому, що саме тут розробляється таке загальне поняття, як соціальна структура суспільства, в якому поєднуються уявлення про соціальну стратифікацію, соціально-професійний поділ праці, диференціація за освітнім рівнем, рівнем доходів, ступенем участі в управлінні, способами проведення вільного часу. Розглядаючи мобільність з позиції соціології, необхідно пов'язувати цей процес із соціальною структурою суспільства і соціальними інститутами, які її регулюють. Отже, трудова мобільність - це складний соціальний процес, який свідчить про здатність і готовність індивідів чи соціальних об'єктів до зміни соціальної позиції, їхня конкурентоздатність, зацікавленість у навчанні та безперервній освіті, здатність до швидкої адаптації до динамічних соціальних умов і кон'юнктури ринку праці, що призводить до зміни їхніх якісних і кількісних характеристик під дією різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, умов і стимулів [10, С.53].

Складовими компонентами механізму трудової мобільності є об'єктивні фактори, які впливають на цей процес, а також мотиви мобільності, тобто суб'єктивне відношення працівників до зміни соціального статусу, групи. Соціально-психологічний підхід до вивчення процесів трудової мобільності полягає у поділі чинників мобільності на дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. Об'єктивні чинники визначають якісні характеристики індивідів, до яких відносяться :

- демографічна характеристика (стать, вік, фізичні та інші дані);
- кваліфікаційно-професійні дані (загальні та спеціальні знання, професія, кваліфікація, досвід роботи та інші);
- особисті якості (працемобільність, трудова і громадська активність та результативність, орієнтації, установки тощо).

У суб'єктивному аспекті проблеми, трудова мобільність буде залежати від таких індивідуальних особливостей осіб, як потреби, ціннісні орієнтації, інтереси, моральні якості та інші суттєві мотиви працівників. Загалом, схема загальної поведінки працівника, в яку вписується і мобільність, подається переважно у формі специфічного процесу, що визначається подібними основними елементами: інтереси - потреби – мотиви [10, С.37–38].

Професійна мобільність пов'язана зі змістом поняття професії та зумовлена функціональними змінами у змісті праці, появою нових професій. Працівники окремих професій утворюють відносності і професійні групи. Перехід особистості з однієї професійної групи в іншу означає зміну професії (спеціальності), а рух на ринку праці в цьому випадку носить характер міжпрофесійної мобільності. Міжпрофесійна мобільність передбачає зміну професій, спеціальностей і функцій працівників, зумовлену науково-технічним прогресом. Наявність певної професії стає чинником, що обмежує подальшу спрямованість професійної мобільності працівника, який володіє більш кваліфікованою спеціальністю. У той же час для некваліфікованих працівників зміна професії не є проблемою. Дослідники зауважують, що висококваліфіковані працівники частіше виявляють бажання перейти в іншу соціальну групу [11, С.25].

Окремо виділяють *академічну мобільність* як можливість упродовж навчання в університеті здобути освіту в закордонному навчальному або науковому закладі, де готують фахівців за цією самою спеціальністю. Академічна мобільність студентів і викладачів, яку часто називають освітньою, є однією із засадничих умов здобуття сучасної європейської освіти. Цей вид мобільності досліджується в основному лише за фактом руху студентів (випускників), професорсько-викладацького складу навчальних закладів.

У соціоекономічному дискурсі термін *«інтелектуальна мобільність»* з'являється у класифікації видів мобільності О. Білик. Вона визначає інтелектуальну мобільність як «спроможність аналізувати, оцінювати та продуктивно використовувати зростаючі потоки інформації, застосовувати свої знання та досвід для розв'язання виробничих і соціальних завдань, продукувати нові ідеї». В даній інтерпретації інтелектуальна мобільність розглядається вже не як спроможність, якість, характеристика особистості, а як елемент активності, результат, що можна вирахувати кількісно в процесі науково-дослідної діяльності фахівців. При цьому науковець пропонує методику кількісного оцінювання реалізації мобільності населення України, яка ґрунтується на розрахунку показників, що характеризують: продовження навчання населенням (освітня мобільність), проходження підвищення кваліфікації та навчання нових професій (професійно-кваліфікаційна мобільність), винахідницьку та науково-дослідну активність населення (інтелектуальна мобільність), масштаби трудової міграції (територіальна мобільність) [8, С. 9].

Інтелектуальну мобільність дослідниця Г. Міхненко розглядає як інтегративну

особистісну якість, що характеризує готовність швидко віднаходити, аналізувати й продуктивно застосовувати зростаючі потоки інформації; продукувати нові ідеї та толерантно сприймати нововведення; оперативно обирати ефективні способи виконання завдань як репродуктивного, так і творчого характеру; швидко змінювати види і форми інтелектуальної діяльності без зниження результативності останньої [13, С.27].

Аналізуючи структуру інтелектуальної мобільності, Г. Міхненко виокремлює такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційно-технологічний та соціально-особистісний. Усвідомлюючи значущість власного інтелектуального розвитку, сформованості інтелектуальної мобільності, потребу в інтелектуальній діяльності, студент виробляє визначену модель майбутніх дій. Відтак, мотивація є важливим компонентом інтелектуальної мобільності фахівця, тому що впливає на створення необхідних відносин, досвіду особистості, професійно значущих якостей, майстерності, що забезпечують індивіду свідоме здійснення діяльності. Когнітивний та операційно-технологічний компоненти інтелектуальної мобільності представлені необхідними знаннями (наприклад, з питань інтелектуальної мобільності та власних індивідуально- психологічних особливостей), інтелектуальними здібностями та інструментальними компетентностями. Соціально-особистісний компонент у структурі інтелектуальної мобільності представлений особистісними якостями майбутнього інженера, серед яких виділяють: а) адаптивність; б) комунікабельність; в) толерантність; г) наполегливість у досягненні мети [13, С.28-29].

Отже, інтелектуальну мобільність варто розглядати як динамічну інтегративну характеристику особистості, і застосовуючи багаторівневий аналіз до формування структури, запропонованої Г. Міхненко, виділимо рівні інтелектуальної мобільності:

1) Когнітивний, що виявляється в здатності до пізнавальної діяльності, вмінні швидко навчатися, освоювати нове і включає в себе свідомий мисленнєвий аналіз усього, що стосується інтелектуального розвитку – професійних знань та інформації, наявності власної позиції, мети та завдань діяльності тощо. Когнітивна складова також об'єднує в собі вміння інтелектуально мислити та здатність до навчання. Когнітивна активність нерозривно пов'язана з розвитком рефлексії. Тому поруч виділяємо рефлексивний рівень, що проявляється у здатності до адекватного самоаналізу, тобто є, по суті, свідченням функціонування самосвідомості, відображенням ступеня її інтелектуального розвитку. Рефлексивний рівень охоплює також процеси саморегуляції, самопізнання та самокритики [18, С.61].

2) Мотиваційно-вольовий, що виявляється в цілеспрямованості, вираженому рівні домагань і включає, по-перше, мотиви, цілі, потреби, ціннісні орієнтири/установки, стимулює творчі прояви в інтелектуальній діяльності; припускає наявність інтересу до навчання, що характеризує потребу особистості фахівця в знаннях; по-друге, містить у собі здатність до екстравертності і домінування. Ця

здатність дозволяє підсилювати вплив на інших людей, оскільки екстравертні люди здатні витримувати велике соціальне навантаження, а з іншого боку, соціально орієнтована здатність домінувати має на увазі вміння домагатися свого шляхом переконань, координації і роз'яснень; по-третє, мається на увазі докладання додаткових зусиль для зменшення ймовірності невдачі, а також мобілізацію енергії, наполегливість, активність, витримку і завзятість при виконанні складних завдань, цілеспрямованість, тобто характеризує вольову сторону поведінки [13, С.28].

3) Креативний рівень реалізується в творчих здібностях особистості, потребах саморозвитку та ілюструватиме здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового й здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду. Цей рівні також окреслює сприятливі умови та обставини для саморозвитку особистості, творчої діяльності чи акумуляції креативних ідей [18, С.101].

4) Комунікативний рівень характеризує здатність контактувати, спілкуватися, інкультуруватись в нових умовах та відображає товариськість, як здатність не лише контактувати з людьми, а й утримувати цей контакт протягом певного періоду часу, вміння ясно та чітко висловлювати свої думки, переконувати, аргументувати, доводити, аналізувати, висловлювати судження, передавати раціональну та емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, організовувати та підтримувати діалог [18, С.106]. Однак, здатність до письмової та усної комунікації рідною мовою як і знання іноземних мов знаходяться на перетині комунікативного та технологічного рівнів. Відмінність полягатиме у тому, що у першому випадку - це засоби для спілкування, тоді як на технологічному рівні вони позиціонуватимуться інструментальними компетенціями фахівця.

5) Технологічний - забезпечує достатній ступінь свободи в управлінні і обробці інформації і знаходить своє відображення у таких інструментальних компетенціях, як володіння навичками роботи з комп'ютером, користування програмним забезпеченням, управління інформацією та дослідницьких навичках. Окрім цього, на технологічному рівні важливості набуває вміння здійснювати відбір й ефективно використовувати прийоми та стратегії виконання інтелектуальної діяльності [13, С.29].

Припускаємо, що на різних рівнях аналізу, явище інтелектуальної мобільності впливатиме на різні види переміщень, і може виражатися у зміні професії (спеціальності, спеціалізації), кваліфікації, посади, місця проживання тощо. Класифікація процесів мобільності дала можливість упорядкувати різноманітні переміщення та представити їх як окремі прояви інтелектуальної мобільності. Додатковими критеріями класифікації можуть виступати також суб'єкти інтелектуальної мобільності та її спрямування. Так, за суб'єктом інтелектуальну

мобільність можна поділяти на індивідуальну та групову, за спрямуванням – на внутрішню і зовнішню. Внутрішня інтелектуальна мобільність пов'язана з рішенням фахівців високої кваліфікації змінювати професійний статус, спеціалізацію, кваліфікацію, місце роботи в рамках національного ринку праці. Зовнішня інтелектуальна мобільність проявляється в *інтелектуальній міграції* – одній із форм міграційної поведінки, пов'язаної з рішенням представників висококваліфікованої розумової праці перемішуватися з однієї країни до іншої або залишитися в ній. Це односторонній процес відтоку працівників інтелектуальної праці, що передбачає невідновні втрати здійснених інвестицій в інтелектуальний капітал і втрату потенційних доходів для країни-донора.

Категорія «інтелектуальна міграція» може трактуватися в широкому розумінні – як виїзд з країни фахівців, що займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, а також потенційних фахівців (студентів і стажерів), і у вузькому розумінні – як одна із складових міжнародної інтелектуальної міграції (потік наукових і викладацьких кадрів високої кваліфікації – працівників, які реально або потенційно зайняті науковими дослідженнями і розробками, а також обслуговуванням цієї галузі)[16, С.45].

У 2018 році було проведено соціологічне дослідження з проблем освіти в Україні в контексті інтелектуальної еміграції у провідних вищих навчальних закладах України (м. Київ, Харків, Дніпропетровська та Одеська області) шляхом розповсюдження електронних анкет для анонімних респондентів, що дозволило оцінити соціально-економічний стан інтелектуального капіталу. Всього було опитано 457 науковців. Під час анкетування використовувалися питання як закритого, так і відкритого типу: оцінка якості освіти в Україні; наміри виїхати за кордон; зв'язок фінансових потреб респондентів з міграційними намірами; фактори, що впливають на міграційні наміри; рівень соціально-економічного забезпечення респондентів; рівень зайнятості науковців у навчальних закладах. Респондентами дослідження були такі категорії: 1) кандидати наук (30%); 2) доктори наук (10%); 3) дослідники (30%); 4) аспіранти та докторанти (20%); 5) керівні посади (10%) [14, С.64].

Низька, відносно прожиткового мінімуму, заробітна плата молодих науковців, які не мають досвіду роботи (або мають лише – мінімальний стаж), наукового ступеня, не займають наукових посад та важке економічне становище є одним із ключових факторів. За результатами опитування, про свої наміри виїхати за кордон заявили 51,2% респондентів, з них 15,7% хочуть виїхати з України назавжди, а 35,1% хотіли б працювати і повернутися. Погляди науковців вищих навчальних закладів щодо причин міграції можна розділити на такі категорії: 1) мінімальна заробітна плата та поганий фінансово-економічний стан науки (90%); 2) несприятливі умови праці (більше 60%); 3) труднощі професійної реалізації (близько 20-30%), а сімейні причини склали 15% [14, С.65].

Інтелектуальна міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних для нашої країни відносять: сприяння інтеграції України в міжнародний ринок праці через міждержавний обмін робочою силою; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити кваліфікацію, ознайомитися зі світовим досвідом, поліпшити матеріальне становище як самих мігрантів, так і членів їхніх родин; стимулювання до більш продуктивної діяльності українських наукових працівників через виникнення конкуренції із закордонними фахівцями; підвищення світового рейтингу України як демократичної, вільної та відкритої держави. Разом із тим не можна недооцінювати певні ризики, які створює посилення інтелектуальної міграції. Така ситуація загрожує не лише збереженням кадрового дисбалансу в Україні, але й вимиває з науки найбільш здібних і перспективних дослідників, дає підстави стверджувати про ознаки руйнування її інтелектуального потенціалу. Втрата країною конкурентоспроможної частини власних трудових ресурсів призводить до вповільнення темпів розвитку науково-технічного прогресу [9, С.43].

Уряди окремих країн (наприклад, Чехії чи США) в час війни виділяють додаткову фінансову підтримку на потреби українських студенток і запроваджують стипендії для українок. Невпинно зростає кількість університетів, що пропонують продовжувати навчання у них або долучатись до участі у різноманітних освітніх програмах. У деяких країнах (наприклад, у Польщі чи Литві) також скасовують або відтермінують для українок плату за навчання та проживання у гуртожитках. У деяких країнах існують окремі програми, орієнтовані на студенток та аспіранток з України – наприклад, програма «Солідарні з Україною», за допомогою якої можна продовжувати навчання в Польщі. Деякі університети розробляють адаптивні програми українською мовою для біженок з України. Наприклад, варшавський університет Collegium Civitas розробив адаптовані програми з українською мовою навчання для студенток першого року навчання. З-поміж мережі європейських університетів частина намагаються підтримувати студенток, викладачок та науковців не лише в академічному полі, але також організують і гуманітарну допомогу. Наприклад, у французькому Université Paris Cité пропонують психологічну допомогу студенткам, які вже дісталися Франції, а також збирають харчові продукти та предмети гігієни, одяг, лікарські засоби для відправлення в Україну [2].

Висновки. У сучасному глобалізованому світі висококваліфікований інтелектуал – це мобільний інтелектуал, який постійно розвивається. Тому інтелектуальну мобільність розглядаємо, з одного боку, як багаторівневе явище, що структурно охоплює когнітивний, рефлексивний, мотиваційно-вольовий, креативний, комунікативний та технологічний рівні аналізу, і стає важливим інструментом для українських науковців та висококваліфікованих фахівців, які прагнуть вийти на світовий рівень, а з іншого боку, як динамічну характеристику особистості, що знаходиться на перетині соціальної, трудової, професійної та

академічної мобільності. У країнах Європи вже кілька десятиліть активно діють програми академічної, професійної та трудової мобільності, які здійснюються за підтримки державних структур та незалежних наукових фондів. В міжнародному науковому середовищі зростають можливості академічної та трудової мобільності для студентів, молодих вчених та науковців у форматі: закордонних відряджень, проведення наукових досліджень, участі у конференціях, міжнародних програм обміну та стажувань. Однак, для ефективних результатів із позитивною динамікою, академічна мобільність як засіб підвищення професійного та інтелектуального рівня українських науковців, має відбуватися на засадах повернення у країну походження та подальшого застосування набутого міжнародного досвіду. У випадку неповернення науковців або висококваліфікованих фахівців в країну походження, академічна, трудова чи професійна мобільність може переростати в інтелектуальну міграцію.

Використані джерела та література:

1. Abbott, John. Review of The Intellectual Migration, Europe and America, 1930–1960 ed. by Donald Fleming, Bernard Bailyn. The Canadian Historical Review, vol. 52 no. 2, 1971, p. 229-231. URL: muse.jhu.edu/article/569502 (дата звернення: 15.11.2022)
2. Cedos: Освіта українських біженок за кордоном URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cherwnya/ (дата звернення: 25.10.2022)
3. Fedunkiw M. Ukrainian americans URL: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html> (дата звернення: 17.11.2022)
4. Refugees Operational Portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.247971463.1612703358.1653514650-424299937.1651862003 (дата звернення: 01.11.2022)
5. Sorokin, P. Social and Cultural Mobility. New York: The Free Press. 1959. 588 p.
6. Urry J. Mobilities Cambridge: Polity Press, 2007. 335 p
7. Urry J. Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century. London and New York: Routledge, 2000. 273 p.
8. Білик О. М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ Держ. вищий навч. заклад «Київ. нац. економ. ун-т ім. В.Гетьмана». Київ, 2009. 20 с.
9. Давидюк Л. П. Інтелектуальна міграція трудових ресурсів в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 11 URL: <http://www.economy.nayka>.

Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2009. 328с.

11.Коваліско Н.В., Хоронжий А.Г. Регіональна трудова мобільність. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 165 с.

12.Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33), С. 24.

13.Міхненко Г. Е. Формування інтелектуальної мобільності майбутніх інженерів в умовах освітнього середовища технічного університету: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти.»/ Національний авіаційний університет. Київ, 2016. 245с.

14.Ніколюк О.В., Савенко І.І., Седікова І.О., Ткач К.І. Публічне управління інтелектуальною міграцією в Україні. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 6 (52) С.64–65 URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No6/63.pdf> (дата звернення: 22.11.2022).

15.Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми економіки та управління”. 2022. № 1 (9). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf> (дата звернення: 21.11.2022).

16.Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с.

17.Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності. *Світгляд*. 2015. № 5 (55). С.41–54.

18.Соціальна психологія : навч. посіб./Н.Ю. Волянюк, Г.В. Ложкін, О.В. Винославська, І.О. Блохіна, М.О. Кононець, О.В. Москаленко, О.І. Боковець, Б.В. Андрійцев. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

19.Штефанко Ю. Міжнародна академічна мобільність у період війни: Національний Еразмус+ офіс в Україні. *Студентський меридіан*. 2022. URL: <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informui/> (дата звернення: 28.10.2022).

References:

1. Abbott, J (1971). Review of The Intellectual Migration, Europe and America, 1930–1960 ed. by Donald Fleming, Bernard Bailyn. The Canadian Historical Review. Vol. 52 № 2, pp. 229-231. Available at: <https://muse.jhu.edu/article/569502>

2. Cedoss: Education of Ukrainian refugee women abroad Available at: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-chervnya/ [In Ukrainian]

3. Fedunkiw, M. Ukrainian Americans Available at: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html>

4. Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press. 588 p.
5. Urry, J. (2007). *Mobilities* Cambridge: Polity Press. 335 p.
6. Urry, J. (2000). *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York: Routledge. 273 p.
7. Bilyk, O. (2009). *Mobility in the system of human capital: evaluation methodology and directions of activation: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree economy Sciences: specialist 08.00.07 «Demography, labor economy, social economy and politics»/ Govt. higher education institution «Kyiv. national economy University named after V. Hetman»*. Kyiv. 20 p. [In Ukrainian]
8. Davidyuk, L. (2019). *Intellectual migration of labor resources in the conditions of globalization. Efficient economy. № 11* Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/71.pdf [In Ukrainian]
9. Kovalisko, N. (2009). *Basics of social stratification: Study guide*. Lviv: «Magnolia 2006». 328 p. [In Ukrainian]
10. Kovalisko, N., Khoronzyh, A. (2002). *Regional labor mobility*. Lviv: Ivan Franko national university of Lviv. 165 p. [In Ukrainian]
11. Libanova E. M. (2018). *External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences. Demography and social economics. № 2 (33), p. 24.* [In Ukrainian]
12. Mikhnenko, G. (2016). *The formation of intellectual mobility of future engineers in the conditions of the educational environment of a technical university: dissertation for obtaining sciences. candidate degree ped. sciences: specialist 13.00.04 «Theory and methodology of professional education.»/ National Aviation University. Kyiv. 245 p.* [In Ukrainian]
13. Nikoliuk, O., Savenko, I., Sedikova, I., Tkach, K. (2020). *Public management of intellectual migration in Ukraine. ECONOMICS: time realities. № 6 (52) P.64–65* Available at: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No6/63.pdf>
14. Podra, O. , Petryshyn, N. (2022). *Educational aspects of intellectual migration of human capital of Ukraine: causes and consequences. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of economics and management». № 1 (9).* Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf> [In Ukrainian]
15. Svyridenko. D. (2014). *Academic mobility: responding to the challenges of globalization: monograph*. Kyiv: Department of the NPU named after M.P. Drahomanova. 279 p. [In Ukrainian]
16. Slyusarevskiyi, M., Blynova, O. (2015). *Migration as a socio-psychological phenomenon: types, functions, factors and regularities. Outlook. № 5 (55). P.41–54.* [In Ukrainian]
17. *Social psychology (2019): education. manual/ N. Volyanyuk, V. Lozhkin, O. Vynoslavskaya, I. Blokhina, M. Kononets, O. Moskalenko, O. Bokovets, B. Andriytshev ; Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi. 254 p.* [In Ukrainian]

18. Shtefanko, Yu. (2022). International academic mobility during the war: National Erasmus+ office in Ukraine. Student meridian. Available at <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informuie> [In Ukrainian]

LEVELS OF ANALYSIS AND TYPOLOGY OF INTELLECTUAL MOBILITY IN SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Mikula A.

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universytetska Str., Lviv, 79000,

Anastasiya.Mikula@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1963-0945>

The article considers the classification of types of mobility in sociological discourse related to intellectual activity, including social, labor, professional, academic and intellectual mobility. Based on the review, rethinking and addition of the existing component structure of intellectual mobility in pedagogy, a multi-level analysis of the structure of intellectual mobility proposed, consisting of cognitive, reflective, motivational-volitional, creative, communicative and technological levels. Special attention is devoted to the analysis of intellectual migration, as a kaleidoscopic phenomenon that appears as a separate type of intellectual mobility.

There are certain risks created by increased intellectual migration, threatening not only a personnel imbalance in Ukraine, but also the loss of the most capable and promising researchers and a decrease in the country's intellectual potential. However, the positive consequences of intellectual migration include facilitating Ukraine's integration into the international labor market through interstate labor exchange and providing an opportunity to realize one's abilities abroad. Moreover, migrants could improve one's qualifications, familiarize oneself with world experience, and improve the material situation of both the migrants themselves and their family members, stimulating activities of Ukrainian scientists due to the emergence of competition with foreign specialists; increasing the world rating of Ukraine as a democratic, free and open state.

Intellectual mobility defined in the article as an integrative personal quality that characterizes the readiness to quickly find, analyze and productively apply growing flows of information, produce new ideas and tolerantly accept innovations; quickly choose effective methods of performing tasks of both reproductive and creative nature; to quickly change the types and forms of intellectual activity without reducing effectiveness. At different levels of analysis, the phenomenon of intellectual mobility affects different types of movements, and expressed in a change of profession (specialty, specialization), qualification, position, place of work, study or residence, etc. The classification of mobility processes makes it possible to organize various movements and present them as separate manifestations of intellectual mobility. With this in mind, the article considers social mobility as the phenomenon of moving an individual or social object or values - everything created or modified by human activity - from one

position to another. Labor mobility defined as a complex social process that indicates the ability and readiness of individuals or social objects to change their social position, their competitiveness, interest in learning and continuous education, the ability to adapt quickly to dynamic social conditions and labor market conditions. Professional mobility related to the content of the concept of a profession and caused by functional changes in the content of work, the emergence of new professions. Academic mobility defined as the opportunity to get an education in a foreign educational or scientific institution, where specialists trained in the same specialty, while studying at the university.

Key words: intellectual mobility, intellectual migration, professional mobility, academic mobility.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2022

Прийнята до друку 15.11.2022

УДК 378.4(477.83-25)+(438.31-25):[004.774:17.022.1]»2017/2023»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.12>

**ІМІДЖ УНІВЕРСИТЕТУ У МЕРЕЖІ FACEBOOK (ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІВАНА ФРАНКА ТА ЯГЕЛЛОНСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ЯК CASE-STUDY): ДИНАМІКА ЗМІН 2017-2023 РОКІВ.**

О. О. Козаченко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
буль. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
olha.kozachenko@lnu.edu.ua*

Т. С. Марусяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
буль. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
tetyana.marusyak@lnu.edu.ua*

В інформаційну епоху формування іміджу закладів вищої освіти обов'язково включає соціальні мережі як певний канал трансляції інформації та створення установок. Оскільки такий процес має динамічний характер, то предметом зацікавлення авторів стала певна трансформація, що відбувається в процесі репрезентації іміджу закладів вищої освіти України та Польщі (на прикладі Львівського національного університету імені Івана Франка та Ягеллонського університету в Кракові) в соціальній мережі. Авторами проводиться порівняння результатів контент-аналізу дописів офіційних сторінок згаданих університетів у мережі Facebook. Перше дослідження проводилося у 2017 році, а друге – у 2023 році за аналогічною методологією. Таким чином, результати аналізу презентують зміни як в темпоральному, так і в крос-культурному вимірі. Під час контент-аналізу були виділені наступні категорії: «поточна загальна інформація», «науково-освітні події», «культурно-розважальні події», «досягнення», «інформація про структурні підрозділи», «інформація загально-пізнавального характеру, що безпосередньо не пов'язана з діяльністю університету», «публікації про війну». Результати контент-аналізу демонструють, що репрезентація іміджу двох університетів в мережі Facebook протягом 2017-2013 років зазнала змін. Зокрема, два університети збільшують кількість публікацій, що безпосередньо не пов'язані з діяльністю ЗВО, таким чином репрезентуючи себе не лише як науково-освітня установа, але й як певний неформальний осередок комунікації. Проте Ягеллонський університет все більше приділяє увагу широкому колу питань повсякденного життя (створюючи імідж «університету-друга/подруги»). Натомість Львівський національний університет імені Івана Франка акцентує увагу на створенні іміджу осередку національно-патріотичного виховання, при цьому рівною мірою репрезентуючи себе як науково-освітня установа.

Ключові слова: імідж, соціальна мережа, університет, контент-аналіз.

В умовах суспільного розвитку освіта в Україні потребує постійної адаптації до умов ринкового середовища. На сьогодні ринок освітніх послуг динамічно розвивається, що вимагає теоретичного та емпіричного вивчення аспектів, пов'язаних із позиціонуванням закладів освіти з метою його ідентифікації. Основою процесу виступає імідж навчального закладу, який може формуватися в тому числі цілеспрямовано. Це передбачає вивчення власної цільової аудиторії, розробку та реалізацію іміджевої політики, а також постійний моніторинг і оцінку її ефективності. Позитивний імідж дозволяє отримати хорошу репутацію серед стейкхолдерів, залучати більшу кількість абітурієнтів, викладачів та потенційних партнерів/роботодавців для співпраці, здійснювати профорієнтаційну роботу, а також створювати власний бренд через зростання рівня довіри серед громадськості.

Імідж організації (зокрема закладу вищої освіти - далі ЗВО) може бути сконструйований і репрезентований із залученням різних інструментів, зокрема ведення офіційного сайту чи сторінок у соціальних мережах. Про ефективність таких шляхів комунікації із цільовою аудиторією (абітурієнтами і їх батьками, працівниками, студентами) можуть свідчити і дані соціологічних опитувань. У звіті за результатами дослідження «Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р.» вказано, що кількість тих, хто щодня користується Інтернетом, зростає з кожним роком – у 2022 році показник досяг 85%; а серед молоді віком 18-35 років користуються Інтернетом щодня 96%. 74% українців споживає новини із соціальних мереж, при цьому рівень довіри до таких новин є досить високим (60% респондентів довіряє повністю або швидше довіряє)¹.

Метою нашої розвідки є: на основі результатів авторського емпіричного дослідження (із використанням методу контент-аналізу) виявити основні риси іміджу університету та особливості їх формування через поширення інформації у соціальній мережі Facebook, беручи до уваги Львівський національний університет імені Івана Франка та Ягеллонський університет у Кракові як case-study.

Імідж завжди пов'язаний із відображенням певних якостей суб'єкта у свідомості особистостей чи соціальних спільнот, яке формується стихійно або цілеспрямовано. Цей процес є об'єктом вивчення цілого спектру наук: політології, економіки, менеджменту, психології і соціології тощо. Існує також окрема наука іміджологія, яка займається розробкою технологій створення позитивного, сприятливого іміджу особистості чи організації. Поняття «імідж» походить від лат. «imago», що пов'язане з латинським словом «imitari», тобто імітувати, або від слова «image», що в буквальному перекладі з англійської чи французької мови означає «образ», «зображення».

Актуальність обраної теми у соціальному контексті підтверджується тим,

¹ «Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р.» Дослідження виконано InMind на замовлення міжнародної організації Internews, що реалізує «Медійну програму в Україні» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Листопад 2022. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainiski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf> (дата звернення 2.05.2023)

Поняття іміджу організації та його формування є достатньо досліджуваною темою, зокрема у публікаціях Болотової В., Лубенської А., Старостенко В., Василенко В., Проценко І., Мини Ж. та ін. Загалом, імідж організації (корпоративний імідж) – це стійке уявлення, яке компанія створює про себе у різних груп громадськості, це враження, яке компанія і її співробітники здійснюють на людей і яке фіксується в їх свідомості та підсвідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень (суджень, думок) [1, С.81]. Булгакова О. пропонує поняття «імідж» розглядати як сукупність особливостей, які характеризують або ідентифікують підприємство, які зафіксовані у певних символах або формах інформації, які створюються компанією, цілеспрямовано передаються аудиторії в процесі комунікацій, фіксуються, сприймаються, розпізнаються й оцінюються суб'єктом, що належить до тієї чи іншої цільової аудиторії, а також, прийнявши форму стереотипу, посідають певне місце в свідомості і системі цінностей суб'єкта, визначають його подальші дії щодо даної компанії та її продукції [2, С.32]. Проте варто зазначити, що недостатньо вивченими є аспекти, пов'язані із соціологічним розумінням процесу формування іміджу сучасного університету із залучення емпіричних методів дослідження.

У контексті нашого дослідження ми будемо розглядати навчальний заклад як певну організацію, імідж якої також може бути сформованим цілеспрямовано із залученням різних PR-технологій, що дозволяє охопити широкі кола цільової аудиторії. Основними напрямками створення іміджу ЗВО можуть бути: розповсюдження інформаційно-реklamних матеріалів, проведення конференцій, відкритих дверей, конкурсів, олімпіад, днів кар'єри, зустрічі з стейкхолдерами тощо. Одним із шляхів, який за останні роки активно розвивається є поширення інформації (в тому числі і щодо проведення зазначених заходів чи діяльності окремих підрозділів закладу) через соціальні мережі. Опублікування новин є швидким, зручним, стислим та дозволяє у доступній формі донести головні аспекти користувачам. Соціальні мережі зараз стали чи не основним інструментом для проведення рекламних кампаній, PR-діяльності організацій. Інформаційний образ ЗВО формується за допомогою ведення офіційних сторінок у соціальних мережах (як закладу загалом, так і окремих його підрозділів, факультетів чи кафедр, персональних сторінок працівників і керівництва). Звісно ефективними засобами формування позитивного іміджу такі сторінки стають, якщо вони є привабливими, змістовними, такими що постійно оновлюються актуальною інформацією.

Для встановлення тісних комунікативних зв'язків із аудиторією, що характеризуються високим рівнем довіри та лояльності до ЗВО, необхідне конструювання саме позитивного іміджу. Він буде відображенням у груповій та масовій свідомості цілісного образу закладу освіти та може в подальшому впливати на мотивацію і поведінкові моделі аудиторії. При цьому варто враховувати особливості самої цільової аудиторії, її соціально-демографічні характеристики,

ціннісні орієнтації, потреби та інтереси, соціальний статус, стиль життя тощо.

До структури позитивного іміджу відносять такі аспекти:

1) афективний компонент (емоційно-оціночне сприйняття освітньої організації та особливостей її діяльності);

2) когнітивний компонент (знання про діяльність освітнього закладу, особливості його функціонування);

3) конативний компонент (формування готовності діяти певним чином по відношенню до цього закладу, надати йому перевагу чи ні) [3, С.23].

Забезпечити успіх у створенні позитивного іміджу через соціальні мережі можуть допомогти такі критерії: 1) актуальний, доречний контент. Контент повинен не тільки зацікавити, а й мати певну користь для інтересів не лише самої спільноти, а й користувачів соціальної мережі. 2) «живі люди», які стоять за профілем. Контент-менеджери, що забезпечують зворотній зв'язок варто давати розуміння, що вони такі ж користувачі соціальних мереж як представники аудиторії. 3) нескладний, захоплюючий формат комунікацій. Наприклад, можна додавати до повідомлень необхідні мультимедійні файли, підсилюючи зацікавлення користувача чи організовувати анонімні опитування для учасників спільноти. 4) зручний інтерфейс [6, С.55].

Оскільки імідж ЗВО має динамічний характер, а на нього та на його репрезентацію впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори, то актуальним є проведення певного порівняльного дослідження (як в темпоральному, так і крос-культурному вимірі). Авторське емпіричне дослідження базувалося на аналізі дописів офіційних сторінок Львівського національного університету імені Івана Франка (<https://www.facebook.com/franko.lviv.ua>) та Ягеллонського університету в Кракові (<https://www.facebook.com/jagiellonian.university>) в мережі Facebook. Авторів цікавила трансформація репрезентації іміджу цих університетів від 2017 року до 2023 року. Оскільки у 2017 році використовувався метод контент-аналізу, то і у 2023 році дослідження проводилося за аналогічною методологією. У 2017 році були обрані саме ці університети з огляду на кількість підписників, кількість яких були одними з найвищих в межах своїх країн. У 2023 році порівняння українського та польського університетів набуває додаткової актуальності, адже можна простежити чи відображається контекст україно-російської війни на творення нових дискурсів у репрезентації іміджу університету.

Об'єктом аналізу була сукупність усіх дописів на вказаних сторінках університетів, що були опубліковані з 14 жовтня 2022 року по 14 березня 2023 року, тобто вибірка була суцільною (203 дописи ЛНУ імені Івана Франка та 74 дописи Ягеллонського університету). Ми можемо порівняти отримані результати з даними 2017 року (було проаналізовано 278 постів, що репрезентують образ університету у Львові та 244 дописів – університету у Кракові). Під час аналізу дописів університетів на офіційних сторінках в мережі Facebook брався до уваги як текст, так і фото чи відео, що його супроводжує. Під час контент-аналізу у

2017 році були виділені наступні категорії: «поточна загальна інформація» (вступ, випуск, офіційні зустрічі ректора тощо), «науково-освітні події» (конференції, тренінги, проекти з розвитку, співпраця з стейкхолдерами тощо), «культурно-розважальні події» (концерти, екскурсії, вечірки тощо), «досягнення» (відомі випускники, викладачі, студенти), позиції в рейтингу), «інформація про структурні підрозділи» (бібліотека, ботанічний сад, факультети тощо), «інформація загально-пізнавального характеру, що безпосередньо не пов'язана з діяльністю університету» (цікаві факти, пам'ятні дати тощо) [5]. У 2023 році була додана категорія «публікації про війну» (втрати у війні та соціальні проекти, що пов'язані з війною).

Результати контент-аналізу можна представити в двох вимірах: динаміка репрезентації іміджів університетів та порівняння українського та польського університету у 2023 році. Проаналізуємо основні результати контент-аналізу офіційної сторінки ЛНУ ім. Івана Франка в мережі Facebook, вказавши відсотковий розподіл частоти появи певної категорії в дописах (див. рис.1).

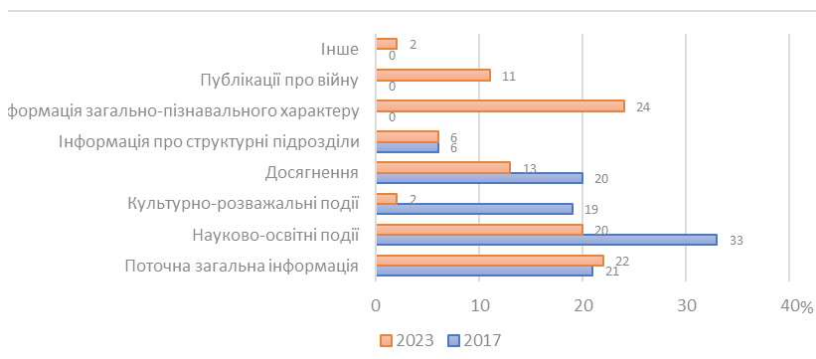

Рис 1. Репрезентація іміджу ЛНУ ім. І. Франка в Facebook (2017-2023

рр.)

Можемо стверджувати, що репрезентація іміджу вказаного ЗВО у мережі Facebook протягом аналізованого періоду змінилася, а важливу роль в цьому відіграє контекст війни. Найбільше це проявляється в тому, що у дослідженні 2023 року на сторінці ЛНУ ім. Івана Франка почали переважати дописи, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю університету (наприклад, дописи до Дня народження видатних українців (Л. Українки, Т. Шевченка); дописи, що пов'язані з історичною пам'яттю (День пам'яті Героїв Небесної сотні); дописи про національні символи (дописи до Дня мови, Дня державного герба)). Окремо, варто відзначити, що з'явилися дописи про студентів, випускників чи викладачів, які загинули під час війни. Натомість, фактично зникли дописи про культурно-розважальні події, що не є такими доцільними під час війни. Усі ці зміни вказують

на те, що ЛНУ ім. Івана Франка презентується не лише як науково-освітній центр, але й як осередок національно-патріотичного виховання.

Результати темпорального порівняння репрезентації іміджу Ягеллонського університету в мережі Facebook у дослідженнях 2017 та 2023 року демонструють такі особливості (див. рис.2).

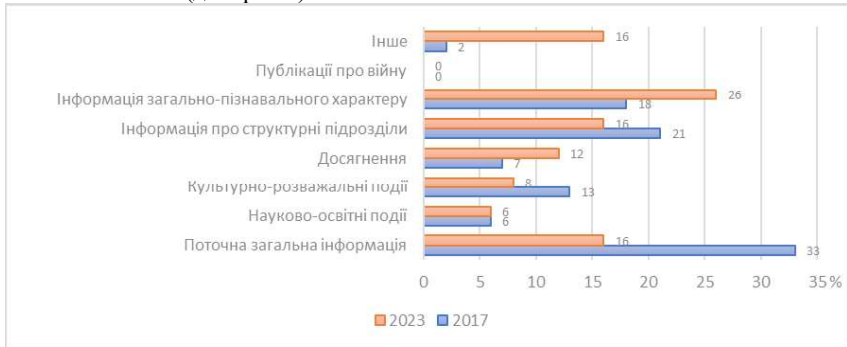

Рис 2. Репрезентація іміджу Ягеллонського університету в Facebook (2017-2023 рр)

По-перше, зросла частка такої категорії як «інше» (наприклад, фото міської новорічної ялинки чи зимового Кракова з підписом «В місто прийшла зима»; запитання «Чи знайшли ви подарунки від Миколая?» або «Який іспит був найважчим під час сесії?») тощо). По-друге, зросла частка інформації загально-пізнавального характеру, що не пов'язана з діяльністю університету (наприклад, до Дня народження Коперника, подкаст про «Хімію любові» чи відео як молоді люди зустрічалися 30-40 років тому (до Дня Валентина)). Така реструктуризація контенту відбувається за рахунок зниження частки дописів про поточну загальну інформацію. Варто відзначити, що суттєво змінилася кількість публікацій протягом аналізованого періоду, а саме знизилася в 3 рази. Це може свідчити мережа Facebook перестає бути важливим джерелом репрезентації іміджу Ягеллонського університету.

Суттєві відмінності в репрезентації іміджу двох університетів полягають в репрезентації науково-освітніх подій та висвітленні тематики україно-російської війни, зокрема, ЛНУ ім. Івана Франка надає їм більшого значення, ніж університет в Кракові. Натомість, в польського університету більше дописів щодо репрезентації структурних підрозділів, а також публікацій, які важко віднести в певну категорію («інше»).

Звернемо увагу на порівняння дописів українського та польського університетів на їхніх офіційних сторінках у мережі Facebook у дослідженні 2023 року (див. рис.3).

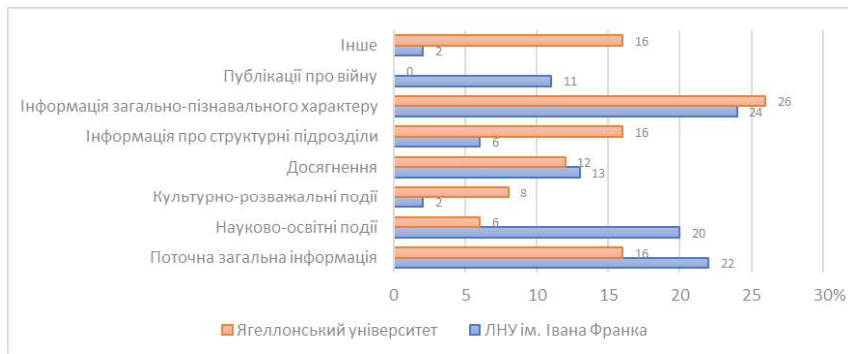

Рис. 3. Репрезентація іміджу ЛНУ ім. Івана Франка та Ягеллонського університету в Facebook у дослідженні 2023 року.

Кількісний вимір порівняння двох університетів варто доповнити якісним аналізом їхніх дописів, тому звернемо увагу на сам текст публікацій та стиль написання. В 2023 році у краківського університету більша частина дописів дублюється англійською мовою, що свідчить про орієнтацію на іноземну аудиторію (на відміну від українського ЗВО). У 2017 році польський університет відрізнявся від українського університету певною неформальністю тексту, а саме використанням емоджі /«смайликів», жартівливим характером та лаконічністю тексту. У дослідженні 2023 року такі відмінності зберігаються, водночас ЛНУ ім. Івана Франка також почав використовувати значно більше емоджі у своїх дописах (у порівнянні з 2017 роком). Інша відмінність полягає у використанні краківським університетом (як в 2017, так і в 2023 році) інтерактивності комунікації (наприклад, пост з проханням показати як зараз виглядає робоче місце читачів чи запитання «Які ваші улюблені різдвяні страви?» чи «Які ваші цілі на 2023 рік?» тощо). Такі особливості дописів Ягеллонського університету створюють імідж «університету-друга/подруги», що використовує неофіційний стиль комунікації, іноді розповідає щось цікаве і пізнавальне, іноді просто ділиться гарними фото природи чи споруди університету, але найменше звертає увагу на свою науково-освітню діяльність.

Загалом можемо зробити висновок, що імідж ЛНУ ім. Івана Франка та Ягеллонського університету, який транслюється на офіційних сторінках університетів у Facebook певним чином трансформувалася протягом 2017-2023 років. Два університети збільшили кількість дописів, що безпосередньо не пов'язані з діяльністю університету, проте на сторінці Львівського національного університету імені Івана Франка вони здебільшого репрезентують університет як центр національно-патріотичного виховання, а у Ягеллонського університету вони пов'язані з повсякденністю. Саме тому представлення іміджу

ЛНУ ім. Івана Франка в мережі Facebook не варто розглядати лише в рамках традиційного дискурсу, коли університет презентується як успішна формальна структура з великою кількістю поточних, науково-освітніх та культурно-розважальних подій (як це було у 2017 році). Натомість репрезентація іміджу Ягеллонського університету в межах ліберального дискурсу стає ще більш вираженою. Вказаний університет все менше репрезентує свою офіційну діяльність, а все більше приділяє увагу широкому колу питань, що пов'язані з повсякденним життям та неформальними зацікавленнями аудиторії. Франка в мережі Facebook не варто розглядати лише в рамках традиційного дискурсу, коли університет презентується як успішна формальна структура з великою кількістю поточних, науково-освітніх та культурно-розважальних подій (як це було у 2017 році).

Використані джерела та література:

1. Болотова В. О. Іміджологія: текст лекцій для студентів спеціальностей 054 «Соціологія», 061 «Журналістика» / В. О. Болотова, Н. О. Ляшенко, К. А. Агаларова – Харків : НТУ «ХП», 2021. 150 с.

2. Булгакова О. В. Бренд-імідж підприємства на споживчому ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 13, частина 1. 2017. С.31-36.

3. Василенко В. Ю. Сучасний стан дослідження процесу формування іміджу закладу вищої освіти: теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія соціальні комунікації*, вип. 18, с. 20–27.

4. Єргідзей О. О., Єргідзей К. В., Зборчий А. С. Феномен іміджу: історія виникнення та сьогодення. *Теорія і методика управління освітою*. Випуск 11. Т. 1. 2019. С.185-189.

5. Козаченко О.О. Особливості іміджу університету в соціальній мережі Facebook (на прикладі Ягеллонського університету та Львівського національного університету імені Івана Франка). *“Evropský politický a právní diskurz”*. 2018. Т. 5. Вип. 2. С. 280-285.

6. Лубенська А., Старостенко В. Соціальні мережі як інформаційний засіб створення іміджу ВНЗ. *Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції для студентів і молодих учених* (Суми, 25–26 квітня 2019 р.). Суми : ФОП Цьбома С.П., 2019. С.52-57.

References

1. Bolotova V.O. (2021) Imageology: text of lectures for students of specialties 054. Sociology Journalism / V. O. Bolotova, N. O. Lyashenko, K. A. Agalarova Kharkiv: NTU KhPI. 150 p. [in Ukrainian]
2. Bulgakov O.V. (2017) Brand image of the enterprise in the consumer market. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Issue 13, part 1. P.31-36 [in Ukrainian]
3. Vasylenko V.Yu.(2018) The current state of research on the process of image formation of a higher education institution: theoretical aspect. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Social Communication Series, Vol. 18, p. 20–27 [in Ukrainian]
4. Yergidzei O.O., Yergidzei K.V., Zborchiy A.S. (2019) The phenomenon of the image: the history of the emergence and the present. Theory and methods of education management. Issue 11. Vol. 1. P.185-189 [in Ukrainian]
5. Kozachenko O.O.(2018) Peculiarities of the image of the university in the Facebook social network (on the example of the Jagiellonian University and the Ivan Franko National University of Lviv). "European political and legal discourse". Vol. 5. Issue 2. P. 280-285. [in Ukrainian]
6. Lubenska A., Starostenko V. (2019) Social networks as an information tool for creating a university image. European University: image, mobility and social perspectives: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference for Students and Young Scientists (Sumy, April 25–26, 2019). Sumy: FOP Tsyoma S.P. P.52-57 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2022

Прийнята до друку 10.10.2022

Глобальне та локальне у дзеркалі соціології

УДК 314.15:355.01|(477)»2022»

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.13>

INTERNAL AND EXTERNAL FORCED MIGRATION DURING THE WAR: CHALLENGES FOR UKRAINE

Kovalisko N.V.

Ivan Franko National University of Lviv,

(1, Universytetska Str., Lviv, 79000;

nataliya.kovalisko@lnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

The scale of migration processes as a result of the war creates a humanitarian challenge that Ukraine has never faced in its modern history. The collection of statistical information from various sources, as well as numerous sociological surveys in general, provide a comprehensive statistical picture and geography of Ukrainians' movements both within the regions of Ukraine and abroad. According to the International Organization for Migration (IOM), as of December 2022, about 5 million people were internally displaced persons (IDPs) within Ukraine. As of the end of November, there are more than 4 million Ukrainian refugees in mainland Europe. Most refugees with temporary protection status are in Poland, followed by Germany and the Czech Republic, Spain, France, Slovakia, Austria, the United Kingdom, the Netherlands and Switzerland.

The reasons for the return of both IDPs and refugees include the perception of a security situation, reunification with family, difficulties in finding housing or work, temporary return to collect belongings, see family or evacuate loved ones. Reasons for not returning to Ukraine: families with children who will go to school or enter a higher education institution abroad; those who have a higher education, speak foreign languages, had a high level of income and are more mobile; people who planned to leave Ukraine before the start of a full-scale war; those who seasonally or permanently worked abroad; people with disabilities who receive better social and medical care abroad and are less mobile, etc.

Migration challenges for Ukraine are: the continuation of hostilities and martial law in the long term, which will be deepened by socio-economic and demographic consequences; restoration of the full functioning of urban/rural infrastructure; the increase in the level of unemployment and the burden on the state budget regarding the payment of financial assistance to both unemployed and displaced persons; development of both short-term and long-term effective migration social policy regarding the return of the majority of citizens with the adoption of relevant regulatory and legislative documents, etc.

Key words: internally displaced persons, refugees, forced internal and external migration processes.

© Коваліско Н.В., 2022

Statement of the problem. Since the beginning of the Russian full-scale invasion, it is estimated that more than 10 million Ukrainians have changed their place of residence. Some of them went abroad, most of them moved to conditionally safe regions in Ukraine. Such scale of displacement creates a humanitarian challenge for Ukraine that it has never faced in its modern history. The war has made forced changes in the life of every Ukrainian, resulting in a new reality in which millions of people in the early days decided to stay at home or go to safer regions of the country or abroad. Each month is characterized by its own trends, each internally displaced person or refugee has its own circumstances, determining needs, and therefore motives and life goals for deciding to return to their homes.

The purpose of the article is to find out the scale of internal and external migration processes as a result of the war based on the results of numerous sociological studies and statistical information from various sources. One of the tasks is to find out the origin and location of displaced persons, their immediate needs, perception of security and discrimination by host communities; the duration of stay in the IDP/refugee status and the reasons for their return or non-return to their homes. Also to highlight migration challenges and prospects for Ukraine in general and the preconditions for the return of displaced persons.

The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) has reported that by mid-May 2022, the number of people fleeing war in Ukraine had exceeded 6 million, the most severe refugee crisis in Europe since the end of the Second World War. According to a recent report by the International Organisation for Migration (IOM), the Russian invasion, which began on 24 February, has caused mass displacement, with more than 8 million Ukrainians displaced within the country [8]. Most refugees entered the European Union through border crossings in Poland, Slovakia, Hungary and Romania, where volunteers and governments have tried to help them find housing and support.

During these three months, forced internal and external migration at home and abroad already shows certain trends: numbers and waves; directions of natural movements; origin and location of war displaced persons; adoption of state legislative decisions; urgent needs and their resolution by host communities; perceptions of security and discrimination; and the decision to return or not to return to the previous place of residence.

I want to share my insights in the context of research on contemporary migration processes, on the one hand as a researcher, as their study is my scientific interest [10, 11], and on the other hand as a volunteer. From the beginning of March 2022, I received both internally displaced persons (IDPs) in my home and in the countryside (Kiev residents lived for 2 months, Kharkiv residents for almost 3 months) and those who were passing through the city of Lviv (as a volunteer I helped more than 30 people, mainly women with children and elderly people). I organised their accommodation at home; searched for temporary or permanent housing/shelter among relatives/friends/

ves/friends/neighbours and various opportunities to go abroad; solved a number of problems related to living conditions, registration of internally displaced persons, relations with the city labour office, district administration, schools and humanitarian aid centres for refugees, etc.

The first period of migration was the first month of the war

The war activities forced a significant part of the population to leave their permanent place of residence: 22% of the Ukrainian population changed their place of residence within Ukraine (in particular: those aged 18-24 and 25-34 – 36% and 34% respectively), 6% were forced to go abroad [15]. According to the estimates by the UN Refugee Agency (UNHCR), 5 million Ukrainians crossed international borders in mid-March, with 70,000 children becoming refugees each day. According to the United Nations Children’s Fund (UNICEF), this means that 55 children were fleeing the country every minute, or almost one child every second [16]. An accurate assessment of the distribution of forced migrants outside Ukraine is currently impossible, as they change their plans and country of destination, sometimes not even registering for temporary protection, but exercising their right to stay in EU countries for 90 days without registration.

Another social and humanitarian challenge is internal displacement. For example, according to the estimates by the International Organisation for Migration (IOM), 6.48 million people became internally displaced in the first month of the war in Ukraine, among whom the share of the most vulnerable groups is significant [1]. Due to the continuation of hostilities, these numbers are not definitive, so the likelihood that IDPs will change their place of residence and seek permanent residence and work increases. This in turn will lead to changes in the labour market structure, which will be another new challenge for the Ukrainian economy.

Think tank Cedos conducted a study [1] of how many people left Ukraine in the first month of hostilities. Thus, according to the data analysed, some 3.6 million people migrated abroad and another 6.5 million, according to the International Organisation for Migration, left their place of permanent residence and moved into the country. Meanwhile, the State Border Guard Service [4] says that by 20 March, the number of queues to leave Ukraine had decreased significantly at the borders with EU countries.

Internal migration. According to the estimates made on the basis of a nationwide IOM survey [6], the largest number of people in Ukraine left from its eastern part (2.35 million), the Kiev region and the city itself (almost 2 million) and the north (1.3 million) of the country. Some of the internally displaced people continued to move both within Ukraine and abroad. Approximately half (44%) of Ukraine’s population was forced to temporarily separate from their families during the war.

Some people are leaving their homes for a second time. Thus, since 2014, many IDPs have lived in regions and cities currently in the war zone. According to the Ministry of Social Policy [13], in 2021, the largest number of IDPs was in the Donetsk (512,000) and Luhansk (282,000), Kyiv (163,000) and Kharkiv (136,000) regions. Among the

cities with a high percentage of IDPs before the full invasion of Ukraine by the Russian Federation were: Severodonetsk (44%), Mariupol (20%), Izjum (13%), Bucha (11%), Irpin (9%) and others.

Movements within the country took place in waves depending on the hostilities in a particular region or settlement. According to the estimates from a nationwide IOM survey [6] conducted from 9-16 March 2022, 48% of displaced persons in Ukraine left their place of residence after the start of the war, 45% left when the war reached the areas they inhabited, and 5% left their homes in anticipation of the conflict.

Available evacuation methods include evacuation trains organised by the Ukrainian Railways, personal car transport and evacuation buses from the war zone. From 1 to 20 March, Ukrainian Railways evacuated 2.77 million people [21].

According to IOM estimates, the largest number of people moved to the western macro-region – more than 2.5 million [6]. However, data published by state administrations in the western regions do not agree with these estimates. This discrepancy can be explained by the fact that only a fraction of people choose to report their arrival to local authorities: registration is most likely to occur in cases where newcomers are seeking settlement or humanitarian assistance.

According to my observations, the first massive wave of displacement occurred at the beginning of March – every day there were up to a dozen calls from relatives/friends/acquaintances about the possibility of coming and staying in Lviv. The first to arrive were three women from Kharkiv with small children, who, after an exhausting journey of more than a day on the evacuation train, asked for a rest and together decided to cross the border by bus, where – already in Poland – they met up with familiar volunteers and from there travelled to Germany. Then there were the residents of Kharkiv, Kiev, Odessa, refugees from the towns of Irpin and Chernihiv. Someone decided to stay in the relatively safer city of Lviv; all those going abroad – among the refugees I know – had prior agreements or personally sought such opportunities from fellow researchers, allowing them to stay in Poland, Germany, Spain or Italy. There was no case of them going ‘nowhere’. It was a kind of guarantee for them that they would be welcomed there, accommodated and given initial social and humanitarian assistance. Each of them had his or her own experiences relevant to the decision to leave home: someone had rescued young children from the war; someone could not be under constant shelling because there was nowhere to go down during air raids; one would simply have to live in the Kharkiv or Kiev metro. The refugees from Chernigov and Irpin were leaving their homes for the second time, the first being the experience of moving from Luhansk in 2014. There were also those who came from relatively safe cities to travel further abroad. In the first month of the war, Lviv received more than 200,000 refugees from various regions of Ukraine.

Registration of IDPs. Some territorial communities started to register IDPs soon after the Russian invasion. The census system established was used by local authorities, in particular to record humanitarian aid (food, personal hygiene products, clothing, footwear) provided to IDPs.

On 13 March, the government introduced changes to the registration and issuance of the IDP registration certificate [18]. As a result, people who have moved from regions where active hostilities have been taking place since 24 February are considered internally displaced persons. Such legally approved regions [19] currently include Volyn, Dnipropetrovsk, Donetsk, Zhytomyr, Zaporizhia, Kiev, Luhansk, Mykolaiv, Odessa, Sumy, Kharkiv, Kherson, Chernihiv and the city of Kiev.

On 21 March, the Government of Ukraine, together with the UN, launched two payment programmes for forced migrants in need of additional protection [23]. The first is the IDP support programme, which aims to provide social assistance to displaced persons, compensation to employers for employment and compensation for utilities to individuals and communities who have provided shelter for free. In particular, the state will pay a minimum monthly cash allowance of 2,000 hryvnias to IDPs and 3,000 hryvnias to persons with disabilities and children. The second programme – for forced migrants who need additional protection – allocates UAH 2200 per month for each family member. Money for this will be provided by foreign partners. The UN World Food Programme will deposit these funds into the recipient's bank account within three months.

Therefore, during the first month of the war, a mechanism was proposed for the registration and provision of social assistance to IDPs and compensation to the host party. According to my personal observations, IDPs who applied for temporary shelter in schools, kindergartens and private accommodation had to go through the procedure of such registration at regional government offices or administrative service delivery centres (TsNAP). The middle of March was particularly difficult, as thousands of people needed such registration each day – this created queues, registrations in such queues for the following days; various conflict situations that required the involvement of a significant number of additional social protection department staff. All those who were accepted by Lvivians free of charge into their homes underwent such registration after 13 March 2022, also with a view to receiving the minimum monthly benefit in the future. Lvivians were also able to offset the cost of utilities at 450 hryvnias per person per month if the resettlers were registered at their residential address. Those who rented flats were in most cases not registered as IDPs, as they were able to pay rent and utilities and could not apply for monthly assistance. During registration, IDPs were required to provide bank documents proving the absence of deposit accounts. The presence of such accounts was a reason for denying such financial assistance. As far as UN assistance was concerned, there was also a procedure of signing up in queues several weeks in advance. And it was already possible to register for cash assistance at a certain time of the day.

External migration. Most people left Ukraine between 27 February and 9 March. More than 150,000 people left every day. Since 17 March, the number of those leaving has been decreasing, indicating that the first wave of refugees has subsided. According to the data from border crossings, 2,144,244 people crossed the state border in Poland, 555,021 in Romania, 371,104 in Moldova, 324,397 in Hungary and 271,254 across the Russian border (however, these are Russian government figures, which may not be accurate and include people who were deported to its territory); 256,838 persons from Ukraine crossed the border into Slovakia and 4,938 into Belarus (according to the Belarusian authorities, which may be inaccurate and include forcibly displaced persons) [4].

At the same time, according to the information from the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine [12], Russian invaders have already forcibly deported some 6,000 residents of Mariupol to Russia on 24 March; another 15,000 residents of the city's left-bank district are at risk of deportation. In addition, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine reports that Russian troops have forcibly evacuated residents of settlements in the Luhansk region. According to the Mariupol City Council, the deportees were first directed to so-called filter camps, where their documents and phones were checked. Then some people were deported to Russian cities, the fate of others is unknown.

For some migrants, countries bordering Ukraine are transit countries as they make their way to other EU countries, in particular Germany, Austria, the Czech Republic, Italy, France, Spain, Portugal, the Baltic States, etc. A relatively small number of Ukrainians also seek refuge outside the EU.

Registration of Ukrainian refugees. 4 March 2022. The Council of the EU launched the Temporary Protection Directive [20]. It allows persons who left Ukraine on or after 24 February 2022 to stay in EU countries for one year, renewable up to three years. Persons with this status are granted the right to work, full access to the health, education and social assistance systems.

However, the registration process has only just begun in many countries, the procedure and duration varies from country to country and is still in the process of being established in many places. The registration process for each person (from application to temporary protection) can also take a long time. The reason is that the relevant authorities do not have sufficient resources to receive and process a large number of applications. This is largely influenced by a country's experience in previously receiving refugees, the presence of adequate infrastructure, and developed mechanisms for interaction between authorities [1].

In conclusion, it is important to note that for many fleeing war, the experience of being in another country and dealing with bureaucratic institutions is something new. Therefore, a number of refugees with whom I am still in contact did not register with one authority or another because, at the time, they did not understand how to do so and/or have some reservations about such procedures – for example, that receiving temporary protection would prevent them from returning home after the war.

The second migration period is the second and third months of the war

Internal migration. The International Organisation for Migration (IOM) conducted Round III [7] from 11 to 17 April 2022 and Round IV [8] from 29 April to 3 May 2022 of a representative express assessment of Ukraine's population to gather information on internal displacement and mobility flows and to assess local needs. This general population assessment serves as a primary source for identifying areas of high humanitarian need and targeting the response to assist war-affected populations. The estimates are based on population data from the United Nations Population Fund (UNFPA), which the humanitarian community considers as a baseline for the population in Ukraine. The study does not take into account those currently outside Ukraine[1].

The results of the survey showed that as of 17 April 2022, 17.5% of the total population are internally displaced persons within Ukraine, or 7.7 million people. This is 568,000 more IDPs (+8%) than on 1 April (Round II) and 1220,000 (+19%) more compared to 16 March (Round I). By macro-region, the west received 2852 million, the centre 1773, the east 1464, Kiev and the north 1233, and the south of Ukraine 231,000 IDPs.

Among current IDPs, willingness to relocate further has increased since 1 April. Among IDPs in the west, 52% of respondents intend to relocate further (in any direction, including return), in the central macro-region 45%, in the north 40%, in the south 30%. In the eastern macro-region, the share of IDPs intending to move further is lower: 17% intend to change their place of residence. Regarding further relocation from their current place of residence, among IDPs only: 44% said "yes", 41% have no intention and 12% said that it would all depend on the situation. 2% do not know and 1% of IDPs cannot say due to the security situation (or because the territory is occupied).

Since 16 March, the share of IDPs considering further relocation has more than doubled compared to the relatively small and stable share of Ukrainians who remain in their current places of residence (they are stable at 3–4% in all rounds). In the first round it was 18% (16 March 2022), in the second 30% (1 April 2022) [6], in the third 42% (17 April 2022) [7], in the fourth 44% (3 May 2022) [8].

Origin of current war displaced persons. The data obtained show a difference in the intensity of migration flows at the macro-regional level. Among the 10% increase in the total number of IDPs in Ukraine in Rounds II and III, the largest increase was in the east of the country: the share of IDPs who lived in the east before displacement now accounts for 45% of all IDPs (33% in Round II). The share of IDPs from Kiev in the total number of IDPs has decreased and now represents 19% of all IDPs.

Residence of war displaced persons. Despite an overall increase in the number of IDPs across the country, the number of IDPs in Kiev has decreased significantly since the second round (1 April) and remained insignificant compared to other macro-regions. In the southern, western and northern macro-regions, the number of IDPs has also decreased by more than 250,000 people in the total number of IDPs admitted. The number of IDPs in eastern Ukraine increased significantly – by 70% after the second

round of this survey. The number of IDPs in the central macro-region has increased by more than 30% since 1 April [7, 8].

Needs. Of all respondents, 33% said they were most in need of financial support. However, among IDP respondents, this need is particularly acute: 45% of IDPs indicated that they needed money the most, followed by medicines (5.9%). In Round IV, IOM assessed the purposes for which respondents needed cash assistance and identified the preferred means of obtaining it. 76.5% of respondents indicated that they would prefer to receive financial support on a bank card, such as a card for pension or social security payments.

Since 1 April, the perception of safety has improved significantly in Kiev and the north, while it has remained virtually unchanged in the other regions. People are returning, but 29% of returnees do not feel completely safe and 5% lack a sense of security altogether. The majority of IDPs who feel they remain 'in total danger' are now in the east (8%). Only 8.5% of returnees feel that their current place of residence is completely safe [7].

Regarding *perceptions of discrimination*, 6.5% of IDPs surveyed reported unfair treatment or discrimination against them because they are not members of the community to which they had to move. (This indicator was not assessed in previous rounds). In contrast, 4.2% of respondents who had not been resettled reported negative perceptions of the arrival of new IDPs in their communities. This is 2.6% more than in Round II (1 April). In contrast, 81% have a positive perception of IDPs [8].

Return situations. In the III round, IOM [7] provided a first estimate of the number of re-emigrants. The decision to add this indicator to the survey was prompted by field observations of large-scale return movements in Ukraine. For the purposes of this survey, a respondent is considered to be a returnee if, at the time of the interview, he or she reported to be in his or her usual place of residence but had left it since 24 February 2022 due to the war for a period of at least 14 days. Of all respondents who are currently in their usual place of residence, 8.9% indicated in Round IV that they returned after at least two weeks in another region as an IDP. It is too early to infer the nature of these returns, i.e. whether people are returning permanently or temporarily. Among Round III respondents, 15% of re-emigrants (or around 416,000) indicated that they intended to leave home again. A decrease of only 2% compared to Round III indicates that the proportion of returnees continues to increase, although a significant number may have left home again, which offsets the number of returnees who returned but later moved elsewhere again.

36 days is the average length of stay on IDP status among returnees as at 3 May 2022, i.e. within 68 days from the outbreak of war [8]. As I have already mentioned, no conclusions can be drawn at this stage on the nature of such return movements. IOM intends to continue to assess these trends, including through surveys monitoring flows at key transit points.

The vast majority of re-emigrants do not intend to leave their usual place of

The vast majority of re-emigrants do not intend to leave their usual place of residence in the future. It should be noted that the percentage of re-migrants who plan to leave again because of the war is highest in the western macro-region: 28% of re-migrants are considering leaving.

Among IDPs, 14.6% responded that they plan to return to their usual place of residence within the next two weeks. IOM data shows that the majority of IDPs who plan to return home in the next two weeks are from Kiev and the northern macro-region of Ukraine.

Geography of internally displaced persons – 47% of respondents returned to another city/region in their home region, 46% to another region in Ukraine. Only 7% of respondents (approximately 190,000 people) among the re-emigrants indicated that they returned to their usual place of residence from abroad. This indicator does not coincide with the official statistics of border crossings, according to which 1.4 million Ukrainian citizens have entered the territory of Ukraine as of 28 February 2022 (DPSU, UNHCR). However, official statistics, regarding border crossings, do not necessarily reflect the number of returnees. These statistics may also include other types of movement, as well as repeated entries and exits. These flows may be fluctuating, given that the situation remains extremely volatile and unpredictable [8].

The number of returnees increased the most in the north of Ukraine: from 861,000 on 17 April to over 1 million on 3 May. In contrast, the southern macro-region has seen a significant decrease in the number of re-emigrants: from 144,000 in Round III to 95,000 in Round IV. The majority of re-migrants returned to large cities or suburbs (57% in total), 23% moved to small towns or villages and 19% moved to the countryside [7].

My personal observations suggest that a decrease in movements from Kiev, Kharkiv, Odessa should be noted in the second period. In general, evacuation trains mainly came from the places of most intense hostilities in the south and east of Ukraine. Therefore, the residents of Kiev and even Kharkiv, where there was still a serious threat, began to return their homes. Panic and fear subsided. Most of the IDPs in Lviv did not react at all to the air alerts, as they pointed out each time how they were suffering from the constant alerts and bombardments, as they already distinguished between aerial bombardment and missile attacks with hailstorms and tornadoes. There was a certain acceptance of the irreversibility of certain processes during the war: someone returned so as not to lose their job in Kiev; someone tidied up their partially destroyed houses and paid their utility bills in Chernigov and returned to Lviv; someone made the final decision to return to Kharkiv because others – acquaintances, relatives – live there and with the conviction that there are safer areas, and will move there to visit friends or relatives if the situation worsens.

External migration. In April 2022, the number of people crossing Ukraine's state border increased sharply compared to the first weeks of full-scale hostilities by Russia in Ukraine. Between 24 February and 20 April, 1 million 100,000 people returned to Ukraine [14]. Most of these people left Ukraine after the Russian invasion had begun.

According to the State Border Service of Ukraine [4], 25-30,000 people return to Ukraine every day. On 16–17 April, the number of entry crossings on the Ukrainian-Polish border exceeded the number of exit crossings for the first time since 24 February [2]. According to the DPSU, at the beginning of the full-scale military invasion, mainly men of conscription age returned, and in the second month of the war – women, children and the elderly.

The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees interviewed [22] 518 people who were at the border between 3 and 19 April and were planning to enter Ukraine from Poland, Slovakia, Hungary, Romania and Moldova. According to the results of the survey, 84% of the respondents plan to return to the place where they previously lived in Ukraine.

The majority of people who have left their place of permanent residence say they plan to return soon or after the war ends. According to the results of a nationwide survey conducted on 26 April by the sociological group ‘Rating’, almost a quarter of those who have left their place of residence plan to return soon, a third intend to return later. At the same time, 43% are ready to return home after the war ends [3].

Return/no return to Ukraine. One of the main reasons for returning to Ukraine will be security. Sedos researchers also point out the following circumstances: family reunification; problems, difficulties (risks) in finding affordable and comfortable housing; difficulties in employment; lack of own financial resources and limitations of social insurance; limitations of the administrative system of the country or in Ukraine; functions of EU policies towards Ukrainian citizens, etc.

According to the results of a survey by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 20% of respondents are returning to Ukraine for a short period of time. Among *the reasons for a short-term return* are the need to collect belongings, take relatives or pets away, check the integrity of housing, see relatives and then go again to a safer place in Ukraine or outside Ukraine. In addition, some people planned to take their relatives, especially children and elderly relatives, to a safe place abroad and return [17].

The longer the hostilities continue and the refugees and displaced persons remain in the communities that received them, the less likely they are to return to Ukraine [5]. For the most part, the following will not return: families with children who will go to school or university abroad; those who had higher education, spoke foreign languages, had high incomes and were more mobile; people who planned to leave Ukraine before the full-scale military operations began; people who worked seasonally or permanently abroad; people with disabilities who receive better social and medical care abroad and are less mobile, etc.

According to my observations, only those who temporarily went abroad from their safe places of residence in the western region were returning to Ukraine, none of the refugees I know from other regions of Ukraine have made such a decision so far. Of course, all the reasons given for return/non-return will vary over time and depend

primarily on the course of the hostilities and the security situation in Ukraine.

Conclusions

For the first period of wartime migration, a characteristic feature of internal and external mobility is the decision to leave their permanent place of residence. Displaced persons decided to move to border or safer regions of the country to their relatives, acquaintances or friends or to rent accommodation if they could afford it. Kindergartens, schools, theatres, private rooms, etc. were equipped to be shelters or temporary accommodation for the refugees, which were a kind of transit sites for up to a few days. The decision to cross the border was also influenced by the presence of relatives/friends/acquaintances, who took the lion's share of assistance in welcoming refugees from Ukraine. This period is characterised by the adoption of a state registration mechanism and the provision of social, humanitarian and material assistance to both internally displaced persons in Ukraine and refugees abroad.

As far as the second period of migration during the war is concerned, it is characterised by the continued collection of statistical information from various sources (data from the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Ministry of Social Policy, the Ukrainian Railways, the State Border Service, etc.) and the conduct of already numerous social surveys (International Organisation for Migration, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees; Cedos Analytical Centre, Rating Sociological Group, etc.). Overall, these results give us, on the one hand, a complete statistical picture and geography of movements both internally between Ukrainian regions and abroad. On the other hand, it is important to highlight the origin and location of current war displaced persons, their urgent needs, perceptions of security and discrimination by host communities; the length of stay in IDP/refugee status and the reasons for their return or non-return home.

This period is characterised by internal and external reverse migration movements – returns. It is worth noting a number of challenges related to the return of displaced persons: the security situation at the time in the area of previous residence; damaged or destroyed buildings; the availability of the previous place of work, the possibility of finding a job or registering at a labour office; the lack of a final settlement of the procedure for short-term and long-term return to Ukraine; obtaining legal refugee status and its duration; difficulties in registering identity cards and other documents due to their loss or border crossing, etc.

The migration challenges for Ukraine are: the continuation of hostilities and martial law in the long term, which will exacerbate the socio-economic and demographic consequences; the restoration of fully functioning urban/rural infrastructure; the increase in the level of unemployment and the burden on the state budget in terms of financial assistance payments to both unemployed and displaced persons; the development of both short-term and long-term effective migration policies for the return of the majority of citizens with the adoption of relevant regulatory, legislative documents, etc.

Forced internal and external migration updates the question of the institutional

Forced internal and external migration updates the question of the institutional capacity of the state to prepare and apply comprehensive solutions to problems in this area. Today, in Ukraine, it is necessary to verify the compatibility of the declared migration policy with the actual state of affairs – the capacity of the authorities to adequately respond to the migration challenges and solve a range of life situations of displaced persons, such as housing, employment, psychological, social, information and communication, medical, economic, political, integration, adaptation, etc. problems.

References

1. Vymushena mihratsiya i viyna v Ukraini (24 lyutoho – 24 bereznya 2022). Monitorynh Cedoss. [Forced migration and war in Ukraine (24 February – 24 March 2022). Monitoring Cedoss]. URL: <https://cedoss.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-ta-vijna-v-ukrai%CC%88ni.docx-1.pdf>.
2. Vpershe z 24 lyutoho do Pol'shchi vvyizdyt' menshe lyudey, nizh v'yizdyat' v Ukrainu [For the first time since 24 February, fewer people are entering Poland than Ukraine]. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/04/18/7137979/>.
3. Dev'yate zahal'nonatsional'ne opytuvannya: otsinky mizhnarodnoho partnerstva (26 kvitnya 2022) [Ninth national survey: Assessments of international partnerships (26 April 2022)]. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyaty-obschenacionalnyy-opros-ocenki-mezhdunarodnoho-partnerstva-26-aprelya-2022.html>.
4. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy [State Border Service of Ukraine] URL: <https://www.facebook.com/DPSUkraine>.
5. Ella Libanova: Vvyavyls', shcho kovbasa za 2.20 dlya nas – ne nayvazhlyvishe [Ella Libanova: It turned out that a sausage for 2.20 is not the most important thing for us] URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/7/7337849/>.
6. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukraini. opytuvannya zahal'noho naseleennya, raund 2, 1 kvitnya 2022 roku. [Report on Internal Displacement in Ukraine. Population-based survey, Round II, 1 April 2022]. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine%20Displacement%20Report_R2_final_UKR.pdf
7. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukraini: opytuvannya zahal'noho naseleennya, raund 3, 17 kvitnya 2022 roku. [Report on internal displacement in Ukraine: general population survey, Round III, 17 April 2022], URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opytuvannya-zagalnogo-naseleennya-raund-3-17>.
8. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukraini: opytuvannya zahal'noho naseleennya, raund 4, 3 travnya 2022 roku. [Report on internal displacement in Ukraine: general population survey, Round IV, 3 May 2022] URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opytuvannya-zagalnogo-naseleennya-raund-4-3>

9. Kil'kist' bizhentsiv, yaki ryatuyut'sya vid viyny v Ukraini, perevyshchuye 6 mil'yoniv – ahent-stvo OON. [Number of refugees fleeing war in Ukraine exceeds 6 million – UN agency] URL: <https://www.reuters.com/world/europe/number-refugees-fleeing-ukraine-war-exceeds-6-million-un-agency-2022-05-12/>

10. Kovalisko N. Sotsial'ne samopochuttya vnutrishn'o peremishchenykh osib v Ukraini: sotsiolohynyj dyskurs: monohrafiya/ S. M. Bubnyak. L'viv: LNU im. Ivana Franka, 2022. 294 s. [Kovalisko N., The social well-being of internally displaced persons in Ukraine: a sociological discourse: a monograph / S. M. Bubnyak. Lviv: Ivan Franko LNU, 2022, p. 294].

11. Kovalisko N.V. Suchasni mihratsiyini protsesy i sotsial'ne syrit-stvo: sotsiolohichnyj dyskurs: monohrafiya/ KH.V. Ilyk. L'viv: TzOV «Liha-Pres», 2019, pp. 234 [Kovalisko N.V. Contemporary migration processes and social orphanhood: a sociological discourse: a monograph/ H.V. Ilyk Lviv: Liga-Press LLC, 2019, pp. 234].

12. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy / MFA of Ukraine [Ministry of Foreign Affairs of Ukraine] URL: <https://www.facebook.com/UkraineMFA>

13. Ministerstvo sotsial'noyi polityky. [Ministry of Social Policy]. URL: <https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua>

14. Na s'ohodni ponad mil'yon hromadyan povernuly's' v Ukrainu z-za kordonu – DPSU [To date, more than one million citizens from abroad have returned to Ukraine – DPSU] URL: <https://www.unian.ua/society/viyina-v-ukrajini-ponad-milyon-ukrahnciv-povernulis-na-batkiivshchinu-novini-ukrajini-11794065.html>

15. Nastroyi ukraiyntsv ta diyi pid chas povnomasshtabnoyi viyny Rosiyi z Ukrainoyu. [Ukrainians' mood and actions during Russia's full-scale war against Ukraine] URL: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf

16. Novyny pro robotu OON v Ukraini za 15 bereznya 2022 [Information on the work of the UN in Ukraine as of 15 March 2022] URL: <https://ukraine.un.org/uk/174938-novyny-pro-robotu-oon-v-ukrajini-za-15-bereznya-2022>.

17. Povernennya pereselen_ok i bizhen_ok: shcho vplyvaye na rishennya [Return of displaced persons and refugees: What affects decisions] URL: https://cedos.org.ua/researches/povernennya-pereselen_ok-i-bizhen_ok-shho-vplyvaye-na-rishennya/

18. Pro vnesennya zmin do Poryadku oformlennya i vydachi dovidky pro vzyattya na oblik vnutrishn'o peremishchenoyi osoby [On amending the Procedure for issuing and issuing a certificate of registration of an internally displaced person] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2022-%D0%BF#Text>

19. Pro zatverdzhennya pereliku administratyvno-terytorial'nykh odynyt's', na terytoriyi yakykh nadayet'sya dopomoha zastrakhovanyim osobam v ramkakh Prohramy "yePidtrymka" [On the approval of the list of administrative-territorial units where assistance is provided to the insured person under the scheme „eSupport"] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#Text>.

20. Tymchasovyj zakhyst ta status bizhentsya yak formy mizhnarodnoho zakhystu

dlya hromadyan Ukrainy v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees] URL:<https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>

21. Ukrzaliznytsya – Ukrzaliznytsia. URL: <https://www.facebook.com/Ukrzaliznytsia/>

22. Upravlinnya Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv. [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees] URL:<https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> 23. Uryad oholosyv pro dodatkovy vyplaty pereselentsyam. Komu i skil'ky zaplyatyat'. [The government has announced additional payments to displaced persons. To whom and how much will be paid] URL:<https://www.bbc.com/ukrainian/news-61121379>.

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В ЧАСІ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Коваліско Н.В.

*Ivan Franko National University of Lviv,
(1, Universytetska Str., Lviv, 79000;
nataliya.kovalisko@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>*

Масштаби міграційних процесів внаслідок війни формують перед Україною гуманітарний виклик, з яким вона ще не стикалась у сучасній історії. Збір як статистичної інформації з різного роду джерел, так і проведення численних соціологічних досліджень загалом дають цілісну статистичну картину та географію переміщень українців як всередині між регіонами України, так і за кордоном. За результатами Міжнародної організації з міграції (МОМ) станом на грудень 2022 року близько 5 млн осіб були внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в межах України. Станом на кінець листопада в материковій Європі перебуває більше 4 млн українських біженців. Найбільше біженців зі статусом тимчасового захисту в Польщі, слідом йдуть Німеччина та Чехія, Іспанія, Франція, Словаччина, Австрія, Велика Британія, Нідерланди та Швейцарія. Серед причин повернення як ВПО, так і біженців можна виокремити сприйняття безпекової ситуації, возз'єднання з родиною, складнощі з пошуком житла або роботи, тимчасове повернення, щоб забрати речі, побачитися з родиною або евакуювати близьких. Не повернуться в Україну: родини з дітьми, які підуть у школу або вступають у заклад вищої освіти за кордоном; ті, хто має вищу освіту, володіє іноземними мовами, мали високий рівень доходу та є більш мобільними; люди, які до початку повномасштабної війни планували виїхати з України; ті, хто сезонно або постійно працювали за кордоном; люди з інвалідністю, які отримують кращу соціальну та медичну допомогу за кордоном і є менш мобільними тощо.

Міграційними викликами для України є: продовження бойових дій та воєнного стану у довгій перспективі, що поглиблюватиметься соціально-економічними та демографічними наслідками; відновлення повноцінного функціонування міської/сільської інфраструктури; зростання рівня безробіття і навантаження на держбюджет щодо виплат матеріальної допомоги як безробітним, так і переміщеним особам; розробка як короткострокової, так і довгострокової ефективної міграційної соціальної політики щодо повернення більшості громадян з прийняттям відповідних нормативно-законодавчих документів тощо.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, біженці, вимушені внутрішні та зовнішні міграційні процеси.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2022

Прийнята до друку 13.11.2022

УДК 316.34: 316.455

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2022.16.14>

SELECTED CONCEPTS OF LOCAL AUTHORITY

B. Petrecka

State Higher School of Technology and Economics in Jaroslaw

Institute of International Relations

Department of Administration

ORCID 0000-000200671-7446

beata.petrecka@pwste.edu.pl

The paper deals with the issues related to the theoretical concepts of local authority and the ways of their emergence. Local authority is a political institution that has the ability to influence the creation of rules applicable in a given limited by territory community. The paper attempts to systematize the concept of local authority and to present its essence. For this purpose, a comparative method was applied. Full understanding of the mechanisms of separating local authority in society will allow the identification of people who have a real impact on the lives of citizens.

Key words: local authority, elite, governance.

Local authority is a political institution that has the ability to influence the creation of rules applicable in a given, limited by territory community [1]. Global research on local government has been dominated for decades by two competing approaches: elitism and pluralism. The elitist approach was best represented by Floyd Hunter, who in 1953 published a study of Atlanta entitled "Community Power Structure". The second pluralistic approach was most fully presented by Robert Dahl, who polemicized with F. Hunter by publishing in 1961 the book "Who governs". In his research, he asked himself a number of questions. Who are the people who rule the city? How do they gain power and how do they use it? What is their relationship with the rest of society? He applied the reputation method as the starting point for his research. It consists in the fact that the research begins with a list of 20 people (e.g. received from a journalist who knows the city) containing the names of people exerting the greatest influence on local decisions. These 20 people are then interviewed, showing them the list, asking if they agree with its composition and who, if any, should be added. Then it is checked who was mentioned most often in this kind of voting. At a later stage of the study Hunter also analyzed decision-making processes. As a result of his research, he came to the conclusion that the decision-making process is dominated by businessmen who subordinate politicians. As a result, the city is ruled by a small elite. It turned out that all the "leaders" are high-ranking directors of the largest enterprises. Importantly, their role in the political process was not particularly visible. None of them was involved in politics in the literal sense (they did not sit on the council, they did not work in

the administration). According to Hunter political institutions play an essential role in the implementation of policy, but policymaking often takes place outside city hall. Representative democracy is a smoke screen for dominant economic interests [2, 3].

Hunter's opponent, R. Dahl, talks about the need for multivariate analysis in social analyses. Social status can have various sources, e.g. wealth or an origin. According to Dahl, political power depends on various types of resources such as votes, money, legitimacy, access to the media, or access to politicians. Not only the current political power is important, but also the resources that can (potentially) be used to achieve political goals. In his work, Dahl allows the possibility that the possession of resources is not synonymous with their use (e.g. due to the lack of interest in the city's politics). At this point some questions arise: How are the most important decisions made? What people have the greatest influence on decisions? What is the importance of the most widespread political resource - the right to vote? Is the power structure permanent, or is it subject to change?

Dahl studied decision-making in detail in three areas: city planning, education and political appointment decisions. He concluded that political weight was not distributed evenly in all areas. One can play an important role in urban planning without having any influence on education policy decisions. According to Dahl, except for the mayor and a few key municipal officials, the lists of important people in different areas of municipal policy do not overlap. Moreover, the resources possessed by individuals are not enough to influence the political process. Therefore, coalitions must be formed to pool the resources of cooperating participants in the political game. Therefore, Dahl's explanation of urban politics is pluralistic: there are many different groups that exert influence on decision-making. Relatively few actors have great and direct influence, but most citizens have limited and indirect influence on the decisions made. This is important since politicians (councilors) have the actual or implied preferences of voters in mind at all times and take them into account, when making decisions [2].

Both researchers mentioned above found many imitators. According to, among others, P. Swianiewicz and J. Wasilewski [4], many studies have been carried out worldwide, using both the first and the second method. Some attempts have also been made to reconcile the two approaches to local government research. Such a summary of the two positions and proposals for reconciling competitors and research directions was addressed, among others, by Nichols Clark in the paper entitled "*Power and Community Structure: Who Governs, When and Where?*" and Robert J. Waste in "*Community Power. Directions for Future Research*".

The essence of Clark's idea was to use an identical method based on a survey with questions relating to both concepts in a study of multiple cities and then compare the results obtained. Through his method he concluded that individual cities differed greatly in their policy styles and decision-making methods. He also

introduced the concept of deconcentration of power in a city. He used a very simple measure: in an open-ended question, he asked respondents to list the five most important groups in financial decisions and the five most important ones in local politics in general. He then checked how many groups were actually listed in the responses to this question. Respondents in some cities were only able to list one or two important groups, which Clark saw as evidence of a strong concentration of power [2].

The concept of the city as a "growth machine" was formulated by Harvey L. Molotch in the late 1960s. One of the first publications where the author presented the assumptions of his concept is "The City as a Growth Machine" where real estate development investment activity the machine that drives urban development. According to this concept, local actors form a so-called pro-development coalition to expand the city. The primary actors in the coalition are politicians, the local media and leaders of independent public or quasi-public institutions such as the city's water and sewage company and transportation companies. On the other hand, secondary actors are entrepreneurs who devote their time, energy and financial resources to local development and, in running their businesses, maintain frequent contacts with municipal authorities. These include, in particular, landowners, investors who invest capital in financial institutions, as well as centers of learning and culture such as universities, museums, theaters and, last but not least, trade unions. The agreement between "capital and authority" is supposed to create conditions conducive to attracting investment, developing real estate trade, expanding the network of trade, services and infrastructure, and thus the economic benefits derived from the place (i.e. profit for developers and increased income for city budgets), i.e. set the growth machine in motion[5].

The theory of urban regimes is of great importance in contemporary research on the mechanisms of local politics. Its main creator is considered to be Clarence Stone, whose most important work concerns the policy pursued by the authorities of Atlanta entitled "Regime Politics. Governing Atlanta 1946-1988". When analyzing Stone's theory, P. Swianiewicz notices its connection with development challenges that impose the need for cooperation between the public and private sectors. The local government increasingly has to work with others and achieve its goals through other organizations. In the UK, the concept of "enabling government" has emerged in this context, which seeks to create the conditions for others to act instead of directly performing individual tasks and services. The theory of urban regimes helps to understand the issue of power in such an environment. Different groups join forces to achieve common goals. Proponents of regime theory argue that business is dominant in urban politics and believe in the autonomous importance of the political process. According to this theory, not only the objective conditions in which the political process takes place are important, but also the ability to translate them into effective politics. The source of failures in the development policy of cities are both structural conditions and the lack of an intelligent policy. The concept of complexity is the central point of the regime theory. Institutions and individual actors are entangled in extremely complex networks of interaction. Finding

individual actors are entangled in extremely complex networks of interaction. Finding simple causal relationships is almost impossible, so local politics is full of surprises. Stone, argues that "in a sense, the world is chaotic, most of the processes taking place without a clear connection to the activities of the leadership group"[6].

The most important role of local government in this theory is the mobilization and coordination of resources. It happens that the city authorities impose their will and force actions, but this aspect is only a small part of political life. The essence of policy is to formulate priorities, and the main challenge is to ensure the cooperation of various actors that will lead to the implementation of these goals. The combined forces of the private and public sectors create "regimes" that enable joint action. According to Stone, the regime is an informal but stable group with access to resources (including the resources of institutional power). This access enables it to have a lasting influence on governance decisions. There is no formal hierarchy within the regime, there is no single line of action and control, but it is not an open group either. Rather, its network nature and cooperation between participants are emphasized [6]. Stone, convinced of the importance of strategic coalitions for local government, proposed four key elements of the model of local governance: 1. Program dedicated to specific problems; 2. A governing coalition established to implement the program, bringing together both representatives of the local government and people not related to the municipal authorities; 3. Appropriate resources to implement the program adopted by the members of the ruling coalition (including material, knowledge and skills, informal contacts); 4. A plan of cooperation in the coalition where its members will define their role [4].

The literature on the subject raises the problem of the possibility of transferring American concepts to Polish soil. Of course, there are supporters and opponents of such transfer. In many cases, it seems that Western theories were successfully used to analyze the Polish local community, e.g. J. Wiatr, in «*Local Politics in Poland*», B. Jałowicki in "*Spoleczne wytwory przestrzeni*" («*Social Products of Space*»), or recently I. Sagan in "*Miasto. Scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*" ("*The City. The Scene of Conflicts and cooperation. The development of cities in the light of the concept of the urban regime*").

In Polish literature, many researchers have attempted to conceptualize local authority in an elitist and pluralistic dimension. One should mention Z. Bauman, who in his work entitled "*Struktura władzy lokalnej. Koncepcja badań*" ("*The structure of local authority. The concept of research*") (1962) created the scope of the concept of the power elite and claimed that it was "the possibility of making decisions regulating the satisfaction of the communal living and cultural needs of the inhabitants of a given local community, as well as the possibility of arbitration in cases of conflicts of interest arising in the sphere of meeting these needs" [7]. According to Bauman, the basic core of the power elite are people recruited from the formal structures of local authorities. Separating the local power elite is possible using the positional procedure which

takes into account, first of all, positions in institutions of power, and then positions in institutions acting to meet the communal needs of residents [8].

W. Narojek, in *"System władzy w mieście"* (*"The system of authority in the city"*) (1967), distinguished the local system of power by describing organizations operating in the city, authorized to make decisions that are binding on individuals and groups within reach their actions. He identifies the local elite by characterizing its interpersonal connections and internal conflicts, as well as supra-local relations. It also presents, to a limited extent, social relations between representatives of local authorities and residents.

Another researcher of local government issues, J. J. Wiatr, who e.g. organized and conducted an international comparative study on local government, in his works entitled *"Władza lokalna u progu kryzysu"* (*"Local authority on the verge of crisis"*) (1983) and *"Władza lokalna w warunkach demokracji"* (*"Local authority under conditions of democracy"*) (1998) focuses primarily on the characteristics of people in power and compares Polish leaders with leaders from other countries.

J. Bartkowski in the work *"Lokalne elity władzy w Polsce w latach 1966 – 1995"* (*"Local power elites in Poland in the years 1966 – 1995"*) (1996), presents changes in the socio-demographic composition of local elites in Poland. He deals with the issues of rotation of local elites and the role of parties in local politics. He also devotes much space to public opinion and its views on elitism.

Z. Draj and J. Indraszkiewicz in the monograph *"Regionalna elita władzy w Polsce"* (*"Regional power elite in Poland"*) (1994), reconstruct the portrait of the regional elite and its position in the social structure. In their research interests, they devote a lot of space to the views of the elite on morality, economy and politics.

In the collective work entitled *"Elity w procesie transformacji społeczno – gospodarczej i politycznej Polski"* (*"Elites in the process of socio-economic transformation of political Poland"*) (1995), edited by J. Sztumski, one can meet with the issue of factors determining the popularity of local elites and the analysis of the results of empirical research devoted to the opinion of residents on the activities of local authorities during the transformation period.

M. Halamska in the work *"Reprodukcja czy wymiana? Przekształcenia lokalnych elit politycznych w Polsce w latach 1990 – 1998"* (*"Reproduction or exchange? Transformations of local political elites in Poland in the years 1990 – 1998"*) (2001), focuses on the presentation of local political dynamics, dealing in particular with the issue of citizens' participation in parliamentary, presidential and local elections. She reconstructs the process of selecting political elites and attempts to create a portrait of local leaders.

Wasilewski, following P. John, introduces to the Polish ground one of the dominant approaches in the world literature, based on the distinction between the concepts of *government* and *governance*. *Government* refers to formal procedures and hierarchically located institutions of power at various levels. The decisions they make, the way governments are carried out and other practical aspects of governance are

influenced not only by the internal, formal-institutional set-up of the political world, but also by the social environment, including socio-political movements, dominant values, social structure, as well as the economic environment with its organization of interests and ownership structure. There has "always been a two-way relationship between the world of *governance* and its environment: mutual influences have been frequent and significant" [4].

Wasilewski further explains that "the novelty associated with *governance* is the inclusion of this environment in the world of exercising of power. This is no longer the environment, i.e. something external, it is an internal component of the ruling system, e.g. of the local public administration. *Governance* includes not only the system of state institutions (e.g. a county or a commune self-government structure) but also non-state structures (e.g. non-governmental organizations) and informal structures, including *ad hoc* structures (e.g. citizens organized around a certain issue), interest groups and influential individuals. *Governance* is an open and variable network of relations, of which only one component is the government, understood as the traditional system of power institutions. The other components of *governance* change depending on the situation but are always present. (...) In this way, various social circles are involved in the process of working out and making decisions, and thus this process gains broader social legitimacy. (...) Public authority understood as *governance* strives to involve the widest possible circles in decision-making, because in this way its decisions will be more accurate and public funds will be used better. Thus, it increases her chances of re-election. This is a classic added-sum situation where all players win" [4].

As Wasilewski continues, it is still too early in Polish conditions to make *governance* the main research paradigm because expanding the circle of active participants in power processes by organizations, social groups or people formally not belonging to this circle is perceived negatively by society. It is rather treated as a potential manifestation of privacy, nepotism, corruption, "cronyism" or "partisanship" [4]. Over time, when Polish society shows greater involvement in social and political matters, gets used to active participation and participation in decision-making, such research will become possible.

M. Halamska and J. Wasilewski pose the question to what extent certain findings of the theory of elites can be transferred from the macro level to the local level. M. Halamska reflects on the possibility of applying the general theorems of the theory to local phenomena, as well as the possibility of making comparisons between the regularities occurring among the elites at the national and local level. She notes that the macro and micro elites are interested in different issues. One of the basic difficulties in making generalizations and transferring findings from one level of analysis to another is the problem of the scope of autonomy of local elites, i.e. determining to what extent the actions of the lower-level elites are sovereign, and to what extent they are subject to influence, influence, pressures of higher levels [9]. Before the systemic changes, concerns about the transfer of arrangements from one level to another, in the case of local political elites, were quite justified and were expressed in the works of J.

Wasilewski: "the macro approach (...) tries to show the concepts of power in the hands of the national elite (...), the local approach (...) tries to show in specific cases how potential power (controlling the basic means of power) is realized in actions, paths of influence, conflict resolution. Between these approaches there is an area of <<no man's land>> since there is no methodological mechanism for transferring findings from one level to another" [10]. Nowadays, rather local political elites enjoy considerable sovereignty and such attempts are being made to transfer them. J. Wasilewski in 2006 writes that contemporary political elites are broadly defined as people occupying leading positions in organizations and therefore exerting a permanent and significant influence on the content of political decisions [4]. As he writes further, what kind of organizations are involved depends on the given society and the level of analysis, whether it is the central, regional or local level, and it should be understood here not only as strictly political organisations, but all organizations that play an important role (e.g. religious, economic, trade union, ethnic), regardless of whether they participate in the exercise of power or remain in opposition [4]. Thus, it can be understood that it is justified to analyze the local elite using models for national elites. Elite theories focus on national (central) political elites. Nevertheless, all theoretical proposals emphasize the importance of subelites (the concept of subelites in the literature is used interchangeably for such terms as "elite recruitment layer", "local elite", "regional elites", "intermediary elites"), i.e. those occupying the middle levels of power and influence structures. This is related to another important aspect of elite theory, which is the relationship between elites and the masses. There is a belief that intermediary institutions between the national (central) elite and the masses are indispensable for a functioning democracy. Mid-level elites occupy high positions in these institutions and, because of this, have a special role to play, being a key link between the national elite and the masses.

ВИБРАНІ КОНЦЕПЦІЇ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ

B. Petrecka

*State Higher School of Technology and Economics in Jaroslaw
Institute of International Relations
Department of Administration
ORCID 0000-000200671-7446
beata.petrecka@pwste.edu.pl*

У статті розглядаються питання, пов'язані з теоретичними концепціями місцевої влади. Місцева влада – це політичний інститут, який має можливість впливати на створення правил, що застосовуються в певній обмеженій території громаді. У статті зроблено спробу систематизувати поняття «місцева влада». Для цього було застосовано порівняльний метод. Повне розуміння механізмів відокремлення місцевої влади в суспільстві дозволить виявити людей, які мають реальний вплив на життя громадян. Обґрунтовано висновок про те, що усі теоретичні пропозиції підкреслюють важливість субеліт (поняття субеліти використовується як синоніми для таких термінів, як «місцева еліта», «регіональна еліта», «проміжна еліта»), тобто тих, хто займає середні рівні влади та структури впливу.

Ключові слова: місцева влада, еліта, врядування.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2022

Прийнята до друку 14.10.2022

**SOCIAL PROBLEMS OF CONTEMPORARY EUROPEAN SOCIETIES AND
THEIR IMPACT ON CRISIS OF DEMOCRACY
IN THE CONTEXT OF NEOLIBERAL ECONOMIC POLICY**

K. Czubocho

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

k.czubocho@wp.pl

ORCID: 0000-0002-9266-5178

U. Pietrzyk

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

urszula.pietrzyk@pwste.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2648-7892

Western economies function in the framework of the neoliberal economic model which was adopted by EU member states. On the other hand, the support for liberal democracy in the West has always been based on the neofunctionalist-welfarist approach and high standard of living. However, in the course of time, Western economies started to crumble and the standard of living ceased to increase. In such situation, the support for democracy has been weakened and an array of social problems appeared which include: social inequalities, increased nationalism, the rise of right-wing populist movements, anti-immigrant attitudes, violent street protests or low voter turnout. Anti-Covid measures and EU green economic policies exacerbated the existing problems. From the point of view of economic sociology the neoliberal economic theory is flawed as its application brings suboptimal economic results for the majority of the population. In these circumstances, an economic recovery in Western democracies is not probable and as a result, the populations will increasingly question the credentials of Western democracy. The ruling elites will try to exploit different emergencies, e.g. health or climate emergency to save the existing social, economic and political system.

Key words: economic neoliberalism, democracy, economic crisis, anti-system politics, emergency.

Introduction. One of the pillars of Western democracy is free market and high standard of living it supposedly guarantees. Western societies supported the democratic model as long as the theory was corroborated by facts. Since the 1990s the discrepancy between the official narrative and the level of living has become discernible populations who increasingly questioned the results of the neoliberal economic model and therefore,

were regarded as beneficiaries of the current economic model and political elites were accused of siding with great business against the people.

Practitioners of sociology should be suspicious of any orthodoxy and neoliberal capitalism achieved such status in the 1990s. Hundreds of millions of people have been subjected to the neoliberal experiment which benefited only a fraction of society. In the post-communist countries neoliberalism was presented as the only alternative to and remedy for the communist economy. The neoliberal economic model was applied to integrate ten post-communist states into the European Union. However, from the point of view of economic sociology there are several varieties of capitalism and there is no empirical proof that the neoliberal economic model is superior to other models. Therefore, the very assumption that the only model of integrating the world economy should be based on the Washington consensus and *laissez-faire* capitalism should be called into question by sociologists. Moreover, after the great financial downturn of 2008/2009 a growing number of economists question the validity of at least several basic tenets of *laissez-faire* capitalism corroborating sociological opposition to the neoliberal orthodoxy.

The aim of the paper is to find out in what ways the adoption of the neoliberal economic model and the current economic crisis contribute to the weakening of Western liberal democracy. The criticism of economic neoliberalism is carried out mostly on the basis of economic sociology.

Sociology and neoliberal economic theory and policy

. Sociology allows for a critical reevaluation of the results of the neoliberal economics constructing an alternative body of knowledge related to neoliberal capitalism which is a flawed economic theory and practice¹. Czubocha and Rejman summarize the status of the neoliberal economic theory in following way:

Sociologists have criticized neoliberal capitalism for a long time, but until 2008 they were branded as ‘leftist leaning’, fact-producing ideologues seeking to undermine the only viable economic and social model based on the neoliberal economic theory which posits that ‘there is no alternative’. After the great financial downturn of 2008 sociologists were proven to be right to a large degree and they were joined by numerous renowned economists. Prior to the current crisis it was assumed that economics was the most objective branch of science among the social sciences and the followers of other economic schools were marginalized [5, p. 92].

The theory of economic field which was advanced by Pierre Bourdieu in 1997 breaks with the dominant economic paradigm pertaining to economic motivations and rules of the game advanced by neoliberal economists (markets as networks)². According to Pierre Bourdieu, every economic field is a field of struggles and the biggest players

1 This deficiencies of neoliberal economics is underlined by economic sociologists. See edited volume [17]. Nevertheless, even economists offered important insights into market functioning by researching ‘regulatory capture’.

2 The original article which introduced the theory was published in 1997. The theory was also adopted by Fligstein [11].

breaks with the dominant economic paradigm pertaining to economic motivations and rules of the game advanced by neoliberal economists (markets as networks)¹. According to Pierre Bourdieu, every economic field is a field of struggles and the biggest players try to distort the market rules to their advantage. There is constant struggle among market participants to win the upper hand. The most powerful companies and branches of every economy try to influence political elites and create most favorable rules of the game for themselves, e.g. by way of legislation. Therefore, the economic system supports mostly the interests of the biggest market players [3, p. 75, 78-81]. There exists a status hierarchy within every market [10]. The sociological theory of economic field has been corroborated by economists who created the theory of economic regulation coining the term ‘regulatory capture’. Even in Western democracies legal regulation which is supposed to protect market participants against potential abuses is captured by the biggest companies which should be disciplined by the system. Officials (regulators) can be bribed, influenced, offered employment in the future or even selected to achieve the best outcome for the biggest market players within an economic field. Political clout is invaluable to influence the outcome of regulations [7, 26].

Mainstream economics concerns itself with individuals or individual companies underestimating inequalities, power struggles and extralegal activities of market participants neglecting important aspects of market functioning. Therefore, the network approach with reference to creating and functioning of markets is not suitable. Markets are only partially efficient and self-correcting and the trickle-down effect does not work. People are irrational actors. Trust, market panics and herd behavior are not taken into account by neoliberal economists and none of them is able to explain in what way individual selfishness turns into common good or economic growth. In other words, it is unknown how the invisible hand of the market works. The theory assumes that all market participants have equal access to information and are rational which is only partially true. The biggest market players set the rules of the game by way of lobbying or regulatory capture. In consequence, neoliberal economics favors the biggest market players and transnational capital which avoids paying taxes transferring profits to tax havens. This amounts to breaching the rules of free competition as local businesses pay higher taxes [16].

Particularly relevant are critical opinions within the very field of economics. Joseph E. Stiglitz stands out with this respect as one of the mainstream economists pointing out that prior to the great financial downturn of 2008 the rules of economic game favored the most powerful sections of financial capital and the U.S. exported wrong economic policy around the globe which failed to bring the expected results [27, 28]. After leaving office, former Federal Reserve Chairman, Alan Greenspan, said that there is a “flaw in the model that I perceived is the critical functioning structure that

1 The original article which introduced the theory was published in 1997. The theory was also adopted by Fligstein [11].

defines how the world works”¹.

From the point of view of economic effects, neoliberal capitalism has brought questionable results even in the most advanced economies which is corroborated by subpar economic recovery after 2008, the crisis of indebtedness and falling real income of the majority of consumers. However from the point of view of the top one percent of the population, neoliberal capitalism is an optimal economic system as their share of wealth has substantially increased [8].

The extension of neoliberal capitalism to post-communist economies has also brought questionable results from social point of view as millions of people were left behind and initially those countries lost 15-30 percent of their GDP. EU economic field was extended to post-communist countries before accession by way of association agreements. The candidate states were economically underdeveloped and they did not take part in the creation of EU economic field as they belonged to European periphery since the 16th century [31, p. 66-131]. The field was imposed on them by way of accession criteria. The integration was ‘impositional’ as there were no possibilities of real bargaining while negotiating association agreements which entered into force in the first half of the 1990s. The only negotiable conditions were transitional periods within the subfields of EU economic field. The candidate countries did not benefit from full membership, but they were subjected to the rules of EU economic field. Their economies were severely affected [19, p. 111-140] as state-owned companies were not able to compete with Western ones. The application of EU economic field amounted to ‘structural violence’ against the accession countries [25].

Social consequences of neoliberal economics

Two factors which are most important for support for democracy include upward social mobility and rising real wages. With this respect after several decades of neoliberal economic policy it is clear that wages have been stagnating and upward social mobility had decreased in comparison with the post-war period.

The share of wages in GDP has decreased in spite of growing productivity. Between 1990 and 2008, real wages in the United States increased by only 3.3 percent, while labor productivity increased by 40 percent. The share of wages in GDP fell in the United States from 64 to 54 percent. The same rate for the UK fell from 65 to 57 per cent, for Germany from 79 to 67 per cent and for the Netherlands, the share of wages in GDP fell from 58 to 45 per cent [6, p. 236].

In the era of neoliberal capitalism, opportunities for social mobility in terms of climbing the social ladder have decreased. Mobility between income quintiles has declined significantly in recent decades in the United States. In 1978 23 percent out

¹ As cited in [17]. The majority of mainstream economists still maintain that the world economy recovered from the crisis initiated in 2008 and the economic liberalism has not lost its value as the underlying economic theory.

of 20 percent of the poorest Americans moved up to the top quintile. Currently, this ratio has decreased to 10 percent. In addition, the richest Americans are more than five times more likely to reach the top quintile than poor Americans. Intragenerational social mobility is therefore quite limited even in the supposedly meritocratic society of the United States [4, p. 235-255]. Moreover, the competition for attractive professional positions is intensifying. Economic neoliberalism does not mean success for the labor force due to wage stagnation. Americans in their 30s and 40s now earn 12 per cent less than their fathers in terms of purchasing power [32, p. 16]. In real, inflation-adjusted terms, the median wage in the U.S. has barely increased between 1979 and 2018. The economic success of the last 30 years has been the privilege of the best-off Americans. The economic recovery after 2008 in the United States is mainly associated with the creation of jobs that do not require higher education (simple work). Widening income inequality is the source of frustration for the majority of Americans [13]. The middle class, which achieved professional success thanks to education finds itself in a difficult situation. In this context, R. Erikson and J.H. Goldthorpe indicate that periods of increased social mobility are episodic [9, p. 37].

In the situation of the growing demand for simple work and the surplus of university graduates in many specialties, the possibilities of achieving financial success based on education are decreasing. The demand in economies is growing at the fastest pace in such occupations as: salesman, cashier, trader, waiter, driver, cook, security worker. Conceptual knowledge workers represent a small proportion of the workforce, although demand for them has increased in recent decades. After 2008, in the United States, jobs are mainly created in low-paid simple work, which poses a threat to young people aspiring to the middle class. In the United Kingdom and the United States, 40 percent of graduates work in positions that do not require higher education, and there are over twenty graduates per one attractive position. Knowledge workers are afraid of losing their jobs and their pay. With the exception of top-level managers, the fate of professionals will not improve due to the surplus of people willing to work [6, p. 229-242].

Neoliberal economics works for the top one per cent of the population. Their share of wealth in the U.S. increased from 30 to 38 per cent of between 1989 and 2016. Another top 5 per cent benefit from the economic system as well and their real income has grown for the last decades. This problem is summarized by Czuboch and Rejman in the following way:

The support of the rich since the 1970s consisted also in decreasing the tax burden on business. The biggest corporations often moved their operations to poor countries and funneled profits to tax havens. Resulting budget deficits were financed by sovereign debt. After 2008 the debt burden was so high that it has become non payable if one factors in liabilities resulting from medical care and pensions. In spite of this, the rich have been assisted by nation states and international organizations once more in the form of bailouts and quantitative easing or QE [5, p. 92].

Political results of the crisis of neoliberal economics

David Ost made a claim that the reliance on economic liberalism may be dangerous for democracy as it creates millions of dispossessed who would blame liberal democracy for their economic hardships [20].

From political point of view the problem boils down to the legitimacy of the current power structures in Western democracies. The success narrative with reference to the results of neoliberal capitalism is forced on western societies to retain the legitimacy the system. The same remark refers to the new EU member states. Namely, both West and East European elites who benefited from post-communist transformations have to present them as a success to legitimize their hold on power and privileged access to resources. The legitimacy of both Western and Eastern European elites with reference to the transformations can be maintained on condition that the success narrative is not questioned by their societies. People are obedient to authorities on condition that they regard them as legitimate. A social order is regarded as legitimate if empirical facts corroborate ideology on which it is based. If there is incongruity between them the social order is challenged as legitimacy is always confronted with facts [24].

The failed social results of neoliberal economics in the new EU member states resulted in social disorganization creating an army of the 'left behind' who are easily swayed by radical political forces. Initially it was thought that market reforms would result in the creation of durable western-style democracies in the post-communist countries but it has turned out not to be the case. The socioeconomic order which emerged in the new EU member states did not resemble the Western model. In consequence, large swaths of populations do not subscribe to the success narrative. Underpaid workers anger is channeled into destructive political choices. Currently it is the case of Poland and Hungary where liberal political parties lost power to nationalists or populists.

In core Western states the political systems have become fragile due to similar reasons in spite of the fact that the economic background was different in that there was no economic transformation from centrally planned economies to the neoliberal economic model. The rise of anti-system politics reflects the exhaustion of neoliberal democracy. The failure of the political establishment to represent popular demands for protection from the brutal effects of the protracted economic crisis. There was no real choice for voters in that restraining the power of the wealthy elite (the 'one per cent') has always been out of the question. Therefore, voters looked for an alternative which led to the rise of the xenophobic right and the anti-capitalist left as part of a common global trend: anti-system politics.

Far-right and other fringe political parties gained support in Western Europe. These parties achieved great electoral success. For instance, the rebranded Marine Le Pen party won European Parliament elections in France in 2019. The Greek Socialist Party (PASOK), lost power after presiding over a bailout and austerity measures imposed by

the EU to save the Greek economy after the financial crisis of 2009. In 2012 the party was voted out of power by a radical left coalition, SYRIZA. Other examples include the electoral success of the Five Stars Movement in Italy in 2013 or anti-austerity street movement Podemos which turned into a political party. In Scotland in turn, the pro-independence Scottish Nationalist Party had won in a landslide election. In Spain, centrist Catalan nationalists become a secessionist party. The biggest changes were brought, however, by Donald Trump and the referendum on leaving the EU by Great Britain [14].

The current state of Western societies and the economy involves economic stagnation, high inequality and a political system which blocked off any prospect for social improvements for the masses. Across the democratic world, the neoliberal economic policy profited the richest leaving the middle class in a precarious situation. As a result, the main political parties lack votes to remain in the political mainstream. The political establishment infiltrated by business people within the policy of revolving door is unable to introduce a solution to the economic and social *malaise*. This state of affairs has led to a political backlash and the rejection of the political and economic order governing Western democracies after the great financial downturn of 2008/2009 [14].

Anti-system parties and politicians tend to present themselves self-consciously as alternatives to a discredited establishment or elite. They accuse the mainstream politicians of behaving like Adam Smith's tradesmen, banding together in a 'conspiracy against the public' to close the market to new entrants and cheat their customers by offering them a restricted choice. Typically, the mainstream political parties are depicted as being indistinguishable from each other, their leaders a homogeneous collection of careerists devoid of principles [15].

The neoliberal experiment had yielded no positive results for the majority of the populations. The system is crashing down, devastating lives across the world. Saving the system after the great financial downturn of 2000/2009 involved austerity for the masses and state support for the biggest financial institutions which constituted the breach of economic rationale. The banking bailouts and the austerity measures that followed them sparked popular outrage whilst sharpening pre-existing political conflicts and discrediting the established political elites. Therefore the masses have turned against the elite creating deep fractures in society, that could not be healed easily [22, p. 43-55]. Political elites were co-opted by business in the framework of the policy of revolving door. People from politics and business rotated between the two spheres creating the cartel unable to change the system. The *laissez-faire* approach to economic matters was thought to bring economic development by way of the trickle down effect. This inactivity of political elites resulted in a more unequal allocation of resources and inability to match the economic record of the post-war period [8].

As a result, satisfaction with the way democracy works has declined substantially. The deteriorating situation of the national economy as perceived by individual citizens

clashes with the official narrative of economic success [2, p. 423-442]. The success narrative does not attenuate the fury of the 'losers' which is directed against the elite and state apparatus and includes globalist international organizations and multinationals as well.

Attempts at saving the system

The political and economic system has failed from the point of view of the majority of the population. The system has lost its legitimacy and as a result the social protests are difficult to contain. In spite of years of 'austerity' measures directed at the people and growth packages for the business, the neoliberal policy has exhausted its economic growth potential. Market-conforming neoliberal democracies face the problem of saving the system put in jeopardy by growing social discontent. The problem refers to the international level as well in that the economic globalization based on the neoliberal economic model is in danger.

As the system is crumbling the state apparatus and the ruling elites refer to emergency powers to save the existing social, economic and political order from breaking down. The reforms which will be undertaken would not involve changing the system by fazing out the neoliberal economic model. The anti-Covid measures were exploited to extend the authority of political and economic elites and served two purposes: enabling further capital accumulation and stifling social protests. They exacerbated the existing problems connected with unequal distribution of income and the destruction of small businesses and the middle class which benefited multinational companies and their capital accumulation. On the other hand, emergency powers were exploited to retain power in spite of violent street protests and the success of anti-systemic political forces. The system which was based on economic and political freedom is turning increasingly authoritarian enabling further capital accumulation in the hands of transnational capital. The conditions of emergency and digital economy favor multinational corporations. The system which is emerging can be called 'authoritarian neoliberalism' [23, p. 621-648].

Kees van der Pijl advances a hypothesis that the ruling elites exploited Covid to avoid the loss of control over the existing social and economic system by framing health and other issues as questions of 'security'. Liberal rights were suspended under the State of Emergency. People were told that there exists a greater good which prevails over human liberties, e.g. saving lives [21]. Probably in the coming years the system will be governed by resorting to electronic control of citizens in the form of an electronic identity and digital currencies in framework of a biomedical state. The system will be of international dimension as under the auspices of World Health Organization (WHO) issues relating to health will be managed on international level. The so called 'pandemic treaty' will authorize WHO to declare states of health emergency in those states which will be the signatories of the treaty. The roll out of vaccines will also be decided by WHO if need be. The climate emergency in turn should speed up the transformation of

the economies into digital ones which is summarized by the slogan 'build back better' promoted in the framework of global governance [1, p. 284-287]. This new order is summarized by Šumonja in the following way:

This includes conditions of emergency, when the state authorises itself to do 'whatever it takes' to save the existing social order from breaking down. In other words, we should remember that the strong hand of state, whose supposed return inaction is cheered and feared today, has actually been the organising force of neoliberal assault on all political obstacles to the profitability of capital accumulation the present pandemic sets the stage for extending the state of emergency [29].

Conclusions. Western societies are still overwhelmingly in favor of democratic rules and liberties. What they question is the management of the economy by corrupted elites unable to bring the necessary changes. However, the initiated reforms are aimed at saving the capitalist system and the political elites and not necessarily protecting democracy or the standard of living of the population. Neoliberal economics undermined the base of the current political system (the middle class). The political elites are in danger of losing power. The introduction of total electronic control is planned which will deprive the population the right to contest the economic and political order. Authorities will exonerate themselves from the blame for human rights violations by invoking the state of emergency or saving human lives. In such circumstances, rising to power by contesting the system will be very difficult. This new authoritarianism will be exploited to save the system supposedly for the good of the people. At the same time, it will amount to supporting the interests of the wealthy elite and their political counterparts. The reformed system will favor multinational companies at the expense of small companies and the labor force. Therefore, the distribution of wealth will further deteriorate. Additionally, the health emergency presented an opportunity to further the political and economic interests of the current international establishment in the framework of a global governance project. Apart from controlling the situation on the level of nation states, it is planned to create a sort of unofficial world government with the aim to manage the system globally. Global governance will consist in granting special powers to international organizations. Therefore, the freedom to take decisions by national governments will be severely restricted. For instance, according to the draft of the 'pandemic treaty', the World Health Organization will be responsible for fighting future pandemics and its competences would involve declaring the state of pandemics and ordering vaccinations. Officially, democracy will still be treated as the bedrock of the system but in reality it will be stifled under the pretence of saving humanity from climate disruptions and the spread of diseases.

References:

1. Alexiou, C. (2021). Covid-19, capitalism and political elites: The real threat to humanity. *Human Geography* 14(2), 284-287.
2. Armingeon, K., Gurthmann, K. (2014). Democracy in crisis? The declining support for national democracy in European countries, 2007–2011. *European Journal of Political Research* 53(3), 423-442.
3. Bourdieu, P. (2005). Principles of economic anthropology. In N.J. Smelser, R. Swedberg (Eds.), *The Handbook of Economic Sociology* (pp. 75-89). Princeton: Princeton University Press.
4. Brym, R.J, Lie, J. (2007). *Sociology: Your Compass for a New World*. Wadsworth: Belmont.
5. Czubocho, K, Rejman, K., (2019). Cultural Foundations for Neoliberal Capitalism: Consumer and Corporate Culture, *Humanities and Social Sciences* 24(1), 89-100.
6. Czubocho, K., 2015. Wyzwania ekonomiczne współczesnej UE a dorobek radykalnej socjologii: wybrane zagadnienia. In B. Petrecka, S. Dyrda-Macialek, K. Rejman (Eds.), *Europa w ujęciu interdyscyplinarnym – społeczeństwo, polityka, gospodarka, turystyka* (pp. 229-242). Jarosław: Wyd. PWSTE w Jarosławiu.
7. Dal Bo, E. (2006). Regulatory capture: a review. *Oxford Review of Economic Policy* 22(2), 203-225.
8. Desai R. (2020). The unexpected reckoning: Coronavirus and capitalism. Retrieved from <https://canadiandimension.com/articles/view/the-unexpected-reckoning-coronavirus-and-capitalism>
9. Erikson, R, Goldthorpe, J.H. (2002). Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective. *Journal of Economic Perspectives* 16(3), 31-44.
10. Fligstein, N. 1996 Markets as politics: a political-cultural approach to market institutions. *American Sociological Review* 61(4), 656-673.
11. Fligstein, N. (2001). *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Twenty-first-century Capitalist Societies*. Princeton: Princeton University Press.
12. Fligstein, N., Mara-Drita I. (1996). How to make a market: Reflections on the attempt to create a single market in the European Union. *American Journal of Sociology* 102(1), 1-33.
13. For most U.S. workers, real wages have barely budged in decades (2018). Retrieved from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/08/07/for-most-us-workers-real-wages-have-barely-budged-for-decades/>
14. Hopkin, J. (2020). [Anti-System Politics. The Crisis of Market Liberalism in Rich Democracies](#). New York: Oxford University Press.
15. Hopkin, J. (2020). The rise of anti-system politics reflects the exhaustion of neoliberal democracy. Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/07/13/the-rise-of-anti-system-politics-reflects-the-exhaustion-of-neoliberal-democracy/>

16. Keen, S. (2001). *Debunking Economics: The Naked Emperor of the Social Sciences*. New York: Zed Books.
17. Lounsbury, M., Morris Hirsch, P. (Eds.), (2010). *Markets on trial: The Economic Sociology of the U.S. Financial Crisis, Part A*. Bingley: Emerald Group Publishing.
18. Mazumder, B. (2005). Fortunate Sons: New Estimates of Intergenerational Mobility in the United States Using Social Security Earnings Data. *The Review of Economics and Statistics* 87(2), 235-255.
19. Murrell, P. (1993). What is shock therapy? What did it do in Poland and Russia? *Post-Soviet Affairs* 9(2), 111-140.
20. Ost, D. (2006). *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaka: Cornell University Press.
21. Pijl, van der K. (2020). Health Emergency or Seizure of Power? The Political Economy of Covid-19. Retrieved from https://www.academia.edu/42867146/Health_Emergency_or_Seizure_of_Power
22. Saad-Filho, A. (2022). The age of crisis: neoliberalism, the collapse of democracy, and the pandemic. Dordrecht: [Springer Books](#).
23. Saad-Filho, A. (2021). The Crisis This Time: Neoliberalism and the Pandemic, *L'industria* 42(4), 621-648.
24. Silbey, S. (2005). After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science* 1, 323-368.
25. Staniszkis, J. (2009). *Antropologia władzy. Między Traktatem Lizbońskim a kryzysem*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
26. Stigler, G. (1971). The theory of economic regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science* 2(1), 3-21.
27. Stiglitz, J.E. (2003). *The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade*. New York: W.W Norton & Company.
28. Stiglitz, J.E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W.W. Norton & Company.
29. Šumonja, M., (2020). Neoliberalism is not dead – On political implications of Covid-19, *Capital & Class* 45(2), 215-227. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/348014129_Neoliberalism_is_not_dead_-_On_political_implications_of_Covid-19 [accessed Dec 29 2022].
30. Swedberg, R. (2003). *Principles of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press.
31. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Vol. 1. Berkeley: University of California Press.
32. Whybrow, P.C. (2013). Is More Always Better? The American Experiment. In *Human Happiness and the Pursuit of Maximization: Is More Always Better?* eds. H. Brockmann, J. Delhey, 15-26. Dordrecht: Springer.

**СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА КРИЗУ ДЕМОКРАТІЇ
В КОНТЕКСТІ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

Krzysztof Czubocho

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

k.czubocho@wp.pl

ORCID: 0000-0002-9266-5178

Urszula Pietrzyk

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

urszula.pietrzyk@pwste.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2648-7892

Західні економіки функціонують в рамках неоліберальної економічної моделі, яку прийняли країни-члени ЄС. З іншого боку, підтримка ліберальної демократії на Заході завжди ґрунтувалася на неофункціоналістсько-велферистському підході та високому рівні життя. Однак з часом західні економіки почали руйнуватися, а рівень життя перестав зростати. У такій ситуації підтримка демократії ослабла і з'явився цілий ряд соціальних проблем, серед яких: соціальна нерівність, зростання націоналізму, підйом правих популістських рухів, антиіммігрантські настрої, насильницькі вуличні протести або низька явка виборців. Антиковідні заходи та «зелена» економічна політика ЄС загострили існуючі проблеми. З точки зору економічної соціології, неоліберальна економічна теорія є хибною, оскільки її застосування приносить неоптимальні економічні результати для більшості населення. За цих обставин економічне відновлення в західних демократіях є малоймовірним, і, як наслідок, населення все частіше ставитиме під сумнів авторитет західної демократії. Правлячі еліти намагатимуться використати різні надзвичайні ситуації, наприклад, у сфері охорони здоров'я чи клімату, щоб врятувати існуючу соціальну, економічну та політичну систему.

Ключові слова: економічний неолібералізм, демократія, економічна криза, антисистемна політика, надзвичайна ситуація.

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2022

Прийнята до друку 07.10.2022

Рецензії

**Рецензія на монографію Пачковського Ю.Ф., Селещука Г.П.
«Соціальний капітал спільнот українських трудових мігрантів в
країнах Європейського Союзу» Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 264 с.**

Чепурко Г.І.

Інститут соціології НАН України,

м. Київ, вул. Шовковична 12,

gichepurko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7540-5174>

Рецензована монографія присвячена актуальній проблемі транснаціональної (міжнародної) міграції, яка набуває все більшого поширення у глобальному світі. Не виключенням є Україна, яка має понад столітній досвід такої міграції. У соціології проблема концептуалізації міграційних процесів в сучасних умовах є однією із затребуваних, що продовжує напрацювання В. Томаса і Ф. Знанецького у їх вже класичній праці «Польський селянин в Європі та Америці» з початку ХХ століття. З розпадом Радянського Союзу транснаціональна міграція почала набувати нових рис, адже утворення на карті нового політико-економічного об'єднання як Європейський Союз, наблизило Європу та її ресурси у географічному і у чисто людському стосунку до очікувань і прагнень переважаючої більшості населення сучасного українського суспільства, що зумовило нові міграційні хвилі. За третину століття в економічно розвинутих країнах Європейського Союзу сформувалися достатньо чисельні українські спільноти мігрантів, які стали невід'ємною складовою повсякденного життя країн-реципієнтів. У свою чергу, потужні міграційні хвилі українців останнього десятиліття породили низку проблем соціального характеру, серед яких соціальне сирітство, соціальне виключення трудових мігрантів з реальної участі у політичному житті країни, розпад родин, різні прояви девіацій, пов'язаних з їхнім маргінальним статусом тощо. З іншого боку, зростає потреба у поглибленому вивченні реального життя українських трудових мігрантів у нових для них обставинах, коли відбуваються інтенсивно адаптивно-інтеграційні процеси у нове соціокультурне середовище. Як одним з маркерів, у монографії розглядається концепт соціального капіталу (П. Бурдье, Дж. Коулман, Р. Патнам, М. Грановеттер, Ф. Фукуяма), який є найбільш адекватним соціологічним напрацюванням, що сьогодні активно використовується до аналізу впливу глобалізації на локальні процеси, відносин, в основі яких закладена довіра і великий потенціал розвитку громадських ініціатив. Важливо також зазначити, що соціальний капітал – це примноження досягнень покоління, а у стосунку до теми дисертаційної роботи, – створення нового соціального та культурного середовища, що поєднує досвід не однієї хвилі української трудової міграції.

© Чепурко Г.І., 2022

Зосередженість у цьому дослідницькому напрямі наукового пошуку дозволила авторам монографії визначити місце та значення для сполучаючого різновиду соціального капіталу, спрямованого на поєднання досвіду різних поколінь мігрантів. Представлені у монографії результати опитувань та проведених інтерв'ю серед трудових мігрантів-українців в умовах їх перебування в Європейському Союзі засвідчили присутність низки явищ як девіаційного спрямування, так і солідаристського типу, в основі якого психологічна підтримка, обмін різними мережевими ресурсами, взаємодопомога, в т. ч. духовна. Особливо це важливо для новоприбулих українських трудових мігрантів, які зіштовхуються з проблемою позатериторальності спільнот, чіткого окреслення свого соціального статусу у мережових комунікаціях. Опис процесу соціальних інтеракцій у внутрішньомігрантському просторі у монографічній роботі охарактеризована як система понять: «соціальний капітал спільноти мігрантів», «капіталогенеруючі структури міграційних мереж», «кола довіри у мережі мігрантів», «об'єднуючий та сполучаючий соціальний капітал спільноти мігрантів», що відображають базові механізми формування ресурсів, які коріняться у відносинах та зв'язках поміж мігрантами. Окрім того, з'ясовано, що найпотужнішими генераторами соціального капіталу є релігійні та навколорелігійні організації, а також громадські організації нерелігійного спрямування, що, передусім, ставить на порядок денний організацію душпастирської роботи та її координацію. На мою думку, дослідницькі завдання, які поставили перед собою автори монографії, виконані і на належному науковому рівні у руслі соціологічної концептуалізації у вивченні транснаціональної міграції.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Коваліско Н. В., Бубняк С. М.

Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні:
соціологічний дискурс. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.

Мазурик О. В.,

Київський національний університет

імені Т. Г. Шевченка,

м. Київ, просп. Глушкова, 4-д,

oleg.mazuryk61@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4531-7023>

Актуальність монографії позначається тим, що в сучасному українському суспільстві проблема соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб постає особливо гостро. Внаслідок збройної агресії росії ВПО виступають надзвичайно важливою соціальною групою, яка зазнає негативних трансформацій, а відтак продукує ризики погіршення соціально-психологічного стану та/або якості її життя загалом. Соціологічного осмислення потребують процеси адаптації та інтеграції цієї нової соціальної групи до приймаючих громад, обґрунтування критеріїв та показників оцінки ефективності зазначених процесів. Це актуалізує підняту в монографії проблему пошуку шляхів та механізмів соціального регулювання процесів вимушеної внутрішньої міграції в умовах військового конфлікту, з урахуванням соціального самопочуття та конкретних життєвих ситуацій ВПО.

Аналіз тексту монографії демонструє, що автори досягли поставленої мети – розробити концептуально-методологічні засади дослідження й вимірювання рівня соціального самопочуття ВПО з Донбасу та АР Крим у сучасному українському суспільстві.

Слід підкреслити, що в монографії простежується тісний зв'язок теоретичного базису та емпіричного виміру предмету дослідження. Автори доволі ретельно формують теоретичне підґрунтя роботи, дають визначення базовим поняттям, розгортають системне бачення об'єкту дослідження та його складових, формують чітке уявлення про специфіку соціального самопочуття ВПО, обґрунтовують доцільність вивчення соціального самопочуття ВПО на основі поєднання постулатів теорій депривації та ярликування.

Окрім того в українському суспільстві «соціальне самопочуття» є терміном соціально-психологічним і не має відповідного закріплення в праві, що, як правило, є причиною суттєвих розбіжностей в оцінці рівня поширеності цього явища. Неоднозначність розуміння цього поняття пов'язана передусім з тим, що воно узагальнює різноманітні аспекти становища ВПО та є інтегральною характеристикою задоволеності ВПО: наявними соціальними благами

відповідно до рівня їх ресурсних можливостей (високоресурсні та низькоресурсні); різними аспектами суспільного життя, соціальним становищем порівняно з іншими індивідами й групами (емоційно-оцінний аспект); самореалізацією й якістю життя (деприваційний аспект), що має прояв у напрямку інтеграції (життєвої компетентності), часткової адаптації чи дезінтеграції (девіантної поведінки) у місцеві громади України з 2014 р. по 2021 р. (просторово-часовий аспект). Відтак дослідження та детальне вивчення соціального самопочуття ВПО та умов попередження цієї проблеми набирає особливого змістовного сенсу в їх науковій цінності та подальшому практичному впровадженні.

У першому розділі монографії розкрито зміст поняття «соціальне самопочуття», його місце і значення серед інших понять і категорій; проаналізовано еволюцію поглядів на означену проблему; розглянуто внутрішню структуру цього поняття, а також механізми його виникнення та функціонування у суспільстві. У другому розділі монографії ретроспективно розглянуто теоретичні підходи до вивчення міграції та розмежовано предметні поля низки дисциплін, які її вивчають; вироблено комплекс теоретичних положень до дослідження сучасних міграційних процесів; уточнено зміст поняття «міграція» і на цій основі розглянута проблема термінологічного характеру між поняттями: біженці, переміщені особи чи внутрішньо переміщені особи; проаналізовано емпіричні дані щодо становища ВПО у просторово-часовому вимірі впродовж 2014-2021 рр. та з'ясовано їх проблемні життєві ситуації. Третій розділ монографії презентує опис, аналіз та інтерпретацію емпіричних даних, отриманих авторами у результаті використання якісних і кількісних методів дослідження. За результатами авторських соціологічних досліджень на регіональному рівні з'ясовано характер та особливості ставлення населення до ВПО, а в загальнонаціональному контексті визначено рівень їхнього соціального самопочуття, типи поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій, моделі та прояви їхнього соціального самопочуття. Особливу увагу привертає емпірична база роботи, утворена завдяки поєднанню авторських досліджень з використанням різних дослідницьких технологій та аналізу статистичної бази.

Важливим є аналіз зарубіжного досвіду подолання та попередження проблемних життєвих ситуацій ВПО в контексті міграції, що надає можливість перейняти Україні позитивний досвід вирішення зазначеної проблеми від інших держав. Прикладне значення роботи полягає у можливості подальших теоретичних і емпіричних досліджень наслідків міграційних процесів в українському суспільстві в умовах російсько-української війни; проведення комплексних досліджень щодо вивчення соціального самопочуття різних груп дорослого населення; розробки державних та громадських соціальних проектів і програм, ефективної державної політики, основним завданням яких є підвищення якості життя та інтеграції ВПО в реалії сучасного українського суспільства.

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях»/ **Макеєв. С. (ред.), Коваліско, Н. (ред.) Колективна монографія.**
Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с.

Чепак В.В.,

Київський національний університет

імені Т.Г. Шевченка,

м. Київ, просп. Глушкова, 4-д,

chepak@knu.ua,

<https://orcid.org/0000-0002-4952-0029>

Перевесники Незалежності - авторський колектив погодив саме таку назву монографії. Ровесник, ровесниця, одноліток, перевесник, перевесниця, однорічник, політок – синоніми для означення спільної риси, притаманної людям, які народилися в короткий, найчастіше протягом року, проміжок часу і тим самим синхронно поставлені на життєвий шлях, щоб в одному віці пережити прийдешні події і реагувати, вже не у спільний спосіб, на них. Це рівність в тільки одному аспекті, в даті/році народження. Лише у перевесника (перевесниці) не чути, не відчути, не розпізнати цієї вказівки на однозначну ідентифікацію. Втім, усі сучасні словники містять обидва слова і на запитання про те, чому так сталося, мають знати відповідь мовознавці. Тому у назву книги автори винесли саме «перевесники», а у текстах вільно послуговуються усіма іншими синонімами.

Життя, дитинство, юність, молодість ровесників Незалежності вже назавжди пов'язані з новітньою українською історією. Та життя продовжується, Україна як держава ще твориться і все саме цікаве попереду. Насправді, покоління 90-х - це покоління початку відліку. Це сучасники Помаранчевої революції, які вже мали свідоме розуміння цієї події. Це безпосередні учасники Революції Гідності. Це частина Небесної сотні, яка пішла в засвіти, і назавжди берегтиме Україну, бо кров за Батьківщину ніколи не буває пролита марно. Це діти, які пішли на війну, і назавжди лишилися там, бо інакше не було б більше Незалежної України. Це покоління не знає іншої держави, окрім України. Вони живуть тут і для неї, і живуть тим, що пропонує їм держава: перші ЗНО, перші 11 класів, бакалаврат, магістерка, два дипломи і багато чого, що впроваджувалось і реформувалось вже у незалежній Україні. Втім, діти народжені в 90-х, зараз вже 30-ти річні молоді люди, для України є особливим поколінням. Прийде час, і життя цього покоління будуть ретельно досліджувати не лише соціологи, а й статистики, політологи, психологи та багато інших науковців.

Дослідження відмінностей у розрізі поколінь залишається вельми маргінальною пізнавальною практикою в українській соціології. Навіть у відділі соціальних структур Інституту соціології НАН України на пам'ять приходять

© Чепак В.В., 2022

лише розвідки відмінностей у міжпоколінній мобільності. Між тим досить впливовими в нашій дисципліні залишаються, особливо в англomовній літературі, погляди, згідно з якими саме конфлікт поколінь є рушійною силою еволюції соціальних порядків й ієрархій.

У рецензованій колективній монографії, яка спільно підготовлена співробітниками Інституту соціології НАН України, викладачами кафедри соціології та інших кафедр історичного факультету Львівського національного університету, викладачами Криворізького державного педагогічного університету, Національного університету Києво-Могилянська академія та Чорноморського національного університету імені Петра Могили, 3 розділи.

У першому уточнюється соціологічне трактування поняття «покоління», виходячи з класичного тексту К. Манхейма «Проблема поколінь» і сучасних публікацій. Автори розробили власну перспективу вести предметно- і сюжетно орієнтовану розмову про покоління, зосередивши свою увагу на структурних елементах покоління, на його гетерогенності. І, окрім того, підкріпили свій вибір уважним розглядом найважливіших публікацій, присвячених соціологічній інтерпретації поколінь.

Неоднорідність вікової когорти, вибір якої обґрунтовується у «Вступі», розглядається у другому розділі колективної праці. Автори попередили читача, що відбір сюжетів зумовлений професійними перевагами виконавців і не претендує на вичерпне висвітлення структурної гетерогенності покоління. І це, якщо не знімає, то значною мірою нівелює, можливі претензії до повноти розгляду обраної теми.

У цьому ж, найбільшому за обсягом, розділі описана соціальна архітектоніка покоління - ті силуети, відбір яких не повний тільки тому, що обмежений доступними емпіричними матеріалами і спеціалізацією авторів.

У третьому розділі, на основі проведених інтерв'ю, представлені оцінки та думки учасників подій на Майдані і у війні на сході України.

Можна погодитися з думкою авторів монографії, що її зміст не претендує на те, щоб дати представницький портрет покоління, в завершеному вигляді вона схожа скоріше на ескіз, пробний варіант задуму, який одного разу буде втілено більш повно. Хронологічно зумовлена спорідненість і статусне, соціально-професійне сусідство, гетерогенність і багатоманітність покоління – таким є вихідний пункт соціологічної розвідки та інтерпретації емпіричного матеріалу. Відбір же нарагивів (силуетів, як це і винесено в назву колективної монографії), зумовлений тематичними інтересами науковців і викладачів закладів вищої освіти, які мали відповідні наукові напрацювання, а також володіли досвідом роботи щодо збирання та аналізу первинної інформації.

Зокрема, у першому розділі продемонстровано, що суспільно значимі події призводять до подальшої структуризації покоління, а у третьому розділі показано, що викликані подіями розмежування можуть бути як нейтральними, так

і конфронтаційними. Скажімо, Майдан-2014 і війна на сході поділили однолітків на майже антагоністичні групи. Втім, отримані в опитуваннях дані представляють читачеві погляди і відчуття лише тих, хто виступив проти попередньої влади і брав участь у війні на боці нової. Такий природний недолік необхідно, на мою думку, сприймати як незворотній і майже нездоланий.

Можна припустити, що концентрація уваги на структурних елементах вікової когорти залишає мінімальне місце для розгляду її цінностей – тієї ментальної сфери, яка так активно дебатуються в перші десятиліття XXI століття і в наукових публікаціях, і в старих, і новітніх медіа. Принаймні, в підрозділі за авторством Н.Черниш і М.Борецької детально обговорюється методологія вивчення цінностей покоління і вкрай фрагментарно її актуальний стан і особливості. Втім, на моє переконання, такий проєкт майбутнього обстеження також має право на існування.

Отже, у першому розділі розглянуто соціологічну інтерпретацію покоління, в другому - відображені відмінності та особливості однолітків незалежної України, в третьому – участь в подіях 2013 і 2014 років – Майдан і війна на Сході країни за її цілісність й проти зовнішньої агресії. Емпіричну базу склали дані моніторингу Інституту соціології НАН України, ініціативні опитування у соцмережах (реалізовані співробітниками кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка), власні матеріали, отримані за участі авторів книги в різних наукових та історико-біографічних проєктах.

Варто відзначити, що текст рецензованої колективної праці добре структурований: чітко визначено методологічний підхід і він послідовно реалізований у другому та третьому розділах, які завершуються узагальненнями.

Монографія має зацікавити фахівців гуманітарних та соціальних дисциплін, які досліджують проблеми молоді, експертів з питань соціальної політики, студентів та аспірантів.

Зміст

Повернення до джерел

Пачковський Ю. Ф., Лапан Т. Д. Християнська соціологія і суспільні виклики к. XIX-поч.XX ст.: на прикладі академічного середовища Львова4

Хроніки війни

Студенти-соціологи про свій досвід перших днів повномасштабного вторгнення22

Пачковський Ю. Ф. Місяць у війні. Кілька рефлексій українського соціолога64

Черниш Н. Й. Початок російського повномасштабного вторгнення в Україну: соціологічні рефлексії70

Бутиліна О. В., Євдокимова І. А., Кудринська Г. І. Соціальні служби під час війни: нові виклики – нові функції88

Grzesik – Kulesza M., Solarska S.State of war as a factor conditioning the sense of security98

Лапан Т. Д. Химович О. С. Роздуми про безсилля науки перед війною та її злочинами107

Соціологія освіти

Козаченко О. О. Формування бренду закладів вищої освіти: роль соціологічних досліджень112

Калиняк О. Т. Дистанційність в умовах сучасного українського суспільства: особливості первинної та вторинної інституціоналізації120

Марусяк Т. С., Химович О. С., Козаченко О.О. Тенденції змін шкільної освіти як соціальний наслідок міграційних процесів в сучасній Україні.....135

Мікула А. І. Рівні аналізу інтелектуальної мобільності та її різновиди в соціологічному дискурсі.....146

Козаченко О. О., Марусяк Т. С. Імідж університету у мережі Facebook (Львівський національний університет Івана Франка та Ягеллонський університет як case-study): динаміка 2017-2023 років.....160

Глобальне та локальне у дзеркалі соціології

Kovalisko N. V. Internal and external forced migration during the war: challenges for Ukraine169

Petrecka B. Selected concepts of local authority184

Czubocho K., Pietrzyk U. Social problems of contemporary European societies in the context of neoliberal economic policy191

Рецензії

Чепурко Г. І. Рецензія на монографію Ю. Пачковського та Г. Селешука «Соціальний капітал спільнот українських трудових мігрантів у країнах Європейського Союзу». Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 264 с.203

Мазурик О. В. Рецензія на монографію Коваліско Н. В., Бубняк С. М. «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс». Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.205

Чепак В. В. Рецензія на монографію «Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях»/ Макеєв. С. (ред.), Коваліско, Н. (ред.) Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с.207